

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

ՀՀ ՊՆ Դ. ԿԱՆԱՅՆՈՒ ՄԱԿ. ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒՋՆԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՈՒՋՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԵՍ

ISSN 1829-0108

3 (73). 2012

**ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՈՒՋՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ
И ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

**IMPROVEMENT OF PERSONNEL POLICY
AND MILITARY EDUCATION**

**«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ՉՈՒՆԻ ՊԱՐՏՎԵԼՈՒ
ԵՎ ՈՉ ՄԻ ՊԱՏԵՐԱԶՍՈՒՄ»**

«АРМЕНИИ НЕ ДАНО ПРОИГРАТЬ НИ ОДНОЙ ВОЙНЫ»

«ARMENIA CAN NOT AFFORD TO LOSE ANY WAR»

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ՝
ԿԱՅՈՒՆ ԺՈՂՈՎՐԳԱՎԱՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՐԲ
ԵՎ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՐԲ**

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Սերժ Սարգսյանի
և Եվրոպական խորհրդի նախագահ Հերման վան Ռոմպոյի հանդիպումը.

Երևան, 2012 թ. հուլիսի 4

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Լույս է տեսնում 1995 թվականից տարին չորս անգամ

3 (73). 2012

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Քոբանջյան Հ. Ս.**
 քաղաքական գիտությունների
 դոկտոր (Ռ-Դ), Ռ-ազմական
 գիտությունների ռուսաստանյան
 ակադեմիայի իսկական անդամ,
 հակահարեկչության գծով
 փորձագետ (ԱՄՆ)
 (նախագահ)
- Չիլինգարյան Գ. Ս.**
 (գլխավոր խմբագիր)
- Այդինյան Ռ. Ա.**
Այվազյան Լ. Գ.
Ապրիանով Է. Ա.
Ավետիսյան Վ. Պ.
 (գլխ. խմբ. տեղակալ)
- Գասպարյան Տ. Շ.**
Գավթյան Ա. Մ.
Թունյան Վ. Վ.
Իսախանյան Մ. Ռ.
Խաչատուրով Յու. Գ.
Կարապետյան Մ. Ն.
Մաքևոսյան Ի. Ժ.
Մարգարյան Վ. Հ.
 (գլխ. խմբ. տեղակալ)
- Մարտիրոսով Լ. Ա.**
Միրզաբեկյան Ա. Ռ.
Նազարյան Ա. Ս.
Շիրինյան Մ. Ա.
Սեդրակյան Ս. Գ.
Վարդանյան Ա. Գ.
Տեր-Գրիգորյան Ն. Գ.
Տոնոյան Գ. Է.
Փարսադանյան Ա. Մ.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ

- Ս. Մ. Օհանյան*, Ռ-ազմական կրթության հա-
 մակարգի զարգացումը՝ որպես ՀՀ պաշտպա-
 նական համակարգի արդյունավետության մե-
 ծացման գործոն 9
- Մ. Ա. Շիրինյան, Ա. Վ. Հակոբյան*, Պաշտ-
 պանական համակարգում կադրային քաղաքա-
 կանության կատարելագործման միտումները 20
- Տ. Հ. Ամիրխանյան*, Միջազգային համագոր-
 ծակցության դերը ՀՀ ռազմակրթական և ՋՈՒ-ի
 անձնակազմի կառավարման համակարգերի
 բարեփոխումներում 27
- Մ. Ն. Կարապետյան, Ա. Ս. Մելքոնյան*, ՀՀ ՊՆ
 Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտու-
 տում իրականացվող բարեփոխումների ընթացքը
 ռազմակրթական զարգացումների համատեքս-
 տում 34
- Դ. Կ. Բալայան, Դ. Մ. Ալեքսանյան*, ՀՀ ՊՆ
 մարշալ Արմենակ Խանփերյանցի անվան ռազ-
 մական ավիացիոն ինստիտուտում ռազմական
 կրթության զարգացման հարցի շուրջ 42
- Բ. Ն. Հարությունյան*, Ռ-ազմաբժշկական
 կրթության համակարգի կատարելագործումը՝ որ-
 պես հայկական բանակի բժշկական ապահովման
 արդիականացման հիմք 47
- Վ. Հ. Մարգարյան*, Պաշտպանական ոլոր-
 տում կադրերի հոգեբանական մասնագիտական
 ընտրագատման հարցի շուրջ 56
- Ջ. Դ. Ասափրյան*, ՀՀ ՋՈՒ-ում առեստավոր-
 ման արդյունավետ համակարգի ներդրման հարցի
 շուրջ 61
- Ռ. Վ. Աղուզումցյան*, Ռ-ազմական կադրերի
 հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատ-
 ման որոշ հարցեր քաղաքական հոգեբանության
 տեսանկյունից 66

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գ. Մ. Հովհաննիսյան, Պետությանաշինության և խաղաղաշինության միջազգային փորձը Կոստվոյի օրինակով 70

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Լ. Մ. Էվոյան, «Ադրբեջանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև ռազմավարական գործընկերության ու փոխադարձ օգնության մասին պայմանագիրը»՝ թուրք-ադրբեջանական երկկողմ հարաբերությունների որակապես նոր փուլի սկիզբ 79

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ. КАРАБАХСКАЯ ВОЙНА

В. А. Пономарев. Трагические события, которые можно было предотвратить 89

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հ. Գ. Խաչատրյան, Ռ. Մ. Գասպարյան, Վ. Ե. Խանոյան, ՌԻՂԻՊ նշանառությամբ հրաձգության հրետանային վարժասարք 103

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲԺՇԿՈՒԹՅՈՒՆ

Կ. Հ. Մինոնյան, Ս. Գ. Գալստյան, Հայաստանի Հանրապետությունում որակավոր և մասնագիտացված մանկաբուժական օգնության կազմակերպման որոշ հայեցակարգային հարցեր 109

Ռ. Գ. Խաչատրյան, Չինվորական բժիշկների ու հիվանդների սոցիալ-իրավական փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունները և ազդեցությունը բուժսպասարկման գործընթացի վրա 113

Ք. Մ. Սահակյան, Վ. Վ. Ծափուրյան, Ս. Գ. Գալստյան, Շաքարախտային երիկամախտության դեպքում սակավարյունության բուժման որոշ հարցեր 118

Գ. Վ. Թունյան, Ստամոքսամուտքային-կերակրափողային անցումի քաղցկեղի վիրահատական բուժման փորձի մասին 122

ԳԻՏԱԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Ռ. Վ. Աղուզումցյան, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

Ն. Հ. Առաքելյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Գ. Ե. Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Հ. Ա. Գևորգյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Ռ. Գ. Գևորգյան, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Վ. Մ. Հարությունյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Ա. Հ. Մանթաշյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Է. Գ. Մինասյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Մ. Մ. Միրիջանյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Կ. Ս. Մոսոյան, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Յու. Ս. Չիլինգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Վ. Ս. Սարգսյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Հ. Ս. Միսակյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

«АЙКАКАН БАНАК» («АРМЯНСКАЯ АРМИЯ»)

ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА
НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМЕНИ ДРАСТАМАТА КАНАЯНА

МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

№ 3 (73). 2012

Издается 4 раза в год

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Котангжян Г. С., доктор политических наук (РФ), Действительный член
Российской Академии военных наук, научный эксперт
по контртерроризму (США) (председатель), *Чилингарян Д. С.* (гл. редактор),
Аветисян В. П. (зам. гл. редактора), *Айвазян Л. Г.*, *Айдинян Р. А.*, *Априамов Э. А.*,
Варганян А. Г., *Гаспарян Т. Ш.*, *Давтян А. М.*, *Исаханян М. Р.*, *Карапетян М. Н.*,
Маргарян В. Г. (зам. гл. редактора), *Мартirosов Л. А.*, *Матевосян И. Ж.*,
Мирзабекиян А. Р., *Назарян А. С.*, *Парсаганян А. М.*, *Седракиян С. Г.*,
Тер-Григорьянц Н. Г., *Тоноян Д. Э.*, *Тунян В. В.*,
Хачатуров Ю. Г., *Ширинян М. А.*

СОДЕРЖАНИЕ

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ
И ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

<i>С. М. Оганян.</i> Развитие военного образования как фактор повышения эффективности оборонной системы РА	9 (18)*
<i>М. А. Ширинян, А. В. Акопян.</i> Тенденции усовершенствования кадровой политики в оборонной системе	20 (25)
<i>Ж. А. Амирханян.</i> Роль международного сотрудничества в реформировании систем военного образования и управления личным составом ВС РА	27 (32)
<i>М. Н. Карапетян, А. С. Мелконян.</i> Процесс реформирования в военном институте им. В. Саргсяна МО РА в контексте военно-образовательных разработок	34 (40)
<i>Д. К. Балаян, Д. М. Алексанян.</i> К вопросу развития военного образования в военном авиационном институте им. маршала А. Ханферянца МО РА	42 (46)
<i>Б. Н. Арутюнян.</i> Совершенствование системы военно-медицинского образования как основа модернизации медицинского обеспечения Армянской армии	47 (53)
<i>В. Г. Маргарян.</i> К вопросу профессионального психологического отбора кадров в оборонной сфере	56 (60)
<i>З. Д. Асатрян.</i> К вопросу внедрения эффективной системы аттестации в ВС РА	61 (65)
<i>Р. В. Агузумцян.</i> Некоторые вопросы профессионального психологического отбора военных кадров с точки зрения политической психологии	66 (69)

* Цифры в скобках обозначают страницу, с которой начинается текст на русском языке.

ПОЛИТОЛОГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

Г. М. Оганесян. Международный опыт государственно-строительства и миростроительства в Косово 70 (77)

РЕГИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Л. С. Эвоян. «Договор о стратегическом сотрудничестве и взаимной помощи между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой» — начало качественно нового этапа двусторонних азербайджано-турецких отношений 79 (87)

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ. КАРАБАХСКАЯ ВОЙНА

В. А. Пономарев. Трагические события, которые можно было предотвратить 89

ВОЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ

Г. Г. Хачатрян, Р. С. Гаспарян, В. Е. Ханоян. Артиллерийский тренажер для стрельбы прямой наводкой 103 (108)

ВОЕННАЯ МЕДИЦИНА

К. Г. Симонян, С. Г. Галстян. Некоторые концептуальные вопросы организации в Республике Армения квалифицированной и специализированной педиатрической помощи 109 (126)

Р. Г. Хачатрян. Особенности социально-правовых взаимоотношений военных врачей и больных и их влияние на процесс медобеспечения 113 (126)

К. М. Саакян, В. В. Цатурян, С. Г. Галстян. О некоторых вопросах лечения анемии при диабетической нефропатии 118 (127)

Г. В. Тунян. Об опыте хирургического лечения кардиоэзофагеального рака 122 (127)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАЦИОННЫЙ СОВЕТ:

- Р. В. Агузумян*, кандидат психологических наук, доцент;
- Н. У. Аракелян*, академик НАН РА;
- В. М. Арутюнян*, академик НАН РА;
- Г. Е. Багдасарян*, академик НАН РА;
- Г. А. Геворкян*, академик НАН РА;
- Р. Г. Геворкян*, доктор геологических наук, профессор;
- А. А. Манташян*, академик НАН РА;
- Э. Г. Минасян*, доктор исторических наук, профессор;
- М. М. Мириджаниян*, доктор медицинских наук, профессор;
- К. С. Мосоян*, доктор технических наук, профессор;
- В. С. Саркисян*, академик НАН РА;
- А. С. Сисакян*, доктор медицинских наук, профессор;
- Ю. С. Чилингарян*, академик НАН РА

«**HAIKAKAN BANAK**» («**ARMENIAN ARMY**»)

DEFENSE-ACADEMIC JOURNAL,

DRASTAMAT KANAYAN INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES,
MINISTRY OF DEFENSE, REPUBLIC OF ARMENIA

№ 3 (73). 2012

Is published 4 times a year

EDITORIAL BOARD

Kotanjian H. S., Doctor of Political Sciences (RF), Fellow Member,
Russian Academy of Military Sciences, Counterterrorism Fellow (USA) (Chairman),
Chilingaryan D. S. (Editor-in-Chief), *Apreamov E. A.*,
Avetisyan V. P. (Deputy Editor-in-Chief), *Ayvazyan L. G.*, *Davtyan A. M.*,
Gasparyan T. Sh., *Idynyan R. A.*, *Isakhanyan M. R.*, *Karapetyan M. N.*,
Khachatourov Yu. G., *Margaryan V. H.* (Deputy Editor-in-Chief), *Martirossov L. A.*,
Matevossyan I. Zh., *Mirzabekyan A. R.*, *Nazaryan A. S.*, *Parsadanyan A. M.*,
Sedrakyan S. G., *Shirinyan M. A.*, *Ter-Grigoryants N. G.*, *Tonoyan D. E.*,
Tounyan V. V., *Vardanyan A. G.*

CONTENTS

IMPROVEMENT OF PERSONNEL POLICY AND MILITARY EDUCATION

<i>S. M. Ohanyan.</i> Development of military education as a factor for efficiency enhancement of the RA defense system	9 (19)*
<i>M. A. Shirinyan, A. V. Hakobyan.</i> The improvement trends of the personnel policy in the defense system	20 (26)
<i>Zh. H. Amirkhanyan.</i> The role of international cooperation in reforming the systems of military education and personnel management of the RA Armed Forces	27 (33)
<i>M. N. Karapetyan, A. S. Melkonyan.</i> The process of reforms in the V. Sargsyan military institute, MOD, RA in the context of military education development	34 (40)
<i>D. K. Balayan, D. M. Aleksanyan.</i> On the question of military education development in the Military Aviation Institute after Marshal A. Khanperiyants of MOD RA	42 (46)
<i>B. N. Harutyunyan.</i> Improvement of military medical education system as a basis for modernization of medical support of the Armenian army	47 (54)
<i>V. H. Margaryan.</i> On the question of professional psychological selection of the commissioned staff in the defense sphere	56 (60)
<i>Z. D. Asatryan.</i> On the question of inculcating an effective merit rating system in the Armed Forces of the Republic of Armenia	61 (65)
<i>R. V. Aghuzumcyan.</i> Several aspects of professional psychological selection of the military personnel from the viewpoint of political psychology	66 (69)

* Numbers in brackets mean the page of the text in English.

POLITICAL SCIENCE OF SECURITY

G. M. Hovhannisyan. International experience of state-building and peace-building in Kosovo 70 (78)

REGIONAL SECURITY

L. S. Evoyan. «Agreement on strategic cooperation and mutual assistance between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey» as a beginning of a qualitatively new stage in the Turkish-Azerbaijani bilateral relations 79 (87)

MILITARY HISTORY. KARABAKH WAR

V. A. Ponomaryov. Tragic events that could have been prevented . . 89 (101)

MILITARY ENGINEERING

H. G. Khachatryan, R. S. Gasparyan, V. E. Khanoyan. An artillery simulator for direct fire 103 (108)

MILITARY MEDICINE

K. H. Simonyan, S. G. Galstyan. Some conceptual issues of organizing competent and specialized pediatric care in the Republic of Armenia 109 (128)

R. G. Khachatryan. The characteristics of the social and legal relations of military physicians and patients and its impact on the medical service process 113 (129)

K. M. Sahakyan, V. V. Tsaturyan, S. G. Galstyan. Some issues of anemia's treatment in diabetic nephropathy 118 (129)

G. V. Tunyan. On the experience of surgical treatment of cardio-oesophageal cancer 122 (130)

SCIENTIFIC-ADVISORY COUNCIL:

R. V. Aghouzoumstian, Candidate of Psychological Sciences, Docent;

N. H. Arakelian, Full Member, NAS RA;

G. Y. Baghdassarian, Full Member, NAS RA;

Y. S. Chilingarian, Full Member, NAS RA;

H. A. Gevorkian, Full Member, NAS RA;

R. G. Gevorkian, Doctor of Geological Sciences, Professor;

V. M. Haroutyunian, Full Member, NAS RA;

A. H. Mantashian, Full Member, NAS RA;

E. G. Minasyan, Doctor of Historical Sciences, Professor;

M. M. Miridjanian, Doctor of Medical Sciences, Professor;

K. S. Mossoyan, Doctor of Technical Sciences, Professor;

V. S. Sargsian, Full Member, NAS RA;

H. S. Sissakian, Doctor of Medical Sciences, Professor

**ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ
КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ
И ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

**IMPROVEMENT
OF PERSONNEL POLICY
AND MILITARY EDUCATION**

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԾԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Ս. Մ. ՕՀԱՆՅԱՆ, ՀՀ Պաշտպանության նախարար

Հայաստանի Հանրապետության զարգացման արդի փուլի առանձնահատկությունն այն է, որ տեղի են ունենում հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների և պետական համակարգի, այդ թվում՝ նրա ռազմական կազմակերպվածքի ու կրթական համակարգի, լայնամասշտաբ բարեփոխումներ: Թեև այդ բարեփոխումների բովանդակությունը, փուլերը, ձևերը և իրագործման ժամկետները տարբեր են, այնուամենայնիվ, դրանց գլխավոր նպատակները օբյեկտիվորեն փոխկապված են: Ռազմական համակարգի կատարելագործման նպատակն է ամբողջ պաշտպանական համակարգի նոր որակական պարամետրների ձևավորումը և երկրի անվտանգության երաշխավորված ապահովումը: Կրթական համակարգի բարեփոխումը ծառայում է մարդկանց կրթական մակարդակի բարձրացման, ներդաշնակորեն զարգացած, սոցիալապես ակտիվ, ստեղծագործ անձնավորության ձևավորման նպատակներին, ինչը, ռազմական ոլորտի նկատմամբ կիրառված, նշանակում է հայրենիքի պաշտպանների պրոֆեսիոնալ պատրաստության որակապես նոր մակարդակի ապահովում:

Վերջին երկու տասնամյակներում աշխարհում տեղի ունեցած ռազմատեխնոլոգիական հեղափոխության, գիտատար սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի ի հայտ գալու հետևանքով ռազմական արվեստի (ռազմավարական ու օպերատիվ-մարտավարական) և ընդհանրապես պատերազմների նկատմամբ նոր մոտեցումների մշակման շնորհիվ զինված ուժերի մարտունակության գնահատման ժամանակ սկսեցին գերակա դեր խաղալ որակական չափանիշները: Առաջին պլան մղվեցին, մի կողմից, գերճշգրիտ սպառազինությամբ և ռազմական տեխնիկայով հագեցվածության, մյուս կողմից՝ մասնագիտացած արհեստավարժ անձնակազմով ապահովման հարցերը: Ընդ որում, անձնակազմի մասնագիտացմանը ներկայացվող պահանջների կտրուկ խստացման հետևանքով միայն վարժանքն ու պատրաստումը այլևս բավարար չեն, և ի հայտ է գալիս մասնագիտական կրթություն ստանալու անհրաժեշտություն: Ուստի պատահական չէ, որ պետությունների՝ ռազմարվեստի ժամանակակից տեսության վրա հիմնվող զինված ուժերում ռազմական կրթության և ընդհանրապես անձնակազմի կառավարման ոլորտը համարվում է պաշտպանական համակարգի արդյունավետության և ԶՈՒ-ի մարտունակության ապահովման առաջնային գործոն:

Ինչպես ասել է մեծերից մեկը. «Միգուցե մենք չկարողանանք մեր երեխա-

ների համար ապագա կերտել, բայց առնվազն կարող ենք նրանց նախապատրաստել ապագային»¹: Փորձը ցույց է տալիս, որ բազմակողմ կրթություն ստացած հրամանատարները բարդ իրավիճակներում ավելի արդյունավետ որոշումներ են կայացնում և ավելի արագ են կողմնորոշվում, քան այն հրամանատարները, որոնք թեև ուսուցանված են, բայց ոչ բավարար չափով կրթված: Այստեղ արժե կրթությունը (*образование, education*) տարբերակել ուսուցանումից (*обучение, training*): Եթե կրթությունը մարդուն որպես կանոն հիմնարար, այդ թվում՝ բազային մասնագիտական, գիտելիքների փոխանցումն է, վերլուծական մտածողության ձևավորումը նրա հիշողության մեջ տարբեր բնագավառներից փաստերի ամրագրմամբ և այդ փաստերի միջև առնչությունների որոշակի համակարգի ձևավորմամբ, այսինքն՝ նրա նախապատրաստումը անհայտ իրավիճակներում գործելուն, և դրա համար է բազմաթիվ առարկաների ուսուցումը, ապա ուսուցանումը նպատակաուղղված է վարքի կոնկրետ, դինամիկական բնույթի հմտությունների, ալգորիթմների ձևավորմանը՝ նրա հիշողության մեջ «եթե–այա» տրամաբանական սխեմաների ամրագրմամբ և գործողությունների կատարման ավտոմատացմամբ, այսինքն՝ անհատի նախապատրաստումն է հայտնի իրավիճակներում գործելուն, ուստի և բավարար չէ լիարժեք մասնագետ, կայացած գործիչ ու հրամանատար պատրաստելու համար: Պատահական չէ, որ ժամանակակից մանկավարժության մեջ ընդունված է, որ կրթական ֆունկցիայի իրացման վերջնական արդյունքը գիտելիքի գործունեությունն է, որն արտահայտվում է դրանցով գիտակցված գործառության, նոր գիտելիքներ ստանալու համար նախկին գիտելիքները մոբիլիզացնելու կարողության ձևով, ինչպես նաև թե՛ մասնագիտական (տվյալ առարկայից), թե՛ հանրակրթական առավել կարևոր կարողությունների և հմտությունների ձևավորվածությունը²: Իրականում, մի կողմից, կրթության և ուսուցանման արդյունավետ համադրումն է, իսկ մյուս կողմից՝ անձնակազմի պաշտոնական առաջխաղացման արդար ու թափանցիկ կառավարումը, որոնք զինված ուժերի համար կապահովեն գերազանց արդյունավետություն, լինի դա մարտի դաշտում, թե՛ խաղաղ պայմաններում: Ուստի ռազմագիտության մեջ հայտնագործություն արած չենք լինի, եթե ՋՌԻ-ի մարտունակությունն սկսենք չափել ռեսուրսի, առաջին հերթին՝ մարդկային ռեսուրսի որակական գործակիցներով:

Այս առումով ուշագրավ են ԱՄՆ-ում զինծառայողների դաստիարակության պայմաններին ու համակարգին ներկայացվող հիմնական պահանջները, որոնք են՝ համակողմանիությունը, համակարգվածությունը, տրամաբանականությունը, իրապաշտությունը, արդյունավետությունը, ինչպես նաև մտահղացման, պայմանների, նպատակի, խնդիրների և հնարավորությունների միասնականությունը: Այդ երկրում սպայակազմի դաստիարակության առանձնահատկություն-

¹ Franklin D. Roosevelt. Quotes (http://www.goodreads.com/author/quotes/219075.Franklin_D_Roosevelt).

² Տես В. Слостенин, И. Исаяв и др. Педагогика (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/slast/12.php):

ներն են՝ խելքի, կամքի, մարմնի մշտական մարզումը, մեծ ուշադրությունը ֆիզիկական պատրաստման նկատմամբ և նրա նշանակալից դերը բոլոր կատեգորիաների զինծառայողների ծառայողական գործունեության մեջ, երկրի ՉՈՒ-ում ծառայության բարձր վարկանիշը, և այլն: Դաստիարակության բովանդակության մեջ ամերիկյան մասնագետներն առանձնացնում են՝ զինծառայողների բարձր ռազմամասնագիտական որակների ձևավորումն ու զարգացումը, հայրենասիրության դաստիարակումը, զինծառայության նկատմամբ դրական շարժառիթավորման ձևավորումն ու զարգացումը, բարոյավարքային դաստիարակությունը, գերիակայությունը (*пленоустойчивость*) դաստիարակությունը, առողջ կենսակերպի կազմակերպումը, ֆիզիկական դաստիարակությունը³:

Ռազմակրթական համակարգի ստեղծումն ու կայացումը

ՀՀ Ջինված ուժերի կազմավորումը համընկավ Հայաստանի համար բավականին ծանր ժամանակահատվածի հետ: Ադրբեջանի ձեռնարկած ռազմական ագրեսիայի, շարունակվող շրջափակման և դրա հետևանքով առաջացած պարենային ճգնաժամի ու ռեսուրսների անբավարարության պայմաններում բանակի ստեղծումը և ՀՀ ու ԼՂՀ բնակչության անվտանգության ապահովումը օրվա հարց էր⁴: Այդ բարդ իրավիճակում ՀՀ Ջինված ուժերը լիովին կատարեցին պետության քաղաքական ղեկավարության կողմից առաջադրված խնդիրները, սակայն այս ամենի հետևանքով մեր բանակը ձեռք բերեց որոշ առանձնահատկություններ, որոնցով տարբերվում էր աշխարհի շատ բանակներից: Այդ առանձնահատկություններից էր այն, որ բանակի շարքերը համալրելու հրատապության պատճառով ինչպես ավագ, այնպես էլ կրտսեր հրամանատարական պաշտոնները մեծ մասամբ համալրվեցին հայրենասեր, մարտունակ, սակայն ռազմական կրթություն չունեցող անձնակազմով: Առանձնահատկություններից մեկն էլ այն էր, որ ԽՍՀՄ կազմում եղած տարիներին Հայաստանը միութենական հանրապետություններից միակն էր, որն իր տարածքում չուներ որևէ ռազմակրթական հաստատություն: Բացի այդ, նախկին ԽՍՀՄ բանակի մարտավարությունն ու ռազմավարությունը ոչ ամբողջությամբ էին համապատասխանում Հայաստանի Հանրապետության ռազմական, այդ թվում՝ ռազմակրթական, կարիքներին ու հնարավորություններին:

1994 թ. մայիսի 5-ի հրադադարի հաստատումից անմիջապես հետո սկսվեցին ՀՀ Ջինված ուժերը պրոֆեսիոնալ անձնակազմով համալրելուն ուղղված աշխատանքները: Մասնավորապես՝ ԵՊՀ ռազմագիտական ամբիոնի հենքի վրա կազմավորվեց ՀՀ ՊՆ բարձրագույն զինվորական բազմաբնույթ հրամանատար-

³ Stu B. Уткин. Особенности воспитательной работы в ВС США, Великобритании и Франции. «Зарубежное военное обозрение», 2001, № 11:

⁴ Այս սպառնալիքները շարունակում են արդիական մնալ մինչ օրս (տես ՀՀ Նախագահի 2007 թ. փետրվարի 7-ի «ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին» հմ. ՆՀ-37-Ն հրամանագիրը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2007, հմ. 11 (535)) և ՀՀ Նախագահի 2007 թ. դեկտեմբերի 25-ի «ՀՀ ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին» հմ. ՆՀ-308-Ն հրամանագիրը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2008, հմ. 1 (591))):

րական ուսումնարանը⁵: Նորաստեղծ բանակի խնդիրներից ելնելով՝ ուսումնարանն սկզբնական շրջանում զինվորական մասնագետներ էր պատրաստում 8 մասնագիտությունների գծով: Դրա հետ մեկտեղ ուսումնարանի բազայի վրա անցկացվում էին մեկամյա դասընթացներ, որտեղ ընդունվում էին ՀՀ բուհերն ավարտած քաղաքացիներ:

Չուգահեռաբար ՀՀ ՊՆ միջնորդությամբ ստեղծվեց Ռ-ազմաավիացիոն թռիչքատեխնիկական ուսումնարանը⁶, իսկ ՋՌԻ-ն որակյալ ռազմաբժշկական անձնակազմով համալրելու նպատակով Երևանի պետական բժշկական համալսարանում գործող բուժօժանոթային կազմակերպման և էքստրենալ բժշկության ամբիոնի հիմքի վրա ստեղծվեց Ռ-ազմաբժշկական ֆակուլտետը⁷:

Մեծ ուշադրություն դարձվեց նաև նախագորակոչային կրթության համակարգի զարգացմանը, քանի որ այն պետք է դառնար անձնակազմի պլանավորման, հավաքագրման և ընտրության ապագա համակարգի առաջին փուլի կարևոր բաղադրիչներից մեկը: Այդ նպատակով ՀՀ լուսավորության նախարարության ռազմամարզական վարժարան-ուսումնարան համալիրին 1994 թ. տրվեց ուսումնական գործնասի կարգավիճակ⁸:

Այսպիսով՝ ՀՀ ՋՌԻ-ի կազմավորման արդեն սկզբնական շրջանում անհրաժեշտ հիմք ձևավորվեց բարձրագույն ռազմական կրթության զարգացման համար: Այդ հիմքի վրա ընդամենը մի քանի տարվա ընթացքում ձևավորվեց ՀՀ ռազմական բուհերի համակարգը: Մասնավորապես՝ ՀՀ ՊՆ բարձրագույն զինվորական բազմաբնույթ ուսումնարանը վերակազմավորվեց Ռ-ազմական ինստիտուտի⁹, իսկ Ռ-ազմաավիացիոն թռիչքատեխնիկական ուսումնարանը՝ Ռ-ազմաավիացիոն ինստիտուտի: Մինևույն ժամանակ, ՀՀ-ի և ՌԴ-ի միջև 1997 թ. «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին» պայմանագրի ստորագրումից հետո հնարավորություն ստեղծվեց ՀՀ ռազմական ուսումնական հաստատություններում չղասավանդվող մասնագիտություններով

⁵ Տես ՀՀ Կառավարության 1994 թ. հունիսի 24-ի «ՀՀ պաշտպանության նախարարության Բազմաբնույթ ռազմական հրամանատարական ուսումնարան ստեղծելու մասին» հմ. 279 որոշումը (<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=5475>):

⁶ Տես ՀՀ Կառավարության 1994 թ. սեպտեմբերի 20-ի «ՀՀ պաշտպանության նախարարության Ռ-ազմաօդային ուժերի թռիչքատեխնիկական ռազմաավիացիոն ուսումնարանի կարգավիճակի մասին» հմ. 447 որոշումը (<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=5525>):

⁷ Տես ՀՀ Կառավարության 1994 թ. մայիսի 19-ի «ՀՀ պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների՝ պահեստագործի սպաների ծրագրով ռազմական պատրաստության հիմնադրույթները և այդ բուհերի ցանկը հաստատելու մասին» հմ. 232 որոշումը (<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=5467>):

⁸ Տես ՀՀ Կառավարության 1993 թ. նոյեմբերի 15-ի «ՀՀ լուսավորության նախարարության ռազմամարզական գիշերօթիկ վարժարանի հիման վրա ռազմամարզական վարժարան-ուսումնարան համալիր ստեղծելու մասին» հմ. 569 որոշումը (<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=5353>) և ՀՀ Պաշտպանության նախարարի 1994 թ. մարտի 14-ի «Ռ-ազմամարզական վարժարան-ուսումնարան ստեղծելու մասին» հմ. 59 հրամանը:

⁹ Տես ՀՀ Կառավարության 1998 թ. հունվարի 16-ի «ՀՀ Պաշտպանության նախարարության Բազմաբնույթ ռազմական հրամանատարական ուսումնարանը ՀՀ Պաշտպանության նախարարության Ռ-ազմական ինստիտուտի վերակազմավորելու մասին» հմ. 24 որոշումը (<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=6431>):

ՀՀ ՁՈՒ-ի կուրսանտների կրթությունն իրականացնել ՌԴ ռազմաուսումնական հաստատություններում: 1998 թ. ստորագրված «Հումաստանի Հանրապետության ԱՊՆ և ՀՀ ՊՆ միջև ռազմական ուսումնական հաստատություններում ՀՀ քաղաքացիների ուսուցման կարգի և պայմանների մասին» համաձայնագրի հիման վրա հայ կուրսանտներն սկսեցին կրթություն ստանալ նաև այդ երկրում: Արտերկրյա կրթությունը կոչված էր ոչ միայն լրացնելու բացը, այլև մեծացնելու ՀՀ-ում ռազմական կրթության համակարգի զարգացման հնարավորությունները:

2000-ական թվականների սկզբին ՀՀ-ում արդեն ձևավորվել էր ռազմական կրթության մի համակարգ, որը հնարավորություն էր տալիս նախագորակոչային տարիքի պատանհիներից ընտրելու և պատրաստելու ռազմական գործի ապագա մասնագետների: Այժմ տվյալ ուղղությամբ տարվող աշխատանքները գտնվում են բարեփոխումների փուլում¹⁰:

Այս ժամանակաշրջանում կարևոր աշխատանքներ կատարվեցին զինվորական անձնակազմի ծառայողական առաջխաղացման, ծառայության տևողության, որակավորման և ընդհանրապես կադրային կառավարման հարցերի համակողմանի վերանայման ու դրանց իրավական ձևակերպման ուղղությամբ: 2002 թ. զինվորական ծառայություն անցնելու և անձնակազմի կառավարման հետ կապված խնդիրները հանվեցին «Ձինապարտության մասին» ՀՀ օրենքից և անբարգվեցին առանձին օրենքով¹¹: Նոր օրենքով սպայական կազմի ծառայողական առաջխաղացման համար որպես պարտադիր նախապայման սահմանվեց որակավորում անցնելը, ընդամին որակավորման պահանջներին գիտելիքների համապատասխանեցումն ապահովվում էր վերապատրաստման միջոցով:

Միևնույն ժամանակ, չնայած կատարված զգալի աշխատանքին, ռազմական կրթության համակարգը դեռ հեռու էր ավարտուն լինելուց: Մասնավորապես՝ ՁՈՒ-ի պահանջարկը բավարարելու համար տարեցտարի ընդլայնվում էր կրթությունն արտերկրում՝ ընդգրկելով ավելի մեծ թվով երկրների ռազմաուսումնական հաստատությունները: Դա թեև օգտակար էր փորձի փոխանակման և մի շարք մասնագիտությունների զարգացման տեսանկյունից, սակայն առաջ էր բերել նաև զգալի կախվածություն, որն առավել ակնհայտ էր ավագ սպայական կազմի պատրաստման բնագավառում, քանի որ ՀՀ-ում չկային ավագ սպաների համար նախատեսված կրթահամալիրներ:

Դրա հետ մեկտեղ ՀՀ ռազմակրթական չափորոշիչները շարունակում էին կրել նախկին ԽՍՀՄ-ում գործող չափորոշիչների շեշտված ազդեցությունը: Կրթական հաստատություններում գիտական և հետազոտական աշխատանքների մասնաբաժինը փոքր էր և չէր կարող բավարար լինել ռազմական կրթու-

¹⁰ Տես ՀՀ Պաշտպանության նախարարի 2011 թ. նոյեմբերի 10-ի հմ. 1356-Ն և ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2011 թ. նոյեմբերի 9-ի հմ. 1222-Ն «ՀՀ հիմնական, ավագ, միջնակարգ հանրակրթական դպրոցներում, վարժարաններում, կրթահամալիրներում և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում սովորողների նախագորակոչային պատրաստության կանոնադրությունը հաստատելու մասին» համատեղ հրամանը (<http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=73753>):

¹¹ Տես «Ձինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ 2002 թ. հուլիսի 3-ի հմ. ՀՕ-380-Ն օրենքը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2002, հմ. 26 (201)):

յան ոլորտում զգալի որակական առաջընթաց ապահովելու համար: Իրավիճակը բարդանում էր նաև այն պատճառով, որ ռազմական կրթության ոլորտը դուրս էր մնացել ռազմարվեստի ընդհանուր վերանայման գործընթացներից, որոնք իրականացվում էին հիմնականում ՀՀ ՁՈՒ-ի Գլխավոր շտաբում:

Անցած ժամանակաշրջանում ՀՀ Ձինված ուժերը մեծ զարգացում ապրեցին՝ վերածվելով բազմաճյուղ և պետական կառավարման տարբեր ոլորտներում կարևոր դերակատարություն ունեցող պաշտպանական կառույցի¹²: Վերագնահատվեցին մարտահրավերները, ավելացան պաշտպանական համակարգի վրա դրված խնդիրները, Ձինված ուժերն ավելի մեծ դեր ստանձնեցին ինչպես բնական ու տեխնածին աղետների ժամանակ քաղաքացիական բնակչությանը օգնության ցուցաբերման գործում, այնպես էլ ահաբեկչության դեմ պայքարում, բնակչության և հատկապես երիտասարդ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության, տեղեկատվական հակապայքարի, ռազմական արդյունաբերության և մի շարք այլ ոլորտներում, ՀՀ պաշտպանական համակարգում ներդրվեց քաղաքացիական հատուկ ծառայությունը¹³: Այդ ամենը լավ հիմք էր ՀՀ պաշտպանական համակարգի հետագա պլանավորված զարգացման համար:

Պաշտպանական կրթության համակարգի զարգացում

Ինչպես Գիտելիքի օրվա առթիվ իր ուղերձում նշել է ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանը, «Հայաստանը կարող է լինել միայն կրթված: Այլ Հայաստան պարզապես չի կարող գոյություն ունենալ»¹⁴: Այս խոսքերն ամբողջությամբ վերաբերում են նաև պաշտպանական ոլորտին:

ՀՀ պաշտպանական կրթության համակարգը ներկայումս գտնվում է ակտիվ զարգացման գործընթացում: Արդեն երկու տարի է, ինչ ռազմական կրթության զարգացումն ընդգրկված է ՀՀ Կառավարության գերակա խնդիրների շարքում¹⁵: Այս ոլորտում ապագա 2-5 տարիների համար նախանշված բարեփոխումները համակարգելու նպատակով մշակվեցին և 2012 թ. մարտի 14-ին ՀՀ Կառավարության կողմից հաստատվեցին «ՀՀ ռազմական կրթության հայեցակարգը», ինչպես նաև դրան կից «Սպայական կազմի պատրաստության փուլերի ճանապարհային քարտեզն» ու «Հայեցակարգի ապահովման միջոցառում-

¹² Տես «Պաշտպանության ռազմավարական վերանայում 2011-2015» (հանրային օգտագործման համար) (<http://www.mil.am/files/SDR-Arm.pdf>):

¹³ Տես «Քաղաքացիական հատուկ ծառայության մասին» ՀՀ 2007 թ. նոյեմբերի 28-ի հմ. ՀՕ-286-Ն օրենքը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2007, հմ. 66 (590)):

¹⁴ «ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանի շնորհավորական ուղերձը Գիտելիքի օրվա առթիվ», 01.09.2012, ՀՀ Նախագահի պաշտոնական կայք (<http://www.president.am/hy/congratulatory/item/2012/09/01/president-Serzh-Sargsyan-congratulation-knowledge/>):

¹⁵ Տես ՀՀ Կառավարության 2011 թ. հունվարի 13-ի «ՀՀ Կառավարության 2011 թ. գործունեության միջոցառումների ծրագիրը և գերակա խնդիրները հաստատելու մասին» հմ. 111-Ն որոշումը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2011, հմ. 12 (815)) և ՀՀ Կառավարության 2012 թ. օգոստոսի 9-ի «ՀՀ Կառավարության 2012 թ. գործունեության միջոցառումների ծրագիրը և գերակա խնդիրները հաստատելու մասին» հմ. 1055-Ն որոշումը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2012, հմ. 42 (916)):

ների ծրագիրը»¹⁶: «Հայեցակարգով» սահմանվում է, որ բարեփոխված ռազմա-կրթական համակարգը պետք է բավարարի հետևյալ պահանջներին.

– համապատասխանություն ՀՀ պետական կրթական չափորոշիչների պահանջներին,

– համապատասխանություն միջազգային չափորոշիչներին և ունակություն լիարժեք կերպով ինտեգրվելու Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածքին՝ Բոլոնիայի գործընթացում ՀՀ ներգրավվածության շրջանակներում,

– կրթության փուլայնություն և շարունակականություն՝ եռաստիճանությամբ հանդերձ,

– միջազգային առաջավոր փորձը հաշվի առնող, ճկուն և գիտության նոր նվաճումները ներառող,

– սպայական ու ենթասպայական կազմերի պաշտոնեական առաջխաղացման փուլերին և ընթացակարգերին համահունչ,

– որակապես նոր դասախոսական կազմ ունեցող,

– անձնակազմի կրթության շարունակականությունն ապահովող:

Ներկայումս կատարվում են ակտիվ աշխատանքներ «Հայեցակարգի» դրույթների իրագործման ուղղությամբ: Մասնավորապես՝ վերանայվել են 2004 թ. հունվարի 27-ից գործող Սպայական կադրերի որակավորման բարձրացման կենտրոնի (ՄԿՈԲԿ) ուսումնակրթական ծրագրերը, ստեղծվել է մայրերի պատրաստման համար «մայոր» զինվորական կոչումով սպայական վերապատրաստման դասընթաց: ՀՀ ՊՆ-ի կողմից մշակվել ու ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության հետ աշխատանքային կարգով համաձայնեցվել են «Բարձրագույն ռազմական կրթության ռազմական կառավարման մագիստրոսի որակավորման պետական կրթական չափորոշիչները», վերանայման փուլում են «Բարձրագույն ռազմական կրթության բակալավրի որակավորման պետական կրթական չափորոշիչները»: Առաջարկություններ են պատրաստվել 2007 թ. օգոստոսի 30-ի «ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության մասնագիտությունների ցանկը հաստատելու և ՀՀ Կառավարության 2005 թ. նոյեմբերի 9-ի հմ. 1933-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ Կառավարության հմ. 1038-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ: Ըստ այդմ՝ ՀՀ ռազմակրթական համակարգը կհամապատասխանեցվի ազգային և միջազգային չափանիշներին՝ դառնալով եռաստիճան:

Նախատեսվում է 2013 թ. գործարկել ՀՀ ՊՆ Վ. Մարգարյանի անվան ռազմական ինստիտուտի հենքի վրա ձևավորվող ավագ սպայական հրամանատարաշտաբային դասընթացները, որոնք հաստատուն հիմքեր են ստեղծում 2015 թ. ՀՀ ՊՆ հրամանատարաշտաբային բարձրագույն ուսումնական հաստատության կայացման համար: Այս ուղղությամբ արդեն մշակվել են հիմնական կրթական ծրագրին ներկայացվող պահանջները, սահմանվել են կրթաբաժինները,

¹⁶ Տես ՀՀ Կառավարության 2012 թ. մարտի 7-ի նիստի «ՀՀ ռազմական կրթության հայեցակարգը և սպայական կազմի պատրաստության փուլերի ճանապարհային քարտեզը հաստատելու մասին» հմ. 9–18 արձանագրային որոշումները (<https://www.e-gov.am/protocols/item/135/>):

ուսուցանվող առարկաներին հատկացվող ժամաքանակները և կրթաբաժինների տոկոսաչափը:

Այն հանգամանքի հաշվառմամբ, որ առաջատար պետությունների ՋՈՒ-ի մարտունակության ապահովման կարևոր գործոններից է արհեստավարժ սերժանտական կազմը, մենք ձեռնամուխ ենք եղել ՀՀ ՋՈՒ-ում նման հաստատության հիմնադրման գործին: Մասնավորապես՝ սերժանտական կազմը հանվել է շարքային կազմից և որպես կրտսեր բաղադրիչ մտցվել ենթասպայական կազմի մեջ¹⁷: Ըստ այդմ՝ աշխատանքներ են տարվել պրոֆեսիոնալ ենթասպայական կազմի կրթությունը որպես միջնակարգ մասնագիտական կրթություն կայացնելու ուղղությամբ: Այսպես՝ 2012 թ. հուլիսին մեկնարկեցին նորացված ծրագրով դասակի հրամանատարների տեղակալների դասընթացները, որտեղ դասախոսություններ են կարդացել նաև օտարերկրյա սերժանտ-հրահանգիչները:

Էապես ընդլայնվել է ՀՀ ՌՌԻՀ-երի միջազգային համագործակցության դաշտը, հատկապես՝ գիտամանկավարժական, մեթոդաբանական, նյութատեխնիկական աջակցության բնագավառներում: Այսպես. ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի կազմում գործող ՄԿՈԲԿ-ում դասախոսություններ են կարդացել ԱՄՆ-ից, Բուլղարիայից, Լեհաստանից, Ռումինիայից, Չեխիայից հրավիրված դասախոսներ: 2012 թ. հունիսի 12–14-ը ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը հյուրընկալել է Անվտանգության և պաշտպանական ակադեմիաների ԳՀԽ կոնտրցիուսի կրթական հարցերով աշխատանքային խմբի ամառային նստաշրջանը¹⁸: Միջազգային համագործակցության շրջանակներում իրականացվել են ՀՀ ռազմակրթական հաստատությունների պրոֆեսոր-դասախոսական կազմի վերապատրաստմանն ու որակավորման բարձրացմանն ուղղված մի շարք միջոցառումներ: ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը, համագործակցելով ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի և Հարվարդի համալսարանի հետ, զգալի նախապատրաստական աշխատանք է կատարել ԱՌՀԻ-ն Պաշտպանական ազգային համալսարանի կերպափոխելու ուղղությամբ: Ապագա համալսարանի գործարկումը կապահովի ռազմավարական մակարդակում աշխատող և պետական կառավարման գործընթացներում ընդգրկված բարձրագույն զինվորական ու քաղաքացիական պաշտոնյաների վերապատրաստումը պաշտպանական-անվտանգային քաղաքագիտության գծով: Մեր կարծիքով՝ ՀՀ կրթական համակարգում նպատակահարմար կլինեն ստեղծել հետազոտական համալսարաններ, այդ թվում՝ ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային համալսարանը, քանի որ դրանք հնարավորություն են տալիս կրթական և գիտական բաղադրիչների համադրմամբ ապահովելու ուսումնական ծրագրերի մշտական համապատասխանությունը ամենաթարմ գիտական նվաճումներին:

¹⁷ Տես ««Ջինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ 2012 թ. մարտի 20-ի հմ. ՀՕ-92-Ն օրենքը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2012, հմ. 18 (894)):

¹⁸ Տես «Ավարտվել են «Նոր ուսանողներ, նոր մեթոդներ և նոր գնահատականներ» խորագրով համաժողովի աշխատանքները», 15.06.2012 (www.mil.am/1339773435/page/5/):

Հեռանկարներ

Այսօր աշխարհում շատ երկրներ կարևորում են շարունակական կրթությունը՝ այն համարելով ամբողջ կյանքի ընթացքում մարդու գիտելիքների հարստացման ու դրանց գործնական կիրառման հմտությունների զարգացման, փորձի փոխանակման, միջազգային փորձի հետ հաղորդակցման միջոց: Պաշտպանության համակարգում շարունակական կրթության կենտրոնական գաղափարը անձնակազմի զարգացումն է, փոփոխվող միջավայրին արագորեն հարմարվելու նրանց ունակության ձևավորումը, նպաստումը նրանց մտավոր հնարավորությունների առավել նպատակային զարգացմանն ու արտահայտմանը, հրամանատարակառավարչական կարողությունների զարգացմանը: ՀՀ ռազմակրթական ոլորտում իրականացվող բարեփոխումների շնորհիվ այն ի գործու կլինի ապահովելու այդ շարունակական կրթությունը՝ ներառելով բոլոր մակարդակները՝ սկսած մախագորակոչայինից մինչև բարձրագույն ռազմավարական-անվտանգայինը:

Մեր կարծիքով՝ ժամանակն է արմատապես փոխելու մոտեցումները ընդհանրապես կրթական և մասնավորապես ռազմական կրթության համակարգի զարգացման նկատմամբ: Պետք է այդ համակարգի աստիճանակարգության մեջ ավելի բարձր դիրք զբաղեցնող օղակի գործունեությունը պայմանավորել ստորին օղակի շրջանավարտի մակարդակով, այդ պահանջները ներկայացնել վերևից ներքև: Այսինքն՝ հստակ կերպով որոշել այն որակական պարամետրները, որոնց պետք է համապատասխանի մեր ապագա սպան, ըստ այդմ սահմանել այն չափանիշները, որոնց պետք է բավարարի բարձրագույն կրթությունը և այլն: Ընդամին այդ պարամետրները պետք է լինեն տարբերակված ըստ զինվորական աստիճանակարգային օղակների: Օրինակ՝ Հայոց բանակի մարտավարական օղակի ապագա սպան, ըստ մեզ, պետք է՝

- խորապես տիրապետի ժամանակակից մարտի կազմակերպման ու վարման տեսությանն ու պրակտիկային, կարողանա արագ կերպով կողմնորոշվել և ճիշտ որոշումներ կայացնել մարտական իրադրության սրընթաց փոփոխությունների ու տեղեկույթի անբավարարության պայմաններում,
- գիտենա իր ենթակա ստորաբաժանումների ուժեղ և թույլ կողմերը, կարողանա զրազետ ձևով կազմակերպել հակառակորդի ուժերի և դիրքերի հետախուզումը՝ նրա թույլ և ուժեղ կողմերը պարզելու համար, ապա մարտավարական հնարների հմուտ կիրառմամբ չեզոքացնի հակառակորդի ուժեղ կողմերն ու օգտագործի թուլությունները, իսկ մարտի ելքի վրա ենթակա ստորաբաժանման թուլությունների ազդեցությունը նվազեցնի՝ գերազանցությունը հասցնելով վճռորոշ գործոնի,
- խաղաղ ժամանակ կարողանա ենթակա ստորաբաժանումում հաստատել մարտական համերաշխություն, տիրապետել ստեղծված իրավիճակին և կանխատեսել բացասական զարգացումները՝ կանխելով միջանձնային լարվածությունների վտանգավոր աճումը, խուճապային վիճակները, և այլն:

Ռդպեսզի ապագայում Հայաստանի Հանրապետությունը լինի ժամանակին

համընթաց քայլով Ձիմված ուժեր ունեցող անվտանգ, ժողովրդավարական և առաջադիմական պետություն, անհրաժեշտ է համակարգային մոտեցումներ ցուցաբերելով շարունակել բարեփոխել ռազմական կրթության համակարգը՝ նրա բոլոր բաղկացուցիչներով հանդերձ, ինչն արդեն մոտ ժամանակներս գիտականորեն հիմնավորված հենադաշտ կստեղծի մեր Ձիմված ուժերում արիեստավարժության մի նոր վերելքի համար:

РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБОРОННОЙ СИСТЕМЫ РА

С. М. ОГАНЯН, Министр Обороны РА

РЕЗЮМЕ

Образование представляет собой процесс формирования фундаментальных, в том числе базовых специальных, знаний, способности аналитически мыслить. Именно поэтому в ВС ведущих стран мира сфера военного образования и управления личным составом считается первичным фактором обеспечения эффективности функционирования оборонной системы и боеспособности ВС. В США к системе военного образования и воспитания предъявляются следующие основные требования: всесторонность, системность, логичность, реалистичность, эффективность, единство замысла, условий, цели, задач и возможностей. Особенности воспитания состоят в постоянной напряженности ума, воли, тела, большом внимании к физической подготовке и ее весомой роли в служебной деятельности всех категорий личного состава; высоком престиже службы в ВС и т. д.

В этом контексте рассмотрена история развития системы военного образования в ВС РА и очерчиваются основные направления ее развития. Подчеркивается необходимость коренного пересмотра подходов к теоретико-прикладному осмыслению перспектив развития: требования должны исходить сверху вниз. В частности, необходимо определить те качественные параметры, которым должен соответствовать будущий офицер ВС РА. Таковыми для тактического звена являются: глубокое овладение теорией и практикой организации и ведения современного боя, умение ориентироваться в быстро меняющейся боевой обстановке и принимать правильные решения в условиях недостаточности информации; знание сильных и слабых сторон подчиненных подразделений, умение грамотно организовать разведку сил и позиций противника и использовать их слабые стороны; умение в мирное время обеспечивать боевую слаженность подчиненных подразделений и управлять морально-психологическим климатом, и т. д. В соответствие с данными параметрами должна выстраиваться иерархическая система образования: вуз–школа, причем каждое низшее звено на выходе должно обеспечивать результат, соответствующий требованиям более высокого звена.

DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION
AS A FACTOR FOR EFFICIENCY ENHANCEMENT
OF THE RA DEFENSE SYSTEM

S. M. OHANYAN, Minister of Defense of the RA

SUMMARY

Education is a process of forming fundamental, including basic special knowledge, ability to think analytically. Therefore, in the Armed Forces of leading countries of the world, the field of military education and personnel management is regarded as the primary factor for ensuring the efficiency of the defense system and combat capability of the Armed Forces. In the US, the system of military education and training meets certain basic requirements, namely it should be comprehensive, systemic, consistent, realistic, effective, unanimous in concept, terms, goals, challenges and opportunities. The features of training are constant tension of the mind, will and body, great attention to physical fitness and its major role in service activity of all categories of personnel; high prestige of service in the Armed Forces, etc.

In this context, the history of development of the military education system in the RA Armed Forces is examined, and the main directions of its development are outlined. The need for a radical review of the approaches to the theoretical and applied comprehension of the development perspectives is emphasized: the requirements should be top-down. In particular, it is necessary to define the qualitative parameters to be met by a future officer of the RA Armed Forces. Those for the tactical level are: profound mastery of the theory and practice of the organization and conduct of modern warfare, ability to orientate oneself in the rapidly changing combat situation and make the right decisions under lack of information; awareness of the strengths and weaknesses of subordinates of the units, ability to competently organize the reconnaissance of forces and positions of the enemy and use their weaknesses; ability to ensure in peacetime combat coordination of subordinates of the units and control moral and psychological atmosphere, etc. In line with these parameters the hierarchical system of education should be designed: higher educational institution—school, and each lower output level should provide a result meeting the requirements of a higher level.

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Մ. Ա. ՇԻՐԻՆՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ Կադրերի և ռազմական կրթության վարչության պետ, ԶՀԾ 1-ին դասի խորհրդական, Ա Վ ՀԱԿՈՔՅԱՆ, փոխգնդապետ, ՀՀ ՊՆ Կ և ՌԿՎ ՀՀ և օտարերկրյա պետությունների ՈՒՀ-երում կադրերի պատրաստման բաժնի պետ-վարչության պետի փոխակալի պաշտոնի ժամանակավոր կատարող, ՀՊՄՀ հայցորդ

«Կադրային քաղաքականությունը այն տեսակետների, սկզբունքների, կանոնների, նորմերի համակարգն է, որոնք սահմանում են անձնակազմի հետ աշխատանքի հիմնական ուղղությունները և ապահովում են մարդկային ռեսուրսի համապատասխանեցումը կազմակերպության ռազմավա-

րությանը»¹: Այն պետք է լինի՝ գիտականորեն հիմնավորված, համալիր ու համակարգային (հիմնված կադրերի հետ աշխատանքի նպատակների, սկզբունքների, ձևերի ու մեթոդների միասնության վրա՝ կադրային հարցերի տարբեր կողմերի (տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, բարոյական, սոցիալ-հոգեբանական և այլն) լուծումների ապահովմամբ), հեռանկարային (առաջանցիկ և նախականիսիչ բնույթի), հոգևոր-բարոյական (յուրաքանչյուր ծառայողի մեջ ձևավորի մարդասիրություն և քաղաքացիական-զինվորական պատասխանատվություն իրեն հանձնարարված գործի և անձնական վարքի համար), իրավաչափ (իրականացվող օրենքի շրջանակներում ու դրա հիման վրա, կադրային հարցերի օբյեկտիվ և արդար լուծման իրավական երաշխիքների ստեղծմամբ), արդյունավետ և այլն²:

ԱՄՆ-ում սպայակազմի ձևավորման ուղղությամբ կադրային քաղաքականությունը դիտվում է որպես ռազմական շինարարության կարևոր բաղադրամաս, որի գլխավոր նպատակն է բոլոր տեսակների ՁՈՒ-ի պահանջմունքի բավարարումը բարձր արհեստավարժությամբ ռազմակրթված անձնակազմով ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմի ժամանակ: Կադրային քաղաքականություն մշակելիս ռազմական ղեկավարությունը որոշակի պահանջներ է ներկայացնում ՁՈՒ-ի համալրման, անձնակազմի պատրաստման ու գործունեության համակարգին, ծառայության պայմաններին ու զինվորական կոչումների շնորհմանը, ինչպես նաև նյութական-կենցաղային ապահովմանը³:

¹ *Е. В. Еремينا, В. Н. Регинская. Управление персоналом. Пенза, 2007, с. 7.*

² Տես նույն տեղում, էջ 9–10:

³ Տես *В. Кузилин. Кадровая политика военного руководства США по формированию офицерского корпуса Вооруженных сил. «Зарубежное военное обозрение», 2001, № 2:*

Կադրային քաղաքականության մշակման համար ելակետային են՝ ազգային շահերն ու պաշտպանական քաղաքականությունը, զարգացման տնտեսական, քաղաքական, ժողովրդագրական, ազգային-մշակութային իրողությունները, մասնավորապես՝ մարտական գործողությունների վարման ձևերի, մեթոդների ու միջոցների փոփոխման պայմաններում նոր խնդիրներ կատարելու անձնակազմի ունակության ապահովման, ՋՈՒ-ի կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում շուկայական տնտեսության տարրերի ներդրման և պետության ռեսուրսների հետ դրանց հաշվեկշռման անհրաժեշտությունը⁴:

ՀՀ պաշտպանության բնագավառում կադրային քաղաքականությունը ձևավորում է ՀՀ Պաշտպանության նախարարը, իսկ իրականացնում են կադրային ծառայությունները (ՀՀ ՊՆ կադրերի և ռազմական կրթության վարչություն, ՋՈՒ-ի ԳՇ կադրերի վարչություն)՝ պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալի անմիջական ղեկավարությամբ:

ՀՀ ՋՈՒ-ի կադրային քաղաքականությունն իրականացվում է մի քանի ուղղություններով՝ ամբողջացնելով այն նպատակներն ու խնդիրները, որոնք ուղղված են ՋՈՒ-ի որակական հատկանիշների բարձրացմանը:

Կադրային քաղաքականության հիմնական ուղղություններից մեկն է **համալրումը**: Հայաստանի Հանրապետության Ձինված ուժերի կազմավորման փուլում պատերազմական գործողություններն ստիպում էին նորաստեղծ բանակը շուտափույթ կերպով համալրել սպայական կադրերով, որոնք, սակայն, հիմնականում չունեին ռազմական կրթություն: Այդ էր պատճառը, որ ՋՈՒ-ի ստեղծման առաջին տասնամյակում զինվորական կրթությամբ սպաների թիվը չէր գերազանցում 5 %-ը, մինչդեռ այսօր նրանց թիվը կազմում է գրեթե 55 %:

Ըստ այդմ՝ պաշտպանական համակարգի կադրային քաղաքականության հիմնական սկզբունքներից մեկը սպայակազմի երիտասարդացումն է՝ բարձրագույն ռազմական և բարձրագույն ռազմամասնագիտական կրթությամբ սպաներով համալրմամբ: Այդ գործընթացի հիմքերը դրվել են դեռ 2007 թվականին: Որպես այդ ուղղությամբ տասնամյա գործունեության արդյունք՝ երկարամյա ծառայության դեպքում պահեստագոր է արձակվել անձնակազմի ընդհանուր թվի 11 %-ը, որի գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում վերջին հինգ տարիներին, մինչդեռ տարիքի հետ կապված՝ նույն ժամանակահատվածի համար արձակվածների թիվը կազմում է 21 %: Գործընթացը շարունակական բնույթ է կրելու:

Ռազմական կրթությամբ երիտասարդներով համալրումից բացի, միջոցներ են ձեռնարկվում նաև զինծառայության մեջ քաղաքացիական բարձրագույն կրթությամբ գորակոչի ենթակա երիտասարդների ներգրավելու ուղղությամբ: Այսպես. նրանցից ընտրվում են թեկնածուներ՝ ռազմական ինստիտուտների 1-ամյա սպայական դասընթացներում սովորելու համար: Դա հնարավորություն է տալիս նվազագույն ֆինանսական ծախսերով պատրաստելու սպաներ և ՋՈՒ-ն համալրելու դասակների ու մարտկոցների կրթված հրամանատարներով:

⁴ Концепция кадровой политики в Вооруженных Силах Украины (Утверждена приказом Министра обороны Украины от 27.11.2007, с изменениями) (http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ru&part=manpower_policy&sub=conception).

Կարևորվում է նաև ռազմաբժշկական կրթություն ստացած ներուժի օգտագործման խնդիրը: Ռազմաբժշկական կրթությունն իրականացվում է ԵՊԲՀ ՌԲՖ-ում, որի շրջանավարտներին հնարավորություն է տրվում մասնակցելու ՀՀ ՊՆ պատվերով բժշկական ուսումնական հաստատությունների օրդինատուրայի ընդունելության մրցույթին: Ռազմական բժիշկները հնարավորություն ունեն վերապատրաստվելու նաև ՌԳ-ում, Չինաստանում և Գերմանիայում:

Պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում վերջին տարիներին ներդրվել է քաղաքացիական հատուկ ծառայության համակարգը, ընդամին պաշտոնների համալրումը կատարվում է մրցութային կարգով՝ վերապատրաստման և ատեստավորման նախատեսմամբ:

Կադրերի առավել արդյունավետ ընտրության նպատակով կազմվում են պաշտոնների անձնագրեր: Այդ գործընթացն արդեն ամփոփման փուլում է:

Ռազմակրթական ոլորտի վերջին շրջանի կարևորագույն ձեռքբերումներից է ՀՀ Կառավարության 2012 թվականի մարտի 7-ի հմ. 9 արձանագրային որոշումով ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական կրթության հայեցակարգը»⁵: Դրա նախագծի մշակման աշխատանքներին ակտիվ աջակցություն են ցուցաբերել միջազգային փորձագիտական տարբեր խմբեր՝ Կանադայի Թագավորական ռազմական քոլեջի պրոֆեսոր, դոկտոր Ջիմ Բարետի և ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի «Ռազմավարական փոփոխություններ» ծրագրի ղեկավար, վաստակավոր պրոֆեսոր, դոկտոր Ջեյմս Քիզլի գլխավորությամբ:

Հայեցակարգը, հիմնվելով ազգային կրթական փորձի և ռազմական կրթության ոլորտում տեղի ունեցող միջազգային զարգացումների վրա, նախանշում է ռազմական կրթության գործող համակարգի բարեփոխումների ուղղությունները, մասնավորապես՝ ռազմական կրթության շարունակականությունը, եռաստիճան կրթական համակարգի ներդրումը, փոխհամագործակցությունը, գիտական և գիտատեխնիկական կադրերի պատրաստումը, վերապատրաստումը, որակավորումը, ռազմական կրթության բնագավառում ենթասպայական կազմի կրթության ներառումը, ինչպես նաև նախագորակոչային պատրաստումը՝ որպես սպաների պատրաստման փուլ:

Հայեցակարգում կան և առանձին դրույթներ, որոնք վերաբերում են՝

1) գիտական և դասախոսական անձնակազմի պատրաստմանը, վերապատրաստմանն ու որակավորման մակարդակի բարձրացմանը,

2) ազգային և միջազգային ուսումնական հաստատությունների հետ համագործակցությանը՝ ՀՀ Ջինված ուժերի համար անհրաժեշտ մասնագետների պատրաստման, օտարերկրյա պետությունների գիտակրթական ներուժի օգտագործման, ինչպես նաև դաշնակից և գործընկեր պետությունների զինված ուժերի հետ փոխգործության ապահովման նպատակով,

3) միջգերատեսչական ձևաչափով պաշտպանական-անվտանգային քա-

⁵ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական կրթության հայեցակարգ» ՀՀ Կառավարության 2012 թ. մարտի 7-ի նիստի հմ. 9 արձանագրային որոշում, հավելված հմ. 1 (http://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2012/03/MAR9-18_1.pdf):

ղաքագիտական բարձրագույն, հետբուհական և լրացուցիչ կրթության կազմակերպմանը:

Հայեցակարգի ապահովման միջոցառումների ծրագրով նախատեսվում է անցկացնել կոնկրետ միջոցառումներ, մասնավորապես՝ ռազմական կրթության բնագավառի որոշ առանձնահատկությունների հաշվառմամբ կատարել փոփոխություններ և լրացումներ «Կրթության մասին» և «Բարձրագույն հետբուհական կրթության մասին» ՀՀ օրենքներում, ՊՆ համակարգում սպայական կադրերի որակավորման մակարդակի բարձրացման կենտրոնի, ռազմաուսումնական հաստատությունների, ենթասպաների դպրոցի և Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի վերակազմակերպում, ինչպես նաև հրամանատարաշտաբային դասընթացների կազմակերպում:

Տվյալ միջոցառումները սահմանված ժամկետներում ճիշտ և որակով իրականացնելու համար ներկայումս անհրաժեշտ է հավատարմագրել պաշտպանական համակարգում գործող ռազմակրթական հաստատությունները: Հավատարմագրման գործընթացը ներառում է վերլուծական, ինքնավերլուծական, սոցիոլոգիական հարցման, հաշվետվությունների, ներքին և արտաքին աուդիտի ապահովման գործընթացներ:

Ռազմակրթական համակարգի արդյունավետության մեծացման նպատակով կարևոր խնդիրների շարքն է դասվում կրթական ծրագրերի համապատասխանեցումը պետական կրթական չափորոշիչներին, որոնք են՝

- ա. ուսումնական ծրագրերի բովանդակության պարտադիր նվազագույնը,
- բ. կուրսանտների ուսումնական բեռնվածության առավելագույն ծավալը,
- գ. շրջանավարտներին ներկայացվող որակական պահանջները:

Ներկայումս մշակվել են ռազմաուսումնական հաստատություններում ուսուցանվող մասնագիտությունների «բակալավր» և «մագիստրոս» կրթական աստիճանի որակավորման կրթական չափորոշիչների նախագծերը:

Քանի որ ռազմական կրթության ոլորտը ՀՀ ընդհանուր կրթական համակարգի մի մասն է, ուստի քայլեր են կատարվում այդ համակարգին հնարավորինս ինտեգրվելու ուղղությամբ: Հաշվի առնելով ՁՈՒ-ի առանձնահատկությունները՝ 2007–2008 ուսումնական տարվանից մասնակցում ենք ընդունելության միասնական քննություններին՝ կոռուպցիոն ռիսկերը բացառելու և ՌՈՒՀ-երի ընդունելության գործընթացն առավելագույնս թափանցիկ դարձնելու նպատակով: Դրան է ուղղված նաև ՀՀ Կառավարության որոշմամբ հաստատված «ՀՀ ռազմաուսումնական հաստատություններում ընդունելության և օտարերկրյա պետությունների ռազմաուսումնական հաստատություններում սովորելու համար թեկնածուների ընտրության կարգը», որը հնարավորություն է ընձեռում բացառելու չկանոնակարգված գործողությունները:

Կարևոր ձեռքբերումներ կան կրտսեր հրամանատարական կազմի (սերժանտների) պատրաստման համակարգում: Սերժանտական կազմի պատրաստման համակարգի ներդրման նպատակը մեկն է՝ պատրաստել կրտսեր հրամանատարի, որը վաղը կդառնա առաջավար: Բացի տեսական ու գործնական գիտելիքներից, կրտսեր հրամանատարը պետք է ունենա մանկավար-

ժական հմտություններ ու փորձ: Մա տևական և հետևողական ջանքեր պահանջող գործընթաց է, որի իրականացման համար ուսումնասիրվում է առաջավոր երկրների փորձը, շարունակվում են ուսումնական ծրագրերի մշակման աշխատանքները, որոնց առանցքն են ՆԱՏՕ/Գ-ՀԽ ծրագրերի դրույթները* և այդ ծրագրերին պարբերական քիմային մասնակցությունները: Այս գործում մեծ օգնություն է ցուցաբերում փորձագիտական խումբը՝ կազմված ԱՄՆ-ի պաշտպանության դեսպարտամենտի, ԱՄՆ-ի Եվրոպական հրամանատարության ծովային հետևակի և Մեծ Բրիտանիայի պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչներից, մասնավորապես՝ դոկտորներ Հարրի Թիմի, Ռոբերտ Մակնաբի, Ռանդալ Մալիվանի և ուրիշների մասնակցությամբ: Բնարկումները չեն սահմանափակվում նրանց այցելություններով, այլ շարունակվում են համացանցի միջոցով:

2007 թվականին ՀՀ ՁՈՒ-ի զինծառայողների համար կազմակերպվել է օտար լեզուների ուսուցում (ՕԼՈՒ): Դա հնարավորություն է տալիս հավուր պատշաճի մասնակցելու համագործակցող երկրների ներկայացուցիչների հետ երկկողմ փորձագիտական հանդիպումներին և սեմինարներին, ապահովվում է նաև օտարերկրյա պետություններում տարբեր կրթական ծրագրերին մասնակցության հնարավորությունը: ՕԼՈՒ կենտրոնի զարգացման նպատակով համագործակցել ենք Լեզվի միջազգային համագործակցության բյուրոյի (*BILC*) հետ՝ միջազգային թեստավորման համակարգի ներդրման, դասախոսների վերապատրաստման, գրականության, տեսանյութերի, ուսումնական օժանդակ նյութերի տրամադրման հարցերով: ՀՀ-ում ՌԳ, ԱՄՆ-ի, Հունաստանի դեսպանությունների և Բրիտանական խորհրդի (*BC*) կողմից կահավորվել են լսարաններ և տրամադրվել սարքավորումներ: Այդ ամենը հնարավորություն է ընձեռում առավելագույնս արդյունավետ կերպով լուծելու ուսումնական գործընթացի մեթոդաբանական խնդիրները: Իրանի դեսպանությունը նախատեսում է մինչև 2012 թ. վերջը ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտում վերաբացել պարսկերեն լեզվի լսարանը:

Վերջին երկու տարիների միջազգային ռազմական համագործակցության շնորհիվ ռազմական կրթության ոլորտը զարգացման մեծ առաջընթաց է ապրել: Ավելացվել է նաև Չինաստանի ժողովրդագատագրական բանակի ՌՈՒՀ-երում վերապատրաստվող միջին օդակի սպաների թվաքանակը: Խաղաղապահ առաքելություն իրականացնելու համար սպաների պատրաստման հարցում զգալի օգնություն է ցուցաբերում Հունաստանը:

Սպայական կադրերի կառավարման համակարգի կատարելագործման նպատակով հաստատվել է «ՀՀ ՊՆ կենտրոնական որակավորման հանձնաժողովի կողմից բարձրագույն և ավագ սպայական կազմերի որակավորում անցկացնելու կարգը»: Բարձրագույն և ավագ սպայական կազմերի որակավորումը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու պաշտոնների առաջխաղացման ռեզերվ,

* ՀՀ ՁՈՒ-ի ուսումնական ծրագրերի մշակման համար ուղեցույց են ծառայում ՆԱՏՕ/Գ-ՀԽ պրոֆեսիոնալ ռազմական կրթության տիպային կողմնորոշիչները:

որից ընտրվում են թեկնածուներ՝ ՁՈՒ-ն ակադեմիական կրթությամբ սպաներով ապահովելու համար:

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի սպայական կադրերի որակավորման բարձրացման կենտրոնում ՀՀ ՁՈՒ-ի սպաները հնարավորություն ունեն տարբեր մասնագիտությունների գծով իրենց ռազմամասնագիտական որակավորման մակարդակը բարձրացնելու Միջազգային փորձագիտական խմբերի աջակցությամբ վերանայված ուսումնական ծրագրերով:

ՀՀ ռազմակրթական համակարգում գերակա խնդիր է պրոֆեսորադասախոսական կազմի ձևավորումը: Ուստի կրթության պատշաճ մակարդակի ապահովման նպատակով կատարվում են գիտականորեն հիմնավորված աշխատանքներ՝ ուղղված ՀՀ ՊՆ ՌՈՒՀ-երի դասախոսական կազմի վերապատրաստմանն ու որակավորմանը, այդ թվում նաև ՌԴ ռազմաուսումնական հաստատություններում:

Այսպիսով՝ հստակ ու նպատակային կադրային քաղաքականության իրականացման դեպքում կադրերի պլանավորված պատրաստումը լիովին կհամապատասխանի ՀՀ պաշտպանական համակարգի զարգացման պահանջներին՝ բանիմաց և որակյալ կադրերով Ձինված ուժերի համալրման ապահովմամբ:

ТЕНДЕНЦИИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ В ОБОРОННОЙ СИСТЕМЕ

*М. А. ШИРИНЯН, начальник Управления кадров и военного образования МО РА,
советник 1-ого класса СГС, А. В. АКОПЯН, подполковник, начальник отдела
подготовки кадров в УЗ РА и зарубежных стран Управления кадров
и военного образования МО РА*

РЕЗЮМЕ

За последние два года в кадровой политике в ВС РА, включающей сферы комплектования, подготовки кадров и управления кадрами, при консультационной поддержке экспертов из НАТО, в первую очередь США и Канады, произошли динамичные преобразования, нацеленные на обеспечение ВС высококвалифицированными кадрами. В частности: был начат процесс омоложения офицерского состава за счет кадров с высшим военным и военно-специальным образованием, а также привлечения к службе лиц с высшим специальным гражданским образованием; внедрен институт особых гражданских служащих; в рамках Болонского процесса разработаны и внедрены передовые стандарты и параметры высшего военного образования, а также подготовки унтер-офицерских кадров с созданием профессионального сержантского состава; организована регулярная переподготовка преподавательского состава ВВУЗ-ов, в том числе в зарубежных вузах; осуществляется интеграция системы военного образования с системой высшего образования республики; при методологической поддержке Национального Университета Обороны и Гарвардского универси-

тета США разработан и утвержден пилотный проект трансформирования ИНСИ МО РА в Национальный университет обороны МО РА, путем совмещения научной и образовательной составляющих обеспечивающий оборонно-безопасностную политологическую подготовку кадров для высшего безопасностного руководящего состава республики и резерва для него; с учетом передового международного опыта разработаны и внедрены транспарентные механизмы продвижения по службе на базе переподготовки по результатам аттестации и т. д.

THE IMPROVEMENT TRENDS OF THE PERSONNEL POLICY IN THE DEFENSE SYSTEM

M. A. SHIRINYAN, Chief of the Personnel and Military Education Department, MOD, RA, S CS 1st Degree Advisor, A. V. HAKOBYAN, Lieutenant-Colonel, Head of the Personnel Training Branch in Educational Institutions of the RA and Foreign Countries, Personnel and Military Education Department, MOD, RA

SUMMARY

Over the past two years in the personnel policy of the RA Armed Forces, including the spheres of recruitment, training and management of the personnel, with the advisory support of experts from NATO, primarily the US and Canada, there occurred dynamic changes aimed at providing the Armed Forces with highly qualified personnel.

In particular, the rejuvenation process of the commissioned staff was initiated on account of personnel with higher military and military-specialized education, as well as of the involvement in the service of people with higher specialized civil education; the institution of special civil servants was introduced; within the framework of the Bologna Process the advanced standards and parameters of higher military education, as well as of the training of non-commissioned officers with the establishment of professional non-commissioned staff were developed and implemented; regular refresher courses are organized for the faculty of higher military educational institutions, also at foreign universities; the system of military education is being integrated into the system of higher education of the Republic; with the methodological support of the US National Defense University and Harvard University, the pilot project of transforming the INSS, MOD, RA into the National Defense University, MOD, RA was developed and approved, through combining academic and educational components ensuring defense security policy training of the top security executives of the Republic and the reserve for it; with a view to international best practices, transparent mechanisms of promotion on the basis of retraining by the results of efficiency report were developed and introduced, etc.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ
ՀՀ ՌԱԶՄԱԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՁՈՒ-Ի ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԻ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Ժ. Հ. ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ, փոխգնդապետ, ՀՀ ՊՆ պաշտպանական քաղաքականության վարչության պաշտպանական քաղաքականության պլանավորման բաժնի պետի տեղակալ

ՁՈՒ-ի զարգացման ընթացքում առաջ է գալիս ռազմական արվեստում (դոկտրինում), կազմակերպական կառուցվածքում, մարտական պատրաստման, ղեկավարման ու նյութական ապահովման, անձնակազմի կառավարման համակարգերում, ենթակառուցվածքներում փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտություն¹: Այդ ոլորտներից երեքում (մարտական պատրաստություն, ղեկավարում, անձնակազմի կառավարում) ցանկալի արդյունքների հասնելու, ինչպես նաև երկուսի (ռազմարվեստ, կազմակերպական կառուցվածք) զարգացմանը նպաստելու համար կարևոր միջոցներ են ռազմակրթական և անձնակազմի կառավարման ոլորտների համապատասխան բարեփոխումները: Հայաստանի Հանրապետության ՁՈՒ-ում այդ բարեփոխումներն իրականացվում են միջազգային ռազմական համագործակցությամբ:

Բանակաշինության գործընթացը սկսելով զրոյից՝ ՀՀ Ձինված ուժերն ստիպված էին պատերազմի, կայացման ու որակական առաջընթացի (1992–2007 թթ.) փուլերում ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման, ինչպես և այլ ոլորտներում առաջնորդվել Խորհրդային բանակում կիրառված լուծումներով: Այս ժամանակահատվածում ՀՀ ՁՈՒ-ն անգնահատելի օժանդակություն ստացավ Ռուսաստանի Դաշնությունից, որի ռազմակրթական հաստատություններում ուսանել և ուսանում են հայ կուրսանտների մի զգալի մասը և ավագ ու բարձրաստիճան սպայակազմի գերակշիռ մեծամասնությունը: Եվ եթե մինչ օրս մի շարք մասնագիտությունների թվաքանակի ավելացման շնորհիվ հետզհետե աճում է նախնական զինվորական կրթության տիրույթում ՀՀ ՌՈՒՀ-երի՝ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական և մարշալ Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտների ներդրումը, ապա ավագ և բարձրաստիճան սպայակազմի պատրաստման գործում մինչ օրս Հայաստանը կախված է արտերկրի, հիմնականում՝ Ռուսաստանի օգնությունից:

2008 թ. ՀՀ պաշտպանության ռազմավարական վերանայման մեկնարկն ազդարարեց Հայաստանում բանակաշինության մոր՝ բարեփոխումների փուլի սկիզբը: Դրանք իրականացվում էին նաև ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման ոլորտներում: Այստեղ բարեփոխումները միտված էին

¹ Տես «ԱՄՆ-ի ցամաքային զորքերի դաշտային կանոնադրություն» (FM-1), 2005, գ. 4 (<http://www.army.mil/fm1/chapter4.html>):

ռազմական կրթությունը և անձնակազմի կառավարումը միջազգային արդի չափանիշներին համապատասխանեցնելուն, ռազմական կրթության ոլորտում Հայաստանի ինքնաբավության աճմանը, ինչպես նաև Ձինված ուժերում պայմանագրային (պրոֆեսիոնալ) սերժանտների հաստատության ստեղծմանը: Միևնույն ժամանակ, ՀՀ ՊՆ-ն պետք է կարևորեր այս ոլորտներում ընթացիկ կարիքների բավարարումը՝ խուսափելով այնպիսի իրավիճակից, երբ արմատական վերափոխումները ուշադրությունը կշեղեին ընթացիկ խնդիրների լուծումից՝ խարխլելով գոյություն ունեցող համակարգը և դրանով իսկ նվազեցնելով Ձինված ուժերի մարտունակությունը: Ասպիտով՝ առկա էր երկընտրանք՝ ձեռնամուխ լինել սրընթաց բարեփոխումների, բայց հարցականի տակ դեռևս առկա համակարգի գործունակությունը, կամ ցուցաբերել զգուշավոր մոտեցում՝ դանդաղորեն իրագործելով փոփոխությունները, սակայն կանգնելով զարգացման միջազգային միտումներից անդառնալիորեն հետ մնալու վտանգի առջև:

Տվյալ հարցում պաշտպանության նախարարությունը ցուցաբերեց թերևս առավել կշռադատված մոտեցումը, այն է՝ բարեփոխումներն իրականացնել ոչ թե տարերայնորեն և ամբողջ սպեկտրով, այլ փուլ առ փուլ և առանձին ուղղություններով՝ դրական արդյունքների հիմքի վրա ընդլայնելով փոփոխությունների շրջանակը: Առկա համակարգի պահպանման անհրաժեշտության և նորի ստեղծման հրատապության միջև հավասարակշռության ապահովման ևս մեկ գրավականն այն էր, որ ի շահ բարեփոխումների՝ նույն կերպ ուղղորդվեց նաև միջազգային ռազմական համագործակցությունը: Մի կողմից՝ պաշտպանության նախարարությունը շարունակեց ապավինել Ռուսաստանի Դաշնության օժանդակությանը՝ որպես արտերկրում ՀՀ ՁՈՒ-ի անձնակազմի պատրաստման գլխավոր աղբյուրի: Մյուս կողմից՝ որոշում կայացվեց ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման ոլորտների բարեփոխումներում հիմնականում կիրառել արևմտյան պետությունների փորձը, որը կուտակվել էր տասնամյակների, նույնիսկ դարերի ընթացքում և օգտագործվում էր նաև ՌԴ ՁՈՒ-ի համապատասխան բարեփոխումներում: Նման մոտեցումը հնարավորություն էր տալիս հասու լինելու խորհրդատվությանն «սկզբնաղբյուրից» և ունակ լինելու գործընկեր երկրներում նոր լուծումների երևան գալուն պես համապատասխան շտկումներ կատարելու հայրենական բարեփոխումներում:

ՀՀ ՁՈՒ-ի ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման ոլորտների բարեփոխումների վերաբերյալ ՆԱՏՕ-ի անդամ պետություններից խորհրդատվության ստացման համար լավ նախադրյալ էր ՀՀ-ՆԱՏՕ Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագիրը, որում մեծ տեղ էր հատկացվում նշված հարցերին: Հիմնվելով ԱԳԳԾ փաստաթղթում առկա հանձնառությունների և օժանդակության պարտավորությունների վրա՝ ՀՀ ՊՆ-ն 2008 թ. գարնանը Հայաստան հրավիրեց ՆԱՏՕ-ի միջազգային քարտուղարության մասնագետների խումբը՝ ՀՀ ՁՈՒ-ի ռազմական կրթության ոլորտի բարեփոխումներին Հյուսիսատլանտյան Դաշինքի անդամ երկրների հետ համագործակցության ուղիները նախանշելու համար: Որպես արդյունք՝ 2009 թ. սկզբին ՀՀ ՊՆ-ն ՆԱՏՕ-ի հետ համաձայնեցրեց ՀՀ ռազմակրթական բարեփոխումների աշխատանքային

պլանը, որում տեղ գտան բարեփոխումների հետևյալ ենթահարցերը. ռազմակրթական հայեցակարգի մշակում, կրտսեր սպայակազմի (ավագ լեյտենանտից մինչև մայոր) որակավորման բարձրացման ծրագրի (դասընթացների) արդիականացում, ավագ սպայակազմի (մայորից մինչև գնդապետ) հրամանատարաշտաբային դասընթացների ստեղծում (որոնց հիման վրա հետագայում պետք է ստեղծվեր հրամանատարաշտաբային ակադեմիա), պայմանագրային (պրոֆեսիոնալ) սերժանտական կազմի պատրաստման ուսումնական ծրագրերի կատարելագործում, հեռավար տարաբաշխված (ինտերնետային) ուսուցման հնարավորությունների ստեղծում, ռազմակրթական բնագավառում Բոլոնիայի գործընթացի չափանիշների ներդրում և քաղաքացիական ու ռազմական ԲՈՒՀ-երի միջև համագործակցության ամրապնդում, ռազմակրթական համակարգում ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտում կրթական բաղադրիչի զարգացում, ՊՆ քաղաքացիական հատուկ ծառայողների վերապատրաստման ուսումնական ծրագրի կատարելագործում: Այս ենթահարցերում խորհրդատվության ապահովման նպատակով ՆԱՏՕ-ի հովանու ներքո ձևավորվեց միջազգային փորձագիտական խումբ, որին այս տարիների ընթացքում իրենց մասնակցությունն են բերել Կանադայի, ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Ավստրիայի, Շվեյցարիայի, Լեհաստանի, Չեխիայի, Ռումինիայի, Բուլղարիայի և Լիտվայի ներկայացուցիչները:

Ձուգահեռաբար, 2011 թ. երկրորդ կեսին, հիմնվելով ՀՀ պաշտպանության ռազմավարական վերանայման եզրափակիչ արդյունքների վրա, երկկողմ ռազմական համագործակցության շրջանակներում ՀՀ ՊՆ-ն ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի ռազմական գերատեսչությունների հետ համաձայնություն ձեռք բերեց ՀՀ ՁՈՒ-ի անձնակազմի կառավարման ոլորտի բարեփոխումներին օժանդակող համատեղ խորհրդատվական խումբ ստեղծելու մասին: Խումբը ՀՀ ՊՆ-ին խորհրդատվություն է տրամադրում սերժանտական կազմի հաստատության զարգացման, ինչպես նաև անձնակազմի կառավարման ոլորտում համընդգրկուն բարեփոխումների վերաբերյալ (անձնակազմի հավաքագրում, վերապատրաստում, որակավորում, դրամական բավարարում, ծառայողական ուղեգիծ, կոչումային և պաշտոնական առաջխաղացում, սոցիալական ապահովում, ծառայությունից արձակման և թոշակավորման ընթացակարգեր):

ՀՀ ՊՆ ուղղորդմամբ միմյանց միջև ջանքերի փոխլրացման բարձր մակարդակի հասած երկու խորհրդատվական խմբերի աջակցության շնորհիվ ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման ոլորտների բարեփոխումների համար պատասխանատու ՀՀ ՊՆ համապատասխան աշխատանքային խմբերը հաշվետու ժամանակահատվածում ունեցել են նշանակալի առաջընթաց, այդ թվում.

1. մշակվել և հաստատվել է ՀՀ ռազմակրթական հայեցակարգը, որը՝ որպես ռազմավարական ուղեցույց փաստաթուղթ, սահմանելով զինվորական անձնակազմի կայացման փուլերը, նախանշում է Հայաստանում այս ոլորտի երկարաժամկետ զարգացման ուղիները²,

² Տես «ՀՀ ռազմական կրթության հայեցակարգ» ՀՀ Կառավարության 2012 թ. մարտի 7-ի

2. կատարելագործվել են ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտում գործող սպայական կադրերի որակավորման բարձրացման կենտրոնի ուսումնական ծրագրերը: Նախկինում կենտրոնում գործում էին գումարտակի հրամանատարի՝ անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքի, սպառազինության և թիկունքի գծով տեղակալների համար նախատեսված վերապատրաստման առանձին դասընթացներ, որոնք, շրջանավարտներին տալով սահմանափակ ոլորտի գիտելիքներ, նեղացնում էին նրանց ծառայողական առաջընթացի (կարիերայի) շրջանակները: Այժմ նախկին 3 դասընթացները միավորվել են՝ կազմելով մեկ միասնական հաստիքապաշտոնային «մայր», կամ այլ կերպ ասած՝ կրոսեր շտաբային սպաների դասընթաց, որը ավելացված ժամաքանակի և հարստացված առարկայացանկի շնորհիվ ապահովում է գումարտակի և գնդի տարբեր ծառայությունների սպաների լիարժեք վերապատրաստումը,

3. ընթացքում են ՀՀ ՁՈՒ-ի ավագ սպայակազմի հրամանատարաշտաբային դասընթացների և դրանց հիման վրա՝ ակադեմիայի ստեղծման աշխատանքները: Մշակվել է դասընթացների նախնական մոդել, որում ներառվել են հաստատության նպատակը և խնդիրները, դիմորդներին, շրջանավարտներին և պրոֆեսորադասախոսական կազմին ներկայացվող պահանջները: Մշակվել է նաև դասընթացների ուսումնական ծրագրի նախագիծը, որն անցել է միջազգային խորհրդատվական խմբի փորձաքննությունը: Նախատեսվում է դասընթացները մեկնարկել 2013 թ. սեպտեմբերին,

4. շարունակվում են ՀՀ ՁՈՒ-ի պայմանագրային սերժանտական կազմի զարգացման աշխատանքները: Պայմանագրային սերժանտների հաստատությունն ամրագրվել է ՀՀ ԱԺ-ի ընդունած «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրինագծում: Սերժանտական նոր համակարգը ավելացված գործառնությունների և բանիմացության շնորհիվ դառնալու է սպայական և շարքային կազմերի միջև միջանկյալ օղակ՝ շարքայինների հետ մշտական շփումների շնորհիվ հասու լինելով նրանց խնդիրներին և դրական ազդեցություն գործելով կարգապահության ամրապնդման վրա: Բացի այդ, պայմանագրային սերժանտները, որոնք անցնելու են ծառայողական առաջխաղացման ուղեգծով, տարիների ընթացքում կուտակելու են զինվորական մասնագիտության գծով խոր գիտելիքներ՝ դրանք կիրառելով ինչպես մարտական պատրաստման պարապմունքների, այնպես էլ մարտի ժամանակ և այս կերպ դառնալով հրամանատարների անփոխարինելի օգնականներն ու նպաստելով բանակի ընդհանուր մարտունակության բարձրացմանը,

5. շարունակվում են ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը ՀՀ Պաշտպանական ազգային համալսարանի կերպավորվելու աշխատանքները: Նոր հաստատությունում, որում սերտորեն համադրվելու են գիտական և կրթական բաղադրիչները, գործելու են ռազմավարական մա-

նիստի հմ. 9 արձանագրային որոշման հավելված հմ. 1 (https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2012/03/MAR9-18_1.pdf):

կարդակի վերապատրաստման միջգերատեսչական դասընթացներ՝ նախատեսված ՀՀ պաշտպանության և անվտանգության հարցերում շահագրգիռ պետական կառավարման մարմինների բարձրաստիճան ներկայացուցիչների համար³: 2012 թ. հունիսին ՀՀ պաշտպանական ազգային համալսարանի ճանապարհային քարտեզի գործարկման շրջանակներում ՀՀ պաշտպանության նախարարությունում անցկացվեց ռազմավարական խաղ-սեմինար:

Սակայն ռազմակրթական ոլորտում միջազգային ռազմական համագործակցությունը չի սահմանափակվում սոսկ Հայաստանի համապատասխան բարեփոխումներին արտերկրի փորձագիտական և խորհրդատվական աջակցմամբ: 2009 թվականից ի վեր ՀՀ պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչներն իրենց ավանդն են բերում Գործընկերություն հանուն խաղաղության (Գ-ՀԽ) ծրագրի շրջանակներում համատեղ ուսումնական ծրագրերի մշակման գործում: Մասնավորապես՝ հայ սպաները մասնակցել են սպայակազմի պրոֆեսիոնալ ռազմական կրթության տիպային կողմնորոշիչ ուսումնական ծրագրի մշակման աշխատանքներին: Տվյալ ուսումնական ծրագիրը, որը հաստատվել է 2011 թ., տարբեր երկրների ռազմակրթական հաստատությունների ուսումնական ծրագրերը կազմելու ուղեցույց է, որն ապահովում է ծրագրերի օպերատիվ համատեղելիությունը:

Սպայակազմի ուսումնական ծրագրի մշակման ավարտից հետո աշխատանքներ են կատարվում սերժանտական կազմի համար նման ծրագրի մշակման ուղղությամբ: Դրանց նույնպես մասնակցում են ՀՀ ՊՆ ներկայացուցիչները:

ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը ակտիվորեն համագործակցում է նաև պաշտպանական ակադեմիաների և անվտանգային հետազոտությունների ինստիտուտների ԳԻԽ կոնսորցիումի հետ՝ ապահովելով կոնսորցիումի կազմակերպած և ռազմական կրթության առավել հրատապ հարցերին նվիրված աշխատաժողովներին ու համաժողովներին Հայաստանի պատվիրակների մշտական մասնակցությունը: Համագործակցության վառ օրինակ է 2012 թ. հունիսին ԳԻԽ կոնսորցիումի կրթության ոլորտի մասնագետների ամենամյա 6-րդ համաժողովի հյուրընկալումը Երևանում⁴:

Կարելի է փաստել, որ ինչպես ՀՀ այլ պաշտպանական, այնպես էլ ռազմակրթական և անձնակազմի կառավարման ոլորտներում ընթացող բարեփոխումները ևս կրում են «երկկողմանի ճանապարհի» բնույթ, երբ ստանալով առաջադիմական միջազգային խորհրդատվություն՝ Հայաստանն անհրաժեշտության դեպքում այն փոխանցում է այլ երկրների՝ առաջին հերթին դաշնակից և գործընկեր պետություններին:

³ Տես Հ. Ս. *Քոթանջյան*, Հայաստանի պաշտպանության զիտակրթական համակարգի բարձրագույն բաղադրատարրը. Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի փուլային կերպափոխումը Պաշտպանական ազգային համալսարանի: «ՀԲ», 2010, հմ. 1:

⁴ «Նոր ուսանողներ, նոր մեթոդներ և նոր գնահատականներ», 13.06.2012 (<http://www.mil.am/1339568487/date/2012-06-13>), *Ասի*՝ «ՊՆ-ում մեկնարկել է կրթության ոլորտի մասնագետների 6-րդ համաժողովը»: «armtown.com», 13.06.2012 (<http://www.armtown.com/news/am/pan/20120613/111609/>):

Այսպիսով՝ ՁՈՒ-ի մարտունակության մեծացման երկու կարևոր միջոցներից են ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման համակարգերի կատարելագործումը: Այդ միջոցների համար ՀՀ պաշտպանության նախարարությունն ընտրել է 2 միջանկյալ եղանակ՝

1. ռազմավարական գործընկերոջ՝ Ռ-Ղ-ի հետ համագործակցության խորացում՝ այս երկու ոլորտներում առկա ձեռքբերումներն ավելի ամրապնդելու նպատակով,

2. համագործակցություն արևմտյան պետությունների հետ՝ այս երկու ոլորտներում առկա միջազգային առաջադիմական փորձին «սկզբնաղբյուրից» իրազեկ լինելու նպատակով:

Այս եղանակները զուգամիտում են՝ առաջ բերելով մեկ միասնական եղանակ, այն է՝ ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման ոլորտների հայաստանյան ուրույն մոդելի ստեղծում ու կիրարկում մի մոդելի, որն առավել հարմարեցված կլինի մեր իրականությանն ու պայմաններին:

Թեպետ ռազմական կրթության և անձնակազմի կառավարման համակարգերը առանձին ոլորտներ են, սակայն դրանք անքակտելիորեն փոխկապված են միմյանց հետ: Եթե կրթության նպատակն է պատրաստել որակյալ մասնագետների, ապա անձնակազմի կառավարման նպատակը նրանց ճիշտ տեղում, ճիշտ պահին և ճիշտ թվով օգտագործելն է: Եթե կրթությունն ապահովում է բանհմացություն, ապա անձնակազմի ճիշտ կառավարումն ապահովում է շարժառիթավորում: Միայն բանհմացության և շարժառիթավորման համադրումն է հանգեցնում բարձր կատարողականության:

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ЛИЧНЫМ СОСТАВОМ ВС РА

*Ж. А. АМИРХАНЫН, подполковник, заместитель начальника отдела планирования
оборонной политики Управления оборонной политики МО РА*

РЕЗЮМЕ

Реформирование систем военного образования и управления л/с ВС в РА осуществляется поэтапно по отдельным направлениям с расширением спектра изменений на основе достигнутых на каждом этапе положительных результатов. Залогом обеспечения сбалансированности реформ стало международное военное сотрудничество в данной сфере. Оно осуществляется как в форме консалтинговой поддержки в рамках «ПДИП Армения–НАТО», так и путем учебы армянских военнослужащих в военных учебных заведениях РФ, США, КНР, ФРГ и других стран, что позволяет на национальной основе синтезировать современные западные и российские концепции. За последние 2 года при активной консалтинговой поддержке специалистов из Канады, США, Великобритании, Австрии, Швеции, Польши, Чехии, Румынии, Болгарии, Литвы были осуществлены: разработка кон-

цепции военного образования и программы повышения квалификации младшего офицерского состава; внедрение в систему высшего военного образования критериев Болонского процесса; разработка «пилотного» проекта преобразования Института национальных стратегических исследований в Национальный университет обороны МО РА; создание командно-штабных курсов с перспективой их преобразования в Командно-штабную академию; усовершенствование учебных программ подготовки сержантского состава; создание возможностей для дистанционного обучения и т. д.

THE ROLE OF INTERNATIONAL COOPERATION
IN REFORMING THE SYSTEMS OF MILITARY EDUCATION
AND PERSONNEL MANAGEMENT OF THE RA ARMED FORCES

Zh. H. AMIRKHANYAN, Lieutenant Colonel, Deputy Chief of the Branch of Defense Policy Planning, Department of Defense Policy, MOD, RA

SUMMARY

The reforming of the systems of military education and personnel management of the RA Armed Forces is gradually under way in separate areas by broadening the range of changes based on the positive results achieved at each phase. International military cooperation in this field became the pledge to ensure balance of the reforms. It is implemented in the form of advisory support within the Armenia-NATO IPAP, as well as through education of Armenian servicemen in military educational institutions of Russia, the US, China, Germany and other countries, which makes it possible to synthesize the contemporary Western and Russian concepts on the national basis. Over the last 2 years, with the active advisory support of the experts from Canada, the US, the UK, Austria, Switzerland, Poland, Czech Republic, Romania, Bulgaria, Lithuania the following was implemented: elaboration of the concept of military education and the qualification improvement program for junior officers; introduction of the Bologna process criteria in the system of higher military education; development of the pilot project of transforming the Institute for National Strategic Studies into the Armenian MOD, National Defense University; establishment of command and staff courses with a view to transforming them into the Command and Staff Academy; improvement of training programs for Non-Commissioned Officers (NCOs); setting up of distance learning capabilities, etc.

ՀՀ ՊՆ Վ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՈՒՄ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔԸ
ՌԱԶՄԱԿՐԹԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

*Մ. Ն. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, գեներալ-լեյտենանտ, ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան
ռազմական ինստիտուտի պետ, Ա. Ս. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ, գնդապետ,
ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ինստիտուտի պետի՝ գիտության գծով տեղակալ**

Ժամանակակից բարձրագույն
ռազմական կրթությունը պետք է
զարգանա դիմամիկորեն և պատ-
րաստ լինի ճիշտ արձագանքելու
ռազմաքաղաքական ոլորտում
սպասվող գործընթացներին: Դա
հնարավոր է միայն այն դեպքում,
երբ հաշվի են առնում ժամանակա-
կից աշխարհաքաղաքական բոլոր

զարգացումները, դրանցից բխող մարտահրավերները, ժամանակակից ռազմա-
վարական մտածելակերպի էությունը և դրա ձևավորման մեխանիզմները:
Ակնհայտ է, որ ժամանակակից միջազգային անվտանգությունը փխրուն է, և
դրա պահպանումը բազմակողմանի միջազգային համագործակցություն է պա-
հանջում¹:

Նման իրավիճակում պետությունների առաջնային խնդիրներից մեկն է
դառնում համընդհանուր ռազմական մտածողության ձևավորմանը նպաստելը՝
իրենց ազգային շահերի գերակայությամբ:

Որպես նման զարգացումների հետևանք՝ առանձնակի կարևորություն են
ստանում ռազմակրթական համակարգերի արդիականացման, կրթական ծրա-
գրերի և ուսումնական պլանների արդյունավետության մեծացման խնդիրները:
Ռազմակրթական համակարգի հիմնական նպատակը դառնում է այնպիսի
կադրերի պատրաստումը, որոնք ի վիճակի լինեն կողմնորոշվելու ժամանակա-
կից թե՛ տեխնիկական, թե՛ քաղաքական զարգացումների լաբիրինթոսում: Այս
խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է ինչպես տվյալ պետության զինվորական
և քաղաքական կառույցների համագործակցության, այնպես էլ տարբեր պե-
տությունների միջպետական գործընկերության դերը:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմակրթական համակարգն սկսել է
ձևավորվել ընդամենը 18 տարի առաջ՝ բարձրագույն զինվորական բազմա-

* Հոդվածի համար հիմք է ծառայել նաև ինստիտուտի պետի՝ ուսումնական մասի գծով տեղա-
կալ գնդապետ Խ. Խաչատրյանի տեղեկատվությունը՝ բակալավրի ու մագիստրոսի համար չափա-
նիշների ու չափորոշիչների մշակման, հրամանատարաշտաբային դասընթացների, հավատարմա-
գրման գործընթացի, ՄԿՌԿ-ում ընթացող բարեփոխումների վերաբերյալ:

¹ Stu Graeme P. Herd. Security. «Political Issues in the World Today». Ed. by D. N. MacIver. Manchester, 2004, chap. 1, PP. 17–32:

բնույթ հրամանատարական ուսումնարանի հիմնադրմամբ (ԲԶԲՀՈՒ), ապա օրգանապես կապված լինելով ռուսական ռազմակրթական համակարգի, զինամթերքի ու ռազմարվեստի ավանդույթների հետ՝ միջազգային համագործակցությամբ ձեռնարկել միջոցառումներ միջազգայնորեն ընդունված չափանիշների ներդրման ուղղությամբ: Այս առումով շատ դիպուկ է արտահայտվել ՀՀ Պաշտպանության նախարարն իր «XXI դարի բանակը» գրքում. «...մեզ համար, անշուշտ, հույժ կարևոր խնդիր է սեփական փորձի ուսումնասիրությանը զուգահեռ հասուկ ուշադրություն դարձնել նաև աշխարհի տարբեր երկրների զինված ուժերի զարգացման դինամիկային, առանձնացնել դրանցում տեղ գտած լավագույնը և այն հնարավորինս տեղայնացնել մեր պայմաններից բխող պահանջների հաշվառումով: Բանակների ստեղծման և կայացման օրինաչափությունը հուշում է, որ հզոր ու մարտունակ են այն պետությունների զինված ուժերը, որոնք իրենց գործունեության հիմքում դնում են ոչ միայն ազգային, այլ նաև համաշխարհային զինական արժեքների կիրառման պրակտիկան»²:

Վերջին երկու տարում ՀՀ ռազմակրթական համակարգում բուռն գործընթացներ են ծավալվել ՀՀ ՁՈՒ-ի զարգացման պլանի համատեքստում: Այս տարի կառավարության կողմից հաստատվել են ՀՀ ռազմակրթական հայեցակարգը, սպայական կազմի պատրաստության փուլերի ճանապարհային քարտեզը և ՀՀ ռազմական կրթության հայեցակարգի ապահովման միջոցառումների ծրագիրը, որոնք կուղղորդեն ՀՀ ռազմակրթական համակարգի զարգացումը հետագա տարիներին:

Նշանակալի ձեռքբերումներ կան նաև ՀՀ Ձինված ուժերում պայմանագրային սերժանտական կազմի պատրաստման ու ներդրման նպատակով միջազգային մասնագիտական խմբերի հետ իրականացվող համագործակցության ոլորտում: Ինստիտուտում պատրաստվող սպաների և ապագա հրամանատարաշտաբային ակադեմիայի ունկնդիրների համար մշակվել են «Մոտոհրաձգային ստորաբաժանումների կառավարում», «Հրետանային ստորաբաժանումների կառավարում», «Ինժեներասակրավորային ստորաբաժանումների կառավարում», «Հետախուզական ստորաբաժանումների կառավարում», «Տանկային ստորաբաժանումների կառավարում» մասնագիտությունների բարձրագույն ռազմական կրթության «Ռազմական կառավարման բակալավր», «Միավորումների, զորամասերի կառավարում» մասնագիտության բարձրագույն ռազմական կրթության «Ռազմական կառավարման մագիստրոսի» որակավորման պետական չափորոշիչների նախագծերը: Դրանք քննարկել են ԲԿ-ների, ՀՀ ՊՆ և ՁՈՒ-ի ԳԾ վարչություններն ու առանձին բաժինները, ինչպես նաև ռազմական կրթության՝ ՀՀ ՊՆ գործուղված արտասահմանյան փորձագետները: Զննարկումների ժամանակ հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացվել է կրթաբաժինների, դասավանդվող առարկաների ընտրության, ինչպես նաև «Ռազմական կառավարման բակալավրի» և «Ռազմական կառավարման մագիստրոսի» պատրաստման մակարդակներին ներկայացվող պահանջների վրա: Այս

² Տես *U. U. Ohanjyan*, XXI դարի բանակը: Ե., 2011, էջ 113:

քննարկումների արդյունքներով նախագծերն ամբողջությամբ վերանայվել են՝ կատարվել են անհրաժեշտ փոփոխություններ ու լրացումներ: Լրամշակված «Ռ-ազմական կառավարման բակալավրի» և «Ռ-ազմական կառավարման մագիստրոսի» որակավորման պետական կրթական չափորոշիչների նախագծերը քննարկվել են ՀՀ ԿԳՆ բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության վարչության փորձագետների հետ և ներկայացվել համաձայնեցման ՀՀ ՊՆ առաջին տեղակալին՝ հետագայում ՀՀ ՊՆ և ԿԳ նախարարների կողմից հաստատելու համար:

Ինստիտուտում մեծ աշխատանքներ են տարվում գործող ուսումնական ծրագրերը կատարելագործելու և ռազմարվեստի՝ այսօրվա արագ զարգացող պահանջներին համապատասխանեցնելու ուղղությամբ:

Լիովին վերանայվել են ինստիտուտի ՄԿՌԲ կենտրոնի «կապիտան» զինվորական կոչումով 12-շաբաթյա դասընթացների ուսումնական ծրագրերը և ներկայացվել ՀՀ ՊՆ առաջին տեղակալի հաստատմանը: Ներկայումս վերանայվում են հաստիքապաշտոնային «փոխգնդապետ» զինվորական կոչումով 25-շաբաթյա դասընթացների ուսումնական ծրագրերը:

Հրամանատարաշտաբային դասընթացների շրջանակում մեծ ծավալի աշխատանքներ են տարվում ուսումնական ծրագրերի, դասավանդվող առարկաների և թեմատիկ պլանների մշակման, ինչպես նաև հրամանատարաշտաբային դասընթացների էլեկտրոնային դասերի և այլ ուսումնական բազայի ստեղծման ուղղությամբ:

Ռ-ազմական ինստիտուտի՝ տանկային, ինժեներասակրավորային և հետախուզական մասնագիտություններով շրջանավարտների մասին ԲԿ-ների արձագանքների, ինչպես նաև ՊՆ և ՋՈՒ-ի ԳՇ վարչությունների առաջարկությունների հաշվառմամբ այդ մասնագիտություններով սպաների պատրաստման ժամկետն ավելացվել է և այժմ կազմում է երկու տարի: Համապատասխանաբար վերանայվել են այդ մասնագիտությունների ուսումնական ծրագրերն ու պլանները:

Լայնածավալ աշխատանքներ են տարվել ինստիտուտի ուսումնականության բազայի կատարելագործման ուղղությամբ: Մասնավորապես՝ վերակառուցվել է ուսումնական դաշտը, որտեղ կառուցվել են կրակային, մարտավարական, ՌՔԿՊ, ինժեներասակրավորային, հրետանային ավաններ, ամբողջությամբ թարմացվել է «Մարտական հերթապահության նախապատրաստման» ավանը: Պատրաստվել և ՊՆ առաջին տեղակալին է ներկայացվել կրակային պատրաստման նոր ուսումնական համալիրի նախագիծը:

ՀՀ Պաշտպանության նախարարի հրամանով այս տարի սկսվել են էլեկտրամեխանիկական արհեստանոցի ստեղծման աշխատանքները: Արհեստանոցը, ուսումնականության մեխանիկական բազայի ստեղծման ու նորոգման աշխատանքներից բացի, կընձեռի նորարարական ու գյուտարարական աշխատանքների խթանման, նոր սարքերի պատրաստման ու փորձարկման մեծ հնարավորություններ:

Քաղաքացիական մասնագիտությունների դասախոսների վերապատ-

րաստման նպատակով ինստիտուտն սերտորեն համագործակցում է ՀՀ ԿԳՆ-ի և առանձին բուհերի հետ, իսկ գինվորական մասնագիտությունների դասախոսներն առաջժամ վերապատրաստվում են միայն արտերկրում: Բացի այդ, ինստիտուտի դասախոսները մասնակցում են նաև արտերկրից ՀՀ ՊՆ գործուղված փորձագետների մեթոդական սեմինարներին:

Հասունացել է ինստիտուտում դասախոսների վերապատրաստման և հրահանգիչների մեթոդական դասընթացների կազմակերպման խնդիրը: Դա հնարավորություն կընձեռնի ոչ միայն ավելացնելու դասախոսների վերապատրաստման հաճախականությունը, այլև դասախոսական թափուր հաստիքները լրացնելու նպատակով թեկնածուներ ընտրելու հրահանգիչներից: Նման փորձը լայնորեն կիրառվում է ՆԱՏՕ-ի դպրոցում:

Ողջունելի է ՀՀ Պաշտպանության նախարարի հրամանով ինստիտուտում իրականացված՝ դասախոսական թափուր հաստիքները մրցութային կարգով համալրելու առաջին փորձը: Ինստիտուտի ներկայացրած առաջարկությունների հիման վրա լրամշակվելուց հետո այն կնպաստի ռազմական ուսումնական հաստատությունների համալրմանը որակյալ կադրերով:

Կազմավորվող հրամանատարաշտաբային ակադեմիայի համար պրոֆետորադասախոսական, գիտական ու վարչական կադրերի ընտրության, պատրաստման ու վերապատրաստման, ինչպես նաև աղյուցկոսների և ասպիրանտների պատրաստման խնդիրները լուծելու նպատակով անհրաժեշտ է համագործակցել արտերկրի համապատասխան որակավորում ունեցող ռազմաուսումնական և գիտական կենտրոնների հետ:

Ռազմական ինստիտուտում գիտական աշխատանքների խթանմանն է ուղղված գիտության բաժնի ստեղծումը: Այս կառուցվածքային փոփոխությունը հնարավորություն կտա ակտիվացնելու ինստիտուտի կապը ՀՀ ԿԳՆ ուսումնական և գիտական կենտրոնների, ռազմաարդյունաբերական ձեռնարկությունների հետ: Այն կնպաստի ռազմական ոլորտում գիտական գերակա ուղղությունների որոշմանը և այդ աշխատանքներում ինստիտուտի պրոֆետորադասախոսական կազմի ներգրավմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական գիտությունների զարգացման առումով հասունացել են իրավական, կազմակերպական, կադրային և այլ բնույթի խնդիրները, որոնց լուծման նպատակով ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի գիտության բաժնում մշակվել են որոշ առաջարկություններ: Դրանք բխում են ռազմակրթական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրներից, կազմում են բաժնի աշխատանքային պլանի հիմքը և համահունչ են ՀՀ ռազմական կրթության հայեցակարգին:

Ռազմական գիտությունների զարգացման խնդրի լուծման ուղիները պետք է կանխորոշվեն ամբողջ համակարգի ներդաշնակ զարգացման համատեքստում: Համալիր լուծում են պահանջում ոլորտի կառուցվածքային տարրերի որոշման (բակալավրիատ, մագիստրատուրա, ասպիրանտուրա, աղյուցկոսուրա, դոկտորանտուրա) և ըստ ռազմական կրթության ձևավորվող փուլերի դրանց տեղակայման (ռազմական ինստիտուտներ, Ռազմական համալսարան, ԳԾ

ակադեմիական դասընթացներ, ԳՇ ակադեմիա) հիմնախնդիրները: Մասնավորապես՝ հույժ կարևոր են ռազմական գիտությունների ոլորտի մասնագետների պատրաստման, որակավորման, ռազմական գիտությունների գծով ատենախոսությունների թեմաների առաջադրման և հաստատման, աշխատանքների փորձաքննության և դրանց մասին կարծիքների ներկայացման, գիտական ղեկավարների, մասնագիտացված խորհրդի ձևավորման, գիտական և գիտամեթոդական գրականության հրատարակման, գյուտարարական ու նորարարական աշխատանքների կազմակերպման, նյութատեխնիկական ու ֆինանսական ապահովման և այլ հարցեր: Օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետությունում չկա ռազմական թեմաներով ատենախոսություններ պաշտպանելու համար մասնագիտացված խորհուրդ, քանի որ չկան համապատասխան գիտական աստիճան և որակավորում ունեցող բավարար թվով զինվորական մասնագետներ: ԲՈՀ-ի կանոնակարգում ռազմական մասնագիտությունների անվանումները գրանցվել են ըստ ռուսերեն տերմինների՝ առանց հաշվի առնելու մեր Զինված ուժերի պահանջումներն ու հնարավորությունները:

Ռազմական ինստիտուտում չկային տարրական նյութատեխնիկական պայմաններ, որպեսզի գյուտարարական կամ նորարարական ձիրք ունեցող անձինք տեխնիկապես իրականացնեն իրենց մտահղացումներն ու փորձարկեն ստեղծված սարքերը: Չկային նաև նման աշխատանքների հեղինակներին խրախուսելու, թեմաները ֆինանսավորելու և հեղինակային իրավունքի վկայական տալու գործուն մեխանիզմներ: Հույսը դրվում էր անձի էնտուզիազմի ու հետաքրքրասիրության բավարարման բնական ձգտման վրա, ինչը, մեղմ ասած, սխալ էր:

Առաջարկվել է մինչ ռազմամասնագիտական առարկաների գծով մասնագիտացված խորհրդի ստեղծումը ռազմական գիտությունների գծով ատենախոսությունների պաշտպանության համար օգտագործել քաղաքացիական բուհերի և ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի մասնագիտացված խորհուրդները: Դրանք կարելի է լրացնել այնպիսի բարձրակարգ զինվորական մասնագետների ներգրավմամբ, որոնք թեև լիարժեքորեն չեն համապատասխանում ԲՈՀ-ի կանոնակարգի համաձայն ներկայացվող պահանջներին, սակայն ավարտել են արտասահմանյան ռազմական ակադեմիաները և Հայաստանում իրենց ոլորտի առաջատար մասնագետներն են ու բարձր պաշտոններ են զբաղեցնում: Այդ մասնագետների անվանացուցակը կարող է ՀՀ ՊՆ ներկայացմամբ հաստատել գիտության և կրթության նախարարությունը՝ ժամանակավորապես նրանց տալով հատուկ կարգավիճակ և քաղաքացիական բուհերի մասնագիտացված խորհուրդներում խորհրդակցական ձայնով հանդես գալու իրավունք: Մեր երիտասարդ սպաների համար ընդլայնվել են արտերկրի ՌՈՒՀ-երի ադյունկտուրաներում այն ատենախոսական աշխատանքների կատարման և պաշտպանության հնարավորությունները, որոնց թեմաներն ընտրված են մեր Զինված ուժերի կարիքներին համապատասխան:

ՀՀ ԲՈՀ-ի կանոնակարգի համաձայն՝ ռազմական մասնագիտությունների գծով ատենախոսությունների թեմաները կարող են հաստատել Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանը (միայն

Ի.00.03-մանկավարժական գիտությունների վերաբերյալ) և ռազմական ինստիտուտը: Սակայն անհրաժեշտ է, որ ՀՊՄՀ-ում հաստատվող ռազմական թեմաները համաձայնեցվեն նաև ՌՌԻՀ-երի և ՊՆ ու ԳՇ համապատասխան վարչությունների հետ:

Ռազմական ինստիտուտում և զորքերում առկա գիտական ներուժի հայտնաբերման և արդյունավետ օգտագործման, գիտական հետազոտությունների կիրառական արդյունքների վերահսկման և ատենախոսական աշխատանքների ակտիվացման առումով նպատակահարմար կլինեն, որ ՊՆ և ԳՇ վարչությունները խնդիրներ և կիրառական ու հետազոտական բնույթի թեմաներ առաջադրեն ինստիտուտի գիտական բաժնին՝ արտացոլելով ՀՀ ՁՌԻ-ում առկա գիտատար խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը:

Գիտական թեմայի հաստատման և դրա կատարման նպատակահարմարության դեպքում, համապատասխան հայտի հիման վրա, առաջնահերթ կարգով այն պետք է ապահովվի նյութատեխնիկական և ֆինանսական միջոցներով: Գյուտերի և նորարարությունների հեղինակներին անհրաժեշտ է տրամադրել հեղինակային իրավունքի վկայական՝ համագործակցելով ՀՀ Մտավոր սեփականության գործակալության հետ:

Գիտության բաժնի կարևորագույն խնդիրներից է նաև մասնակցությունը ՀՀ Ռազմակրթական համակարգն արդիականացնելու, միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելու ու ռազմակրթական ոլորտում այլ պետությունների ու միջազգային կառույցների հետ ռազմակրթական հարցերով համագործակցության արդյունքները վերլուծելու և ընդհանրացնելու գործընթացներին:

Հաշվի առնելով ՀՀ կրթական և ռազմակրթական համակարգերի զարգացման ներկա փուլի առանձնահատկությունները և հարցի հիմնարար բնույթը՝ ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական և Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտներում նպատակահարմար է ստեղծել կրթության որակի ներքին ապահովման անկախ խմբեր, որոնք ենթարկվեն միայն համապատասխան ՌՌԻՀ-երի պետերին և անընդհատ վերլուծեն ու գնահատեն կրթության ընթացիկ վիճակը, ուսումնական ծրագրերը, ՀՀ Չինված ուժերի պահանջմունքները, ինչով հնարավորություն կստեղծվի ՀՀ ռազմական բարձրագույն կրթության ամբողջ տարածքում անհրաժեշտ փոփոխությունների դիմաձեռնում կատարման համար: ՀՀ կրթական համակարգում ինտեգրվելու համատեքստում պլանավորված է ՌՌԻՀ-երի հավատարմագրման և կրթության որակի ապահովման գործընթացներն սկսել 2013 թ. հոկտեմբերին, սակայն, հաշվի առնելով խնդրի կարևորությունը, նպատակահարմար կլինի արագացնել ՌՌԻՀ-երի կրթության որակի ներքին ապահովման խմբերի ստեղծումը:

Մեր կարծիքով՝ այդ խմբերը պետք է համալրվեն ռազմական կրթության ոլորտի առաջատար մասնագետ-փորձագետներով, որոնք հստակ կերպով պատկերացնում են ՀՀ ռազմական կրթության ներկայիս վիճակը, խնդիրները, զարգացման հեռանկարները և տիրապետում են կրթական ոլորտում ներքին առաջատար ժամանակակից մեթոդաբանությանը:

ПРОЦЕСС РЕФОРМИРОВАНИЯ
В ВОЕННОМ ИНСТИТУТЕ ИМ. В. САРГСЯНА МО РА
В КОНТЕКСТЕ ВОЕННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РАЗВИТИЙ

*М. Н. КАРАПЕТЯН, генерал-лейтенант, начальник Военного института МО РА
им. В. Саргсяна, А. С. МЕЛКОНЯН, полковник, кандидат
физико-математических наук, доцент, заместитель начальника
Военного института им. В. Саргсяна по науке*

РЕЗЮМЕ

В рамках формирования системного военного мышления с учетом своих национальных интересов важное место отводится модернизации военно-образовательной системы, повышению эффективности образовательных программ и учебных планов.

В этом аспекте в Военном институте (ВИ) МО РА проведена значительная работа в сотрудничестве с консультационными группами НАТО, в частности: разработаны проекты государственных образовательных стандартов и квалификационных требований для «Бакалавра военного управления» и «Магистра военного управления»;

– ведутся работы по обеспечению соответствия учебных программ быстро меняющимся требованиям военного искусства; полностью пересмотрены учебные программы центра повышения квалификации офицерских кадров; проведены крупномасштабные работы по усовершенствованию материально-технической базы ВИ, в том числе по созданию электромеханической мастерской, которая также создаст возможности для новаторской и изобретательской деятельности; внедряется система комплектования профессорско-преподавательского состава на конкурсной основе; создан отдел науки ВИ.

Внедрение адекватных коррективов в динамичную систему военного образования способствует обеспечению ее целенаправленного развития и осуществлению рациональной кадровой политики ВС РА.

THE PROCESS OF REFORMS
IN THE V. SARGSYAN MILITARY INSTITUTE, MOD, RA
IN THE CONTEXT OF MILITARY EDUCATION DEVELOPMENT

*M. N. KARAPETYAN, Lieutenant General, Head of V. Sargsyan Military Institute, MOD, RA,
A. S. MELKONYAN, Colonel, PhD in Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor, Deputy Head for Science of V. Sargsyan Military Institute, MOD, RA*

SUMMARY

Within the framework of shaping systemic military thinking with regard for its national interests an important part is assigned to the modernization of the military education system, the increase of the effectiveness of educational programs and curricula.

In this aspect, the Military Institute (MI), MOD, RA carried out considerable work in cooperation with the NATO advisory panels, in particular: projects of

state academic standards and qualification requirements for the Bachelor of Military Management and Master of Military Management are elaborated; compliance of training programs with the rapidly changing requirements of the military art is being ensured; study programs of the training center for officers are fully revised; large-scale work is conducted to improve the material and technical base of the MI, including the creation of an electromechanical workshop which will also provide opportunities for innovative and inventive activity; the system of recruitment of a faculty on a competitive basis is being introduced; the department of science of the MI is established.

The adoption of appropriate adjustments in the dynamic system of military education contributes to its targeted development and implementation of the sound personnel policy of the RA Armed Forces.

ՀՀ ՊՆ ՄԱՐՇԱԼ ԱՐՄԵՆԱԿ ԽԱՆՓԵՐՅԱՆՑԻ ԱՆՎԱՆ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՎԻԱՑԻՈՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՈՒՄ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐԶ

*Դ. Կ. ԲԱԼԱՅԱՆ, գնդապետ, 1-ին կարգի օդաչու-հրահանգիչ,
ՀՀ ՊՆ մարշալ Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն
ինստիտուտի պետ, Դ. Մ. ԱԼԵԶՍԱՆՅԱՆ, փոխգնդապետ,
հանրակրթական առարկաների ֆակուլտետի էլեկտրատեխնիկական
և ռադիոտեխնիկական առարկաների ամբիոնի պետ*

«Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինում» ռազմական անվտանգության համակարգի խնդիրներից է ռազմական կրթության ոլորտի բարեփոխումը, որը նախատեսում է ռազմական կրթության և կադրերի պատրաստման համակարգի կատարելագործում և զարգացում՝ միջազգային առաջավոր փորձի օգտագործմամբ¹:

Ըստ այդմ՝ 2010–2012 թվականները դարձան ՀՀ Զինված ուժերի արմատական որակական վերափոխումների ժամանակաշրջան: Այդ վերափոխումների հիմնական նպատակներից է ամբողջ անձնակազմի, առաջին հերթին՝ հրամանատարական կազմի մասնագիտական պատրաստության մակարդակի բարձրացումը՝ միջազգային համագործակցության միջոցով պատրաստման համակարգի արդյունավետության մեծացմամբ, մասնավորապես՝ առաջադիմական միջազգային ստանդարտներին համապատասխանեցմամբ: Այդ խնդրի իրականացման առաջատարները պետք է լինեն ռազմաուսումնական հաստատությունները և ուսումնական գործասերը:

ՌԻստի ռազմական ուսումնական հաստատություններում անհրաժեշտ է ապահովել որակյալ կրթություն, ինչի գրավականը ՌՌԻՀ-երում որակի ապահովման ներքին համակարգի ձևավորումն է: «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական կրթության հայեցակարգի» պահանջներից է ռազմական կրթության համապատասխանեցումը պետական կրթական չափորոշիչներին²: Դա նշանակում է, որ անհրաժեշտ է ներդրել նախանշված կրթական և մասնագիտական չափորոշիչներին կրթական ծրագրերի և շնորհվող որակավորումների համապատասխանության գնահատման և հավատարմագրման հուսալի համակարգ:

Ըստ այդմ՝ ՀՀ ՊՆ ռազմական ավիացիոն ինստիտուտի ղեկավարությունը որպես առաջնային խնդիրներ է դիտում՝

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 4, էջ 54:

² Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական կրթության հայեցակարգ» ՀՀ կառավարության 2012 թ. մարտի 7-ի նիստի հմ. 9 արձանագրային որոշման հավելված 1 (https://www.gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2012/03/MAR9-18_1.pdf):

1. ռազմական կրթական ծրագրերի համապատասխանեցումը պետական կրթական չափորոշիչներին,

2. մասնակցությունը ռազմակրթական համակարգի կատարելագործման ուղիների մշակմանը,

3. մասնակցությունը պաշտոնեական առաջխաղացման համակարգերի զարգացման ուղիների որոշմանը,

4. մասնակցությունը ռազմական ուսուցման կառավարման և ռազմական կրթության զարգացման կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ պլանավորմանը:

Անցած երկու տարիներին ինստիտուտում ՆԱՏՕ-ի խորհրդատվական խմբերի հետ ակտիվ համագործակցությամբ որոշակի աշխատանք է կատարվել այդ խնդիրների լուծման ուղղությամբ:

Այսպես. յուրաքանչյուր մասնագիտության համար վերամշակվել և ՀՀ պաշտպանության ու ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունների միջև փոխհամաձայնեցվել են որակավորման «բակլավր» աստիճանի պետական կրթական չափորոշիչները: Ըստ այդմ՝ փոփոխություններ են կատարվել կրթական ծրագրերում, հանրակրթական առարկաները դասավանդում են ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններից հրավիրված դասախոսներ, իսկ մասնագիտական առարկաները՝ ՀՀ Ձինված ուժերում ծառայած, հետագայում արտասահմանյան ռազմական ակադեմիաներ կամ ակադեմիական դասընթացներ ավարտած սպաները: Որոշ նեղ մասնագիտական առարկաների ուսուցումը կազմակերպվում է Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարանի լաբորատորիաներում: Ի դեպ, հարկավոր է նշել, որ այս տարվանից դասախոսական կազմի ընտրությունը կատարվում է մրցութային հիմունքներով:

Մասնագետների պատրաստման ուսումնական գործընթացում իր ուրույն տեղն ունի հետադարձ կապի ձևով համագործակցությունը այն գործամասերի հետ, որտեղ իրենց ծառայությունն են անցնում ինստիտուտի շրջանավարտները: Ձորամասերից ստացված առաջարկությունները կանոր նշանակություն ունեն հետագա ուսումնական ծրագրերում փոփոխություններ և շտկումներ կատարելու առումով:

ՌՈՒՀ-երի ընդունելության համակարգն ինտեգրվել է հանրապետության բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ընդունելության միասնական համակարգին՝ ընդունելության համար գիտելիքների ստուգման միասնական չափանիշների կիրառմամբ: Ռազմական ավիացիոն ինստիտուտ դիմողները միասնական քննություններ են հանձնում մաթեմատիկա և ֆիզիկա առարկաներից, իսկ «ֆիզիկական պատրաստություն առարկայից» նորմատիվներ հանձնում են տեղում: Մրցույթը կազմակերպվում է հետևյալ կերպ. ըստ մրցութային առարկաներից հավաքած միավորների (բարձրից ցածր՝ նվազման կարգով) կազմվում են անվանացուցակներ և այդ հերթականությամբ դիմորդների հետ անցկացվում է «Մասնագիտական կողմնորոշում և հոգեբանական համատեղելիություն» թեմայով հարցազրույց: Կատարվում է նաև թեստավորում, ընդամին թեստերում ընդգրկվում են այնպիսի հարցեր, որոնց նպատակն է պար-

գել դիմորդի զարգացածության աստիճանը, մասնագիտական կողմնորոշումը և կարևոր հոգեբանական առանձնահատկությունները: Մրցույթն անցկացնում է ՀՀ ՊՆ մարշալ Ա. Խանփեդյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտում ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանով ստեղծված հանձնաժողովը՝ դիմորդների ծնողների և լրավամիջոցների հրավիրված ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Հարկավոր է նշել, որ ռազմական ավիացիոն ինստիտուտ ընդունվող դիմորդների մրցակցությունը գնալով աճում է. մեկ տեղի համար լինում է միջինը 5 դիմորդ: Համապատասխանաբար աճում է նաև ընդունելության միասնական քննությունների շեմային միջին միավորը:

Մասնագետ պատրաստելու գործում կարևոր տեղ ունի սպազա մասնագիտության ճիշտ ընտրության հարցը, մարդատեխնիկական համակարգում նրա գործունեության հուսալիության նախնական պարզումը: Ուստի նպատակահարմար կլինեք ընդունելության ժամանակ կիրառել նաև հոգեբանական ընտրազատման մեթոդիկա³:

Ինստիտուտում, բացի ռազմական մասնագիտություններից, տրվում է նաև հանրապետությունում ընդունված բարձրագույն կրթության «բակալավր» աստիճանին համապատասխանող քաղաքացիական մասնագիտացման որակավորում:

Համաձայն «ՀՀ ռազմական կրթության հայեցակարգով» սահմանված սպայակազմի պատրաստման փուլերի՝ արդեն երկրորդ տարին է, ինչ քաղաքացիական բուհեր ավարտած ուսանողները մեր ինստիտուտում ուսումը շարունակելու միջոցով ձեռք են բերում երկրորդ՝ ռազմական մասնագիտություն: Ինստիտուտում զինվորական մասնագիտական առարկաներ են դասավանդվում ՀՊՄՀ «Զինվորական մանկավարժություն և հոգեբանություն» մասնագիտությամբ սովորող ուսանողների համար: Ուսանողները այստեղ են անցկացնում իրենց ուսումնական և գիտահետազոտական պրակտիկան:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ բարձրագույն կրթության համակարգին ռազմական ուսումնական հաստատությունների ցածր մակարդակի ինտեգրվածությունը կարող է նվազեցնել ռազմական կրթության արդյունավետությունը: Հետևաբար կարևոր նշանակություն է ստանում այդ ուղղությամբ համագործակցության նորանոր ծրագրերի մշակումը, որոնց իրականացումը կնպաստի ռազմական կադրերի պատրաստման համակարգի արդյունավետության մեծացմանը:

Դրա հետ մեկտեղ կարծում ենք, որ ուսումնական գործընթացի որակն ավելի բարձրացնելու համար հարկ է անցնել ինտերակտիվ ուսուցման մեթոդներին՝ կուրսանտների ակտիվության շարժառիթավորմամբ:

Քանի որ ՀՀ ՊՆ ռազմական ավիացիայի ինստիտուտի շրջանավարտներն ստանում են սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի շահագործման սպա-մասնագետի որակավորում, ուստի բավական մեծ ուշադրություն է

³ Տես Վ. Հ. Մարգարյան, Սպայի անձնավորության ձևավորման հարցի շուրջ: «Հայկական բանակ», 2004, հմ. 3-4:

դարձվում ինստիտուտի ուսումնականության բազայի թարմացմանը և կատարելագործմանը: Մասնավորապես՝ ինստիտուտում գործում է օտար լեզուների ուսուցման կենտրոն, որտեղ կազմակերպվում է անգլերեն լեզվի ուսուցում, տարեցտարի մեծանում է ուսումնամասնագիտական լաբորատորիաների և վարժասարքերի թվաքանակը, ինչը նպաստում է ավելի խոր մասնագիտական գիտելիքների ձեռքբերմանն ու հմտությունների համակարգի ձևավորմանը: Տեսական նյութի յուրացման արդյունավետությունը մեծացնելու նպատակով անհրաժեշտ է ուսումնական պլաններում ավելացնել գործնական պարապմունքների, լաբորատոր և կուրսային աշխատանքների ծավալը: Կուրսանտների գիտելիքների հարստացման նպատակով առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում նրանց մասնակցությամբ գիտաժողովների կազմակերպումը, նրանց ներգրավումը գիտական գործունեության մեջ: Այս նպատակով ինստիտուտում ստեղծված է գիտահետազոտական և փորձարարական աշխատանքների բաժին, որը լուրջ ծրագրեր է իրականացնում գիտատեխնիկական ոլորտի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական ասպարեզներում:

Մասնագիտական ունակությունների, հոգեբանական հատկությունների և զբաղեցվելիք պաշտոնին համապատասխանության աստիճանի գնահատման արդյունքներով որոշվում են ռազմական կադրերի առաջխաղացման հեռանկարները: Ուստի պաշտոնեական առաջխաղացման գործընթացը պետք է դիտարկել կրթության ու դաստիարակության հետ մեկտեղ՝ յուրաքանչյուր հաստիքի համար սահմանելով հստակ կրթական և վարժանքային ցենզ⁴: Այդ դեպքում հնարավորություն է ստեղծվում ապահովելու մասնագիտական գործունեության և կրթական համակարգերի միջև մշտական փոխադարձ կապ և դրական ազդեցություն գործելու մասնագիտական գիտելիքների մակարդակի բարձրացման և գործունեության արդյունքների վրա: Միջազգային փորձը⁵ (ՆԱՏՕ-ի երկրներ, ՌԴ) ևս ցույց է տալիս, որ սպաների պատրաստման գործում հարկավոր է ապահովել կրթության և դաստիարակության շարունակականությունը ծառայության ամբողջ ընթացքում, ինչով կապահովվի որակավորման աստիճանի մշտական բարձրացումը:

Կուրսանտական կազմի պետական ավարտական քննությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ վերը նշված համալիր ձեռնարկումների շնորհիվ մեր շրջանավարտների մասնագիտական գիտելիքները և ունակությունները համապատասխանում են մասնագիտական որակավորման չափանիշներին, ինչով էլ ապահովվում է ՀՀ ՋՈՒ-ի համալրումը ժամանակակից պահանջներին համապատասխանող կադրերով:

⁴ Այս մասին ավելի հանգամանորեն տես *Դ. Կ. Բալայան, Ջ. Ա. Հակոբջանյան*, Ռազմական կրթության և կադրերի պաշտոնական առաջխաղացման համակարգերի զարգացումն ու կատարելագործումը՝ Մարշալ Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտի փորձի հաշվառմամբ: «ՀԲ», 2010, հմ. 1:

⁵ *Stu C. A. Савик*. Подготовка офицерских кадров в Республике Беларусь в контексте реформирования системы военного образования в ведущих странах НАТО и СНГ. 2012 (www.lexed.ru/pravo/journ/0612/sav.doc):

К ВОПРОСУ РАЗВИТИЯ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВОЕННОМ
АВИАЦИОННОМ ИНСТИТУТЕ ИМ. МАРШАЛА А. ХАНФЕРЯНЦА МО РА

*Д. К. БАЛАЯН, полковник, летчик-инструктор I класса, Начальник
Военного авиационного института им. маршала А. Ханферянца,
Д. М. АЛЕКСАНИЯН, подполковник, начальник кафедры электротехнических
и радиотехнических дисциплин факультета общеобразовательных дисциплин*

РЕЗЮМЕ

В контексте реформирования системы военного образования в РА при консультационной поддержке со стороны соответствующих специалистов из стран НАТО в рамках ПДИП Армения – НАТО в Военном авиационном институте за последние два года были: выработаны образовательные нормативы для квалификации «бакалавр» по всем институтским специальностям с усовершенствованием программ обучения, привлечением специалистов из гражданских вузов для преподавания общеобразовательных дисциплин и преподаванием некоторых узкоспециальных предметов в соответствующих лабораториях Государственного инженерного университета Армении; прием в институт производится по общереспубликанским критериям в рамках единой приемной системы; укрепляется обратная связь с частями, в которых служат выпускники института, в целях корректировки программ обучения в соответствии с требованиями ВС; обогащение учебно-материальной базы с широким использованием новых технических средств обучения; расширение научной деятельности с активным вовлечением курсантов, и т. д.

ON THE QUESTION OF MILITARY EDUCATION DEVELOPMENT
IN THE MILITARY AVIATION INSTITUTE AFTER MARSHAL
A. KHANPERYANTS OF MOD RA

D. K. BALAYAN, Colonel, 1st class Pilot-Instructor, Head of the Military Aviation Institute after Marshal A. Khanperyants, D. M. ALEKSANYAN, Lieutenant-Colonel, Head of the Chair of Electro-Technical and Radio-Technical Disciplines of the Faculty of General Subjects

SUMMARY

In the context of reformation in the RA defense education system with the consultative assistance from appropriate experts from the NATO states in the framework of the IPAP Armenia-NATO program the following developments took place at the Military Aviation Institute within the last 2 years: educational guidelines were set for the bachelor's degree at all the professions taught at the Institute with more advanced educational programs, inviting specialists from civil colleges or universities for teaching general subjects and several ad-hoc disciplines in corresponding laboratories of the Yerevan State Engineering University of Armenia; the admission process is accomplished according to the criteria practiced state-wide in the framework of the unique admission system; the feedback with the regiments where the Institute alumni serve is reinforced aiming to update the educational programs in conformity of the AF requirements; enhancement of the academic and material facilities with broadband application of high-tech tutorials; expansion of the academic practice with the students' active participation, etc.

ՌԱԶՄԱԲԺՇԿԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻ
ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՔ

*Բ. Ն. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, ք/ծ պաշտոնաթող գնդապետ, բժշկական
գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ Պաշտպանության նախարարի՝
ռազմաբժշկական հարցերի գծով խորհրդական*

Վերջին 20 տարիներին բնորոշ է դինամիկորեն զարգացող ժամանակակից բժշկական գիտության մակարդակին չհամապատասխանող, մեթոդաբանորեն ու կազմակերպորեն հնացած բժշկական կրթության համակարգի և բարձրորակ մասնագետների պատրաստման որակի անկման միտում: Բժշկական կրթության բավական պահպանողական և ոչ բավարար շարժում, զարգացման մեջ իներտ համակարգը իր գաղափարաբանությամբ, ձևով, բովանդակությամբ և վերջնական արդյունքներով ընդհանուր առմամբ չի համապատասխանում ժամանակակից մարտահրավերներին ու պահանջներին, ընդունակ չէ լիովին ապահովելու նոր սերնդի մասնագետների պատրաստումը:

Առավել ևս դա վերաբերում է ռազմաբժշկական ոլորտի համար այնպիսի գիտամանկավարժական կադրերի պատրաստման համակարգին, որոնք պետք է ունակ լինեն ապագա ռազմական բժիշկներին ոչ միայն տեսական գիտելիքներ տալու և մասնագիտական գործնական հմտություններ ձևավորելու, այլև նպաստելու նրանց ռազմաբժշկական աշխարհայացքի, ուսումնական նյութի վերլուծական ընկալման, տրամաբանական մտածողության, ընդհանուրից մասնավորին անցնելու և ձեռք բերված գիտելիքների ու հմտությունների պաշարն իր ապագա գործունեության կոնկրետ դաշտում կիրառելու կարողության զարգացմանը: Ուսուցման արդյունավետության մեծացման կարևոր տարրերից է մասնագիտական գիտելիքների ձեռքբերման ու իրենց հետագա ամենօրյա գործունեության համար այդ գիտելիքների անհրաժեշտության վերաբերյալ հստակ պատկերացումների ձևավորման գործում ապագա ռազմական բժիշկների շահագրգռվածության մեծացման նպատակով բազմազան և ճկուն մոտեցումների օգտագործումը:

Ռազմաբժշկական կադրերի պատրաստման համակարգում որակական վերափոխումների գաղափարաբանությունն ու ռազմավարությունը պետք է նպատակաուղղված լինեն ռազմաբժշկական ծառայության (ՌԲԾ)՝ որպես ՀՀ Զինված ուժերի (21-րդ դարի Հայոց բանակի տիպարի) բարձր մակարդակի մարտունակության ապահովման անքակտելի մասի արդիականացմանը և ներառեն մեթոդաբանական բնույթի առավել կարևոր հետևյալ պահանջները.

- տարբերակված մոտեցման շրջանակներում ժամանակակից պահանջներին և չափանիշներին համապատասխանող ռազմաբժշկական կադրերի մաս-

նագիտական, հայրենասիրական ու գաղափարաբարոյական պատրաստման մակարդակին և որակին ներկայացվող հիմնական պահանջների հստակ ձևակերպում՝ միջազգային հարուստ փորձի հաշվառմամբ, կրթության ակադեմիական համակարգի լավագույն ավանդույթների պահպանման պայմանով,

- շարունակական կրթության արդյունավետ, ՀՀ ՁՈՒ-ի բուժժառայության համար առավել ընդունելի այնպիսի համակարգի ընտրություն, որ այն ներառի բժշկական գիտության և պրակտիկայի նվաճումների, առաջատար բժշկական և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների վրա հիմնվող բազային դիպլոմային և հետդիպլոմային կրթությունը, մասնագիտացումն ու կատարելագործումը,

- ուսումնական ծրագրերում այնպիսի արմատական փոփոխությունների կատարում, որոնց միջոցով բովանդակային արտացոլում ստանան բազային (դիպլոմային), հետդիպլոմային կրթության և նեղ մասնագիտացման որակական տարբերություններն ու ներքին փոխկապվածությունը, հստակորեն հիմնավորված լինեն բարձրագույն ռազմաբժշկական կրթության բուրգը կազմող տեսական և կլինիկական առարկաների ամբողջ աստիճանակարգության տեսակարար կշիռները, հաջորդականությունն ու ինտեգրման բնույթը,

- համակարգչային տեխնոլոգիաների, մոդելների, իրավիճակային խնդիրների, նմանարկող վարժասարքերի և այլ ժամանակակից տեխնիկական միջոցների լայն կիրառմամբ ուսուցման ձևերի և մեթոդների արդիականացում՝ ուղղված ոչ միայն տեսական գիտելիքների և մասնագիտական գործնական հմտությունների, այլև խաղաղ ժամանակի տարբեր իրավիճակներում և ռազմական գործողությունների թատերաբեմին առավելագույնս մոտ իրադրությունում ճկուն կերպով կողմնորոշվելու և արագ որոշումներ ընդունելու ունակության ձեռքբերմանը:

Բազային (դիպլոմային) ռազմաբժշկական կրթություն: Շեշտենք, որ, մեր կարծիքով, Բոլոնյան երկաստիճան մոդելը, որը ներդրվել է ՀՀ կրթության համակարգում, բժշկական կրթության ոլորտի համար անընդունելի է և հակասում է նրա հիմնարար սկզբունքներին: Բացի այդ, ՀՀ Առողջապահության նախարարության (ԱՆ) և ՀՀ ՊՆ ՌԲԾ համակարգի մասնագիտությունների ցանկում բակալավրի դիպլոմով շրջանավարտի համար համապատասխան պաշտոններ նախատեսված չեն: Մեր պատկերացմամբ՝ ստեղծված իրավիճակից տրամաբանական ելքը այդ մոդելի այնպիսի մեկնակերպի մշակումն է, որում բակալավրիատն ու մագիստրատուրան լինեն ընդամենը բազային դիպլոմային կրթության փուլեր: Ինչ վերաբերում է Բոլոնյան հռչակագրի այլ դրույթների, ապա ենթադրում ենք, որ դրանցից մի քանիսը, ինչպիսիք են «ուսուցում ամբողջ կյանքի ընթացքում» հասկացությունը, Եվրոպական ինտեգրման սկզբունքներին համապատասխանող միասնական մեթոդաբանությունների, ստանդարտների, համադրելի չափանիշների, ուսուցանող և այլ ծրագրերի մշակումը, կարիք ունեն վերլուծման ու հարմարեցման՝ ըստ հանրապետության կրթական համակարգի առանձնահատկությունների և խնդիրների:

Բարձրագույն ռազմաբժշկական կրթության համակարգը բնորոշվում է մի շարք առանձնահատկություններով և առաջին հերթին նրանով, որ ներառում է երկու արմատական խնդիրներ՝ պատրաստել բժշկի և, մինևույն ժամա-

նակ, սպայի: Այդ հարցը պետք է մշտապես գտնվի ուշադրության կենտրոնում:

Կազմակերպական կարևոր միջոցառումներից է բարձրագույն ուսումնական հաստատության ռազմաբժշկական ֆակուլտետ ընդունվելու ցանկություն հայտնաձևող մանրամասն նախնական ընտրազատումը: Ռազմական բժշկի և սպայի մասնագիտության ընտրության ժամանակ պետք է հիմնական չափանիշներ լինեն որոշակի առարկաներից կոնկրետ գիտելիքներ ունենալու հետ մեկտեղ նաև հայրենասիրությունը և ազգային շահերին խորին նվիրվածությունը, բժիշկ-սպա դառնալու հակումը, մարդասիրությունն ու բարոյականությունը, անձնային և բնութագրաբանական առանձնահատկությունները և այլն:

Ռազմական բժշկի մասնագիտության գրավչությունը մեծացնելու համար անհրաժեշտ է մշակել հստակ ծրագիր, որով երաշխավորված լինեն սոցիալական պաշտպանվածությունը, անընդհատ մասնագիտական ու ծառայողական աճման հեռանկարները: Դա հնարավորություն կտա ՌԲԾ-ի մեջ ներգրավելու ավելի մեծ թվով շնորհալի, ժամանակակից ինտեգրումային գործընթացներում արագ ընդգրկվելու ունակությամբ օժտված երիտասարդների:

Հետդիպլոմային ռազմաբժշկական կրթություն: Այսօր արմատական արդիականացման կարիք ունի նաև հետդիպլոմային բարձրագույն ռազմաբժշկական կրթությունը, որը կլինիկական օրդինատուրայի շրջանակներում կատարվող ուսուցման նպատակով, խնդիրներով, ուսումնական ծրագրերի բովանդակությամբ, միջոցներով ու ձևերով դեռ չի համապատասխանում ներկայիս պահանջներին: Եթե ուսումնասիրենք ժամանակակից տեխնիկայի և սպառազինության կիրառմամբ բնորոշվող տեղային զինված հակամարտություններն ու տարածաշրջանային պատերազմները, որոնք ուղեկցվում են մեծ սանիտարական և անդամալի կորուստներով¹, կհամոզվենք, որ ՋՈՒ-ի մարտունակությունն զգալի չափով պայմանավորված է նրա բուժօժանդության գործունեության մակարդակով և արդյունավետությամբ, ընդամենի այն պետք է լինի շարժուն, օպերատիվ և կառավարելի: Դրան կարելի է հասնել միայն հետդիպլոմային կրթության շրջանակներում հետևյալ երկու կատեգորիաների ռազմական բժիշկների տարբերակված պատրաստման դեպքում.

- ռազմաբժշկական ծառայության կազմակերպիչների, որոնք ունակ լինեն խաղաղ ու պատերազմական ժամանակ և արտակարգ իրավիճակներում ծառայությունը արդյունավետ և օպերատիվ կերպով կառավարելու բուժապահովման տարբեր մակարդակներում, մասնակցելու բնույթով տարբեր բուժազմավարական ու բուժմարտավարական խնդիրների ամբողջ ծավալով լուծմանը,
- բարձր որակավորում ունեցող նեղ պրոֆիլի մասնագետների՝ կանխարգելիչ և կլինիկական բժշկության տարբեր ոլորտների բուժող բժիշկների, ինչպես նաև սանիտարահիգիենիկ և համաճարակաբանական, քիմիական ու ճառագայթային պաշտպանության ոլորտների մասնագետների, որոնց խնդիրներն են.

¹ Stu B. A. Иванов, А. М. Шеленов, И. Т. Русев. Система медицинского обеспечения войск в локальных войнах и контртеррористических операциях. СПб., 2006; C. J. L. Murray, G. King, A. D. Lopez, N. Tomijima, E. G. Krug. Armed conflict as a public health problem (<http://gking.harvard.edu/files/armedph.pdf>):

խաղաղ ժամանակ՝ զինծառայողների առողջության ամրապնդումը, կանխարգելիչ միջոցառումների անցկացումը, որակավոր և մասնագիտացված բուժօգնության ցուցաբերումը, *պատերազմական ժամանակ*՝ ամբողջ ծավալով առաջին բժշկական օգնության պատեհաժամ և օպերատիվ ցուցաբերումը, վիրավորների ու վնասվածների հստակ տեսակավորումը և պատեհաժամ տարահանումը՝ հետագա որակյալ և մասնագիտացված բուժօգնության ցուցաբերման համար, *գորահավաքային պատրաստություն*՝ պատերազմի դեպքում կամ զինված հակամարտությունների ժամանակ ներառում է լայն շրջանով մարտավարակամակերպական հարցեր: Պահեստայինը պետք է առաջին հերթին զիտենա իր նշանակման այն կոնկրետ վայրը, որտեղ պետք է ներկայանա գորահավաքի և ժամանման ժամկետների հայտարարման դեպքում: Ջորահավաքային պատրաստությունը ներառում է այնպիսի հիմնական պահանջներ, ինչպիսիք են՝ իրադրությունում արագ կողմնորոշվելու կարողությունը, գլխավոր խնդիրների հստակ սահմանազատումը և դրանց կատարման ժամկետների ու հաջորդականության որոշվածությունը, շարժունության, օպերատիվ ղեկավարման և հուսալի կապի ապահովումը: Տարերային ու տեխնածին աղետների և առանձնակի վտանգավորություն ներկայացնող համաճարակների ժամանակ՝ անհրաժեշտության դեպքում տուժածներին, վիրավորներին և հիվանդներին տարբեր տեսակի բուժօգնության ամբողջ ծավալով ցուցաբերման ապահովումը Արտակարգ իրավիճակների նախարարության ծառայության ստորաբաժանումների հետ համատեղ:

Այսպիսով՝ բարձրագույն ռազմաբժշկական կրթության հետդիպլոմային փուլում ուսուցման համակարգի, նրա բովանդակության և ձևերի արդիականացումը, նախ, նեղ մասնագիտական գիտելիքների ու հմտությունների ձեռքբերման և, երկրորդ, խիստ անհատական մոտեցման վրա հիմնվածության ու տարբեր պրոֆիլի կոնկրետ նեղ մասնագետների նկատմամբ ՀՀ ՋՈՒ-ի ռազմական բուժծառայության պահանջարկի հաշվառման ապահովումն է:

Ռազմաբժշկական ծառայության կազմակերպիչների և բարձր որակավորում ունեցող նեղ մասնագետների պատրաստման որակի բարելավման կարևոր ուսումնամեթոդական տարրերն են՝

- բարձր մակարդակի այնպիսի մասնագետների պատրաստումը, որոնք տիրապետեն անհրաժեշտ տեսական գիտելիքների ու հմտությունների և պատկերացում ունենան բժշկության իրենց ընտրած ոլորտում ժամանակակից գիտության ու պրակտիկայի նվաճումների մասին, լիովին պատրաստ լինեն որպես սպա ծառայելու ՋՈՒ-ի բուժապահովման համակարգում,
- ապագա սպա-բժշկի կլինիկական մտածողության, պատերազմական ժամանակ սովորական և արտակարգ իրավիճակներում արագ կողմնորոշվելու և օպերատիվ որոշումներ ընդունելու ունակության զարգացմանն ուղղված վերատրի ձևավորումը:

Ռազմական բժիշկների շարունակական ուսուցման հայեցակարգը: Արդի պայմաններում ռազմական բժիշկների շարունակական ուսուցումը (մասնագիտացում, կատարելագործում, որակավորման բարձրացում), այդ թվում՝ միջազգային համագործակցության և փորձի փոխանակման շրջանակներում, ՀՀ

ԶՈՒ-ի ռազմաբժշկական համակարգի արդյունավետ գործունեության ապահովման հիմնական և վճռորոշ պայմանն է: Դա վերաբերում է բուժժառայությունում եղած բոլոր մակարդակների զինժառայողներին:

Նախանշված գրաֆիկով և ծառայողական աճման դինամիկային համապատասխան՝ բ/ծ սպաների շարունակական ուսուցման ծրագրի մշակումն ու իրականացումը, ինչպես նաև զինվորական բուժաշխատողների մասնակցությունը գիտագործնական գիտաժողովների, սիմպոզիումների, սեմինարների ու վարժանքների, նոր գիտելիքներ ձեռք բերելու և բժշկական տեխնոլոգիաների ու բժշկության ոլորտում ձեռքբերումներին ծանոթանալու հետ մեկտեղ, Բոլոնյան համաձայնագրով նախատեսված Կրեդիտների եվրոպական կուտակային համակարգի² (ECTS – European Credit Transfer System) ներդրման դեպքում, կարող է օբյեկտիվ հիմք դառնալ զինվորական բժիշկների ծառայողական առաջընթացի և գիտական հետազոտություններում նրանց ավելի լայն ներգրավման համար՝ այն նպատակով, որ նրանք 5-6 տարում դառնան արհեստավարժ մասնագետներ:

Ռազմաբժշկական ծառայության ուշադրության կենտրոնում մշտապես պետք է լինի ռազմական բուժակների և սանհրահանգիչների շարունակական ուսուցման կարևոր հարցը: Դրա համար մշակված՝ ուսուցման հատուկ ծրագիրը և դիտողական ուսուցողական միջոցները պետք է ներառեն ընկալման համար մատչելի նյութ (հուշաբերքեր, պրակներ և այլն), որը հնարավորություն կտա ծանոթանալու առաջին մինչբժշկական օգնության ժամանակակից միջոցներին ու մեթոդներին, արդի պատերազմներում և զինված հակամարտություններում վիրավոր ու վնասվածքներով զինժառայողների տեղափոխման առանձնահատկություններին՝ այդ հարցերը հետևողականորեն մշակելով տարբեր մարտական իրավիճակներին առավելագույնս մոտեցված գորավարժություններում:

Նշված հարցը սերտորեն կապված է հանրապետության մասնագիտական միջնակարգ բուժկրթության համակարգում (բժշկական ուսումնարաններ և քոլեջներ) ռազմական բժշկության հիմունքների ուսուցման համակարգի կատարելագործման խնդրի հետ: Անհրաժեշտ է առանձնացնել տվյալ խնդրի երկու կողմերը, միջնակարգ բուժկրթությամբ թվակազմի՝ ապագա զինվորական բուժակների ու բուժքույրերի ռազմաբժշկական պատրաստման մակարդակի բարձրացում և, երկրորդ, ինչպես ցույց տվեց Ղարաբաղյան ազգային-ազատագրական պայքարի փորձը, պատերազմական շրջանում վիրավորներին և վնասվածներին բժշկական օգնություն ցուցաբերելու համար որպես հոսպիտալային բազա օգտագործվող քաղաքացիական բուժհիմնարկների բժիշկների հետ նաև միջին բուժանձնակազմի ներգրավում: Ուստի հետդիպլոմային ռազմաբժշկական վերապատրաստումը և բուժքույրերի ու բուժակների որակավորման բարձրացումը պետք է դիտվեն որպես ռազմաբժշկական անձնակազմի շարունակական ուսուցման համակարգի կարևոր տարրեր:

Առանձնակի պետք է շեշտվի այսպես կոչված պահեստայինների մասնա-

² Տես *В. Беляев, Г. Жабров. Болонский процесс – попытка конкуренции. «Высшее образование в России», 2006, № 4.*

գիտական պատրաստման և զորահավաքային պատրաստության վիճակի կարևոր հարցը: Ներկայումս տարածաշրջանում տիրող իրադրությունը թելադրում է նվազագույն ժամկետներում նշված հարցը կարգավորելու և, առաջին հերթին, տարբեր ծառայությունների դերերն ու պատասխանատվությունները հստակ կերպով սահմանազատելու անհրաժեշտություն:

Մասնավորապես՝ ՀՀ ՊՆ ՌԲԾ-ն պետք է ներկայացնի ճշգրիտ հայտ՝ նշելով տարբեր պրոֆիլի մասնագետների պահանջարկը, առաջարկություններ ուսուցման առավել արդյունավետ եղանակների օգտագործման մասին, ներառյալ՝ կարճաժամկետ հավաքներն ու զորավարժությունները: ՀՀ զինկոմիսարիատի գործառույթներում պետք է ներառվեն ռեսուրսների ուսումնասիրումը՝ ՀՀ ԱՆ-ի հետ համատեղ, ուսուցման և կատարելագործման տարբեր ձևերի պլանավորումն ու ապահովումը, պահեստայինին հանձնվող կարգադրագրում հստակ կերպով նշվեն զորահավաքի հայտարարման դեպքում նշանակման կոնկրետ վայրը (շտաբ, հոսպիտալ և այլն) և ժամանման ժամկետները: Պահեստային մասնագետների շարունակական ուսուցման համակարգը պետք է բխի իրագործման ռեալ հնարավորություններից (կազմակերպական, ֆինանսական և այլն) ու կառուցված լինի խիստ նեղ մասնագիտությունների ուսուցման սկզբունքի վրա՝ ըստ ժամանակակից ծրագրերի: ՌԲուցման մեթոդների ու եղանակի ընտրությունը (լսարանային վարժանք (*аудиторный тренинг*), աշխատանք կադավարվածքներով, կարճաժամկետ ուսումնական հավաքներ, դաշտային շարժական հոսպիտալի ծավալմամբ զորավարժություններ և այլն) պետք է լինի խիստ տարբերակված և բխի շարունակական ուսուցման յուրաքանչյուր փուլի կոնկրետ խնդիրներից:

Շարունակական ուսուցման հարցերի պլանավորման ու կազմակերպման և, հատկապես, նեղ մասնագիտությամբ զինվորական բժիշկների ու պահեստայինների կատարելագործման ժամանակ հարկ է հաշվի առնել, որ Հայաստանը տարածքով համեմատաբար փոքր պետություն է և ունի սահմանափակ ռեսուրսներ, ուստի հոսպիտալային մակարդակում ՀՀ ԱՆ-ի համակարգի մասնագիտացված բժշկական հիմնարկների հետ համատեղ կատարվող նեղ մասնագիտացման կազմակերպման դեպքում (նյարդավիրաբուժություն, սրտավիրաբուժություն, վերակառուցողական ու պլաստիկ վիրաբուժություն և այլն) պետք է ճշգրիտ կերպով հաշվարկել յուրաքանչյուր նեղ պրոֆիլի և հարակից ճյուղերով մասնագետների անհրաժեշտ թվաքանակը՝ ըստ սանիտարական կորուստների կանխատեսվող կառուցվածքի մակարդակի և առանձնահատկությունների:

Այսպիսով՝ հարկ ենք համարում շեշտել հետևյալ արմատական հարցերը.

– ժամանակն է, որ ՌԲԾ արդիականացման՝ որպես ՀՀ ՁՈՒ-ի մարտունակության բարձրացման բաղադրիչի պրոբլեմը լուծվի համակարգային մոտեցման հիման վրա՝ ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառմամբ և համահունչ լինի ռազմաբժշկական կրթության և որակյալ գիտամանկավարժական կադրերի պատրաստման ոլորտում տեղի ունեցող որակական վերափոխումներին,

– միջազգային համագործակցության ընդլայնման շրջանակներում ՁՈՒ-ի ՌԲԾ ինտեգրումը պետք է կատարվի, աշխարհաքաղաքական շահերի և այլ նկա-

տառումների հաշվառման հետ մեկտեղ, նաև կոնկրետ խնդիրների ավելի արդյունավետ լուծման նպատակների ու ձևերի և ՀՀ ՁՈՒ-ի բուժապահովման զարգացման ու մակարդակի բարձրացման գերակա ուղղությունների շեշտվածության մեծացմամբ,

– ՀՀ ՁՈՒ-ի Ռ-ԲԾ-ի համար կադրերի ընտրության հիմքում կարևոր սկզբունքների շարքում պետք է լինեն հայրենասիրությունը և ազգային շահերին գաղափարական նվիրվածությունը, բարոյականությունը և մարդասիրությունը, ինչպես նաև հայոց բանակի սպա դառնալու հակումը³,

– անհրաժեշտ է զինվորական բժիշկներին՝ ՀՀ ՁՈՒ-ի ապագա սպաներին շահագրգռել նրանց ծառայողական աճման հեռանկարով, սոցիալական պաշտպանության միջոցների ու եղանակների փաթեթով և այլ ձևերով ու մեթոդներով խրախուսմամբ ու խթանմամբ,

– տվյալ վերափոխումների վերջնական արդյունք պետք է լինի հանրապետությունում այնպիսի մթնոլորտի ձևավորումը, որն առավելագույնս նպաստի բանակ–հասարակություն համակարգում փոխհարաբերությունների ու փոխգործության որակապես նոր մակարդակի ձևավորմանը՝ արդի քաղաքակրթության զարգացման այնպիսի հիմնարար սկզբունքին համապատասխան, ինչպիսին է գիտության և կրթության առաջանցիկ զարգացումը:

³ Տես «ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը ՀՀ ՁՈՒ-ի երիտասարդ սպաների համաբանակային առաջին համաժողովում»: «ՀԲ», 2012, հմ. 1 – 2:

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ВОЕННО-МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИИ МЕДИЦИНСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ АРМЯНСКОЙ АРМИИ

Б. Н. АРУТЮНЯН, полковник м/с в отставке, доктор медицинских наук, профессор, советник Министра обороны РА по военно-медицинским вопросам

РЕЗЮМЕ

Для приведения качества военно-медицинского образования в соответствие с современными требованиями на перспективу представляется целесообразным: подготовку военно-медицинских кадров осуществлять по двум основным направлениям: организаторы военно-медицинской службы всех уровней, способные обеспечивать эффективную деятельность службы как в мирное, так и военное время и при чрезвычайных ситуациях, и лечащие врачи-профессионалы узкого профиля; постоянно совершенствовать учебные программы с учетом самых современных достижений как в области медицинских наук, так и обеспечивающих технологий и технических средств, а также модернизировать формы и методы процесса обучения на базе компьютерных технологий, моделей, ситуационных задач, имитационных тренажеров и других современных технических средств обучения; пересмотреть Болонские принципы в плане их применения в сфере военно-медицинского образования и условий армянской действительности и на

этой основе разработать и внедрить собственную версию данной модели; с внедрением Европейской накопительной системы кредитов ECTS обеспечить непрерывность военно-медицинского образования: специализация, усовершенствование, повышение квалификации, – включая и систему профессионального среднего медицинского образования, а также подготовки военных фельдшеров и санинструкторов; разработать и внедрить систему четкого представления военно-медицинской службой ВС РА заявок на подготовку военно-медицинских кадров по узким специальностям; обеспечить качественную работу с резервистами и их периодическую подготовку к действиям при объявлении мобилизационного призыва, и т. д.

Необходимо выделить следующие наиболее кардинальные вопросы: проблема модернизации военно-медицинской службы как составной части повышения боеспособности ВС РА, должна быть реализована на базе системного подхода с использованием современных технологий и созвучна качественным преобразованиям в сфере военно-медицинского образования и подготовки высококвалифицированных научно-педагогических кадров; интеграция военно-медицинской службы ВС в рамках расширения международного сотрудничества должна проводиться, наряду с учетом геополитических интересов других соображений, с бóльшим акцентированием цели и форм более эффективного решения конкретных задач и приоритетных направлений развития и повышения уровня медицинского обеспечения ВС РА; в основу отбора кадров для военно-медицинской службы ВС должны быть заложены и такие принципы, как патриотизм и идейная преданность национальным интересам, нравственность и гуманизм, призвание стать офицером Армянской армии; необходимо военных врачей – будущих офицеров ВС РА заинтересовать перспективой четкого карьерного роста, пакетом мер и способов социальной защиты и другими формами и методами стимулирования и поощрения; конечным результатом указанных преобразований должно стать создание в республике атмосферы, максимально способствующей формированию качественно нового уровня взаимоотношений и взаимодействия в системе «Армия–Общество» в соответствии с одним из основополагающих принципов развития современной цивилизации – опережающего развития науки и образования.

IMPROVEMENT OF MILITARY MEDICAL EDUCATION SYSTEM AS A BASIS FOR MODERNIZATION OF MEDICAL SUPPORT OF THE ARMENIAN ARMY

*B. N. HARUTYUNYAN, Retired Colonel of Medical Service, MD, Professor,
Advisor to the RA Defense Minister on Military Medical Affairs*

SUMMARY

To bring the quality of the military medical education into line with the current requirements in prospect it seems reasonable to: carry out the training of military medical personnel in two main directions: organizers of military

medical service of all levels able to ensure the effectiveness of the service both in peace and wartime and in emergency situations, and attending physicians-professionals of narrow specialization; continuously improve the curriculum to reflect the most contemporary achievements in the field of medical sciences, as well as of providing technology and equipment, also upgrade the forms and methods of the training process based on computer technologies, models, case studies, simulators and other advanced training facilities; review the Bologna principles in terms of their use in military medical education and the conditions of the Armenian reality, and on this basis develop and implement own version of this model; with the introduction of the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) ensure the continuity of military medical education: specialization, advanced training, professional development – including also the secondary vocational medical education system, as well as training of military medical assistants and sanitary instructors; develop and implement a system of clear-cut understanding of the military medical service of the RA Armed Forces of applications for training military medical personnel in narrow specialties; ensure quality work with reservists and their periodic training for action when mobilization call-up is declared, etc.

The following cardinal questions should be highlighted: the problem of modernizing the military medical service as a constituent of raising the combat effectiveness of the AF RA, should be carried out on the basis of systemic approach with an application of up-to-date technologies and be consonant with qualitative reforms in the sphere of military medical education and training of high skilled academic and teaching personnel; the integration of the military medical service in AF in the framework of developing international cooperation should be carried out alongside with taking into account the geopolitical interests of other considerations, with a more accentuation of the goal and the forms of more effective solutions to certain tasks and priority directions of development and raising the medical service level in the AF RA; such principles as patriotism and ideal commitment to national interests, morality and humanism, vocation to be an Armenian Army officer should be laid upon the basis of selection of the personnel for military medical service in the AF; military doctors—the future officers of AF RA—should be interested in perspectives of distinct promotion in their career, in a package of certain means and ways of social protection and other forms and methods of stimulation and encouragement; the aforementioned reforms should finally result in creating an atmosphere in the country contributing to the great extent to the development of a new high quality level of interrelations and interaction in the system of «Army-Society» in line with one of the fundamental principles of development of modern civilization—outstripping the development of the science and education.

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԿԱԴՐԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐԱԶԱՏՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

Վ. Հ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, գնդապետ, հոգեբանական գիտությունների փեկնաժու, դոցենտ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի գլխավոր խմբագրի տեղակալ

Պաշտպանական համակարգում կադրերի ուսուցումը, դաստիարակությունը, վերապատրաստումը, հոգեբանական մասնագիտական կայացումն ու զարգացումը, ըստ պաշտոնների ռացիոնալ բաշխումը ՉՈՒ-ի շինարարության գերակա խնդիրներից են: Այդ խնդիրների արդյունավետ լուծումը ենթադրում է ոչ միայն կադրային քաղաքականության բովանդակային ուղղությունների

հստակեցում, այլև այդ ուղղություններով կատարվող աշխատանքների գիտամեթոդական ապահովում դրանց արդյունավետության մեծացման նպատակով:

Այսպես. սպայական կադրերի պատրաստման համակարգի արդյունավետության մեծացումը ենթադրում է ուշադրության կենտրոնում պահել այն հանգամանքը, որ մասնագիտական գործունեությանը անձնավորության պիտանիությունը չի կարող կանխատեսվել միայն ըստ ուսման մեջ նրա առաջադիմության, քանի որ ուսումնական ընդունակությունները և պրակտիկ գործունեության ընդունակությունները շատ դեպքերում չեն համընկնում¹: ՈՒստի, բացի ռազմական կրթօջախների պրոֆեսորադասախոսական կադրերի ընտրությունից, գիտամանկավարժական կադրերի որակավորման մակարդակի բարձրացումից, կուրսանտների ուսուցման և դաստիարակման մեթոդների ու ձևերի կատարելագործումից, ինչպես նաև նյութատեխնիկական բազայի համալրումից, մենք ունենք մի խիստ կարևոր խնդիր, այն է՝ ԲՈՒՀ ընդունվողների հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման* համակարգի՝ որպես ռազմակրթական համակարգի արդյունավետության մակարդակի բարձրացման կարևոր գործոնի մշակումն ու գործարկումը:

Հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման ոլորտում իրականացվող աշխատանքների կոնկրետ նպատակները, այդ նպատակներին հասնելու տեխնոլոգիական հնարները ավելի լավ հասկանալու և այդ գործում ճիշտ կողմնորոշվելու համար նպատակահարմար է ուսումնասիրել առաջատար պե-

¹ Տես Վ. Հ. Մարգարյան, Սպայի անձնավորության ձևավորման հարցի շուրջ: «ՀԲ», 2004, հմ. 3-4:

* Հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման միջոցառումների համալիր է՝ ուղղված կազմակերպության անձնակազմի արդյունավետ ընտրության ապահովմանը: Այն հիմնվում է մասնագիտական գործունեության պահանջներին անձնակազմի անհրաժեշտ հոգեֆիզիոլոգիական և անձնային հատկությունների զարգացման մակարդակի համապատասխանության գնահատման վրա (այդ մասին հանգամանորեն տես *Ա. Գ. Մակլաով. Професиональный психологический отбор персонала. Теория и практика. СПб., 2008*):

տուրքունների փորձը: Նշենք, որ ներկայումս հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման մեթոդաբանության, մեթոդների ու տեխնիկական միջոցների մշակման, այդ ոլորտում առկա պրոբլեմների լուծման նպատակով դրանց ՋՈՒ-երում սպայական կորպուսի ձևավորման կադրային քաղաքականության կատարելագործման² ընդհանուր շրջանակներում կատարվում են համապատասխան հետազոտական ու գիտագործնական ինտենսիվ աշխատանքներ³:

Հիմնվելով մասնագիտական գրականության⁴ տվյալների վրա՝ Վ. Ա. Բորովն ու Վ. Յա. Օռլովը հանգում են այն եզրակացության, որ ԱՄՆ-ի արդյունաբերական ու ռազմական բնագավառներում մասնագիտական ընտրագատման համակարգի բազմամյա կիրառումը շատ արդյունավետ է: Մասնավորապես՝ ուսուցման ընթացքում «ոչ պիտանիների մաղումը» 30-40 %-ից հասցվել է 5-8 %-ի, կառավարման համակարգերի հուսալիությունն աճել է 10-25 %-ով, մասնագետների պատրաստման ծախսերը նվազել են 30-40 %-ով: Օդաչուական ուսումնարաններ ընդունվողների մասնագիտական ընտրագատման շնորհիվ յուրաքանչյուր 100 օդաչուի պատրաստման համար կատարվող ծախսերը նվազում են 6 մլն դոլարով, իսկ թեստերի մշակման վրա ծախսված յուրաքանչյուր մեկ դոլարը տալիս է 1000 դոլարի տնտեսում⁵:

Վերջին մի քանի տասնյակ տարիների ընթացքում ԱՄՆ-ի ՋՈՒ-ում մասնագիտական ընտրության պրակտիկայում լայն տարածում են ստացել հոգեբանական հարցարանները (Անճնավորության ուսումնասիրման ստանդարտացված բազմագործոն մեթոդիկա (*MMPI*), 16 գործոնային անճնային հարցարան (*16-PF*), Այզենկի, Թեյլորի, Սպիլբերգի հարցարաններ, Հակումների որոշման Կուդերի թեստ, Հետաքրքրությունների պարզման Ստրոնգի թեստ և այլն), որոնք նախանշանակված են կոնկրետ հոգեբանական տիպին տվյալ հետազոտվողի պատկանելությունը որոշելու, հոգեբուժական ախտաբանություն ունեցողներին հայտնաբերելու, հետաքրքրությունները և հակումները պարզելու համար⁶:

Ներկայումս, հոգեբանական թեստերից բացի, լայն կիրառություն են ստացել նաև որակավորման թեստերը, որոնք կիրառվում են ինչպես մինչ աշխատանքի կամ ծառայության անցնելը, այնպես էլ ծառայության ընթացքում՝ պաշտոնեական առաջխաղացման, հերթական զինվորական կոչման շնորհման ժամանակ: Որակավորման թեստից ստացված բացասական գնահատականը ԱՄՆ-ի բանակում հիմք է, որ հետևություն արվի, որ տվյալ զինծառայողը լրացուցիչ ուսման կարիք ունի կամ էլ պետք է նշանակվի մեկ այլ հաստիքի:

² Տես *В. Ф. Кузюлин*. Кадровая политика военного руководства США по формированию офицерского корпуса Вооруженных сил. «Зарубежное военное обозрение», 2001, № 2:

³ Տես *М. М. Решетников*. Профессиональный отбор в системе образования, промышленности и армии США. «Психологический журнал», 1987, № 3:

⁴ Տես նույն տեղում:

⁵ Տես *В. А. Бодров, В. Я. Орлов*. Психология и надежность: человек в системах управления техникой. М., 1998, с. 221:

⁶ Տես *У. У. О-Кейրնիկով*, Նշ. աշխ.:

Սպայական կազմի համար նման բացասական գնահատականը կարող է հիմք ծառայել հերթական զինվորական կոչման շնորհումը հետաձգելու և նույնիսկ ավելի ցածր պաշտոնի տեղափոխելու համար⁷:

Հարկ է նշել, որ մասնագիտական պիտանիության գնահատման ու կանխատեսման ընթացակարգը, մասնավորապես՝ դրա մեթոդական և չափանիշային ապարատը, մեծապես կախված են կոնկրետ խնդրի էությունից: Կոնկրետ մասնագիտությամբ սովորելու համար թեկնածուների ընտրության խնդիրների լուծման դեպքում պիտանիության հիմնական չափանիշները որոշվում են ըստ հատուկ գիտելիքները հաջողությամբ յուրացնելու ունակության և նրանց մեջ որոշ մասնագիտական հմտություններ ձևավորելու հնարավորության: Եթե ընտրությունը կատարվում է սպային կոնկրետ հաստիքի նշանակելու նպատակով, ապա գնահատվում են նրա հատուկ մասնագիտական կարողությունները և մի շարք անձնային հատկություններ, որոնցով պայմանավորվում է մասնագիտական գործունեության արդյունավետությունը⁸:

ՀՀ պաշտպանական համակարգում սպայական կադրերի պատրաստման որակի բարձրացման համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է մշակել ընդունելության ավելի կատարյալ համակարգ, որով նախատեսված լինի ԲՆՈՒՀ-ների դիմորդի ուսման և հետագա ծառայողական գործունեության համար կարևոր հատկությունների ամբողջ համալիրի գնահատումը: Դա հնարավոր կլինի, եթե ընտրագատման գործող չափանիշների հետ մեկտեղ ընդունելության ժամանակ հաշվի առնվեն նաև դիմորդի հոգեբանական հատկությունները, այսինքն՝ կատարվի դիմորդի հոգեբանական մասնագիտական ընտրություն:

Սպայի անձնավորության ձևավորման գործում որպես անհրաժեշտ հատկություններ պետք է դիտվեն, մասնավորապես, որոշումների ընդունման և գործողությունների կատարման վճռականությունը, նախաձեռնողականությունն ու ինքնուրույնությունը, կարգավարժությունն ու կատարողականությունը, ներքին մտազգաստությունը, հրաման կատարելու պատրաստականությունն ու կարողությունը, գաղափարական համոզմունքը, հայրենասիրությունը, կազմակերպչական ընդունակությունները, ենթականերին ուսուցանելու, դաստիարակելու և համախմբելու կարողությունը, մարտական իրադրության արտակարգ իրավիճակներում հոգեբանական կայունություն դրսևորելու ունակությունը:

Սպայի գործունեության առանձնահատկությանը համապատասխանող հմտությունների և կարողությունների ձեռքբերման, ինչպես նաև գիտելիքների յուրացման համար, բացի մտածողության, ուշադրության, հիշողության առանձնահատկություններից և այլ որակներից, անհրաժեշտ են մի շարք հատկություններ ևս, որոնց ոչ պատշաճ զարգացման դեպքում անիմաստ է խոսել ԲՆՈՒՀ-ներում հաջող ուսման և առավել ևս՝ հետագայում գորքերում արդյունավետ պրակտիկ

⁷ Տես նույն տեղում:

⁸ Տես *И. А. Пешко*. Технология и опыт развития профессионального психологического отбора кандидатов на военную службу по контракту в сухопутные войска Вооруженных сил Украины (организационно-психологический аспект), 2005 (http://novyn.kpi.ua/2005-1/10_Pishko.pdf):

գործունեության մասին: Այդ հատկություններն են. ռացիոնալ ձևով մտածելու կարողությունը, հոգեբանական և բարոյական կայունությունը, նստաջանությունն ու գործունեությունը, կամքը, կոլեկտիվիզմի զգացումը, սերը դեպի ընտրած մասնագիտությունը, բարձր պատասխանատվության զգացումը և այլն⁹:

ԶՈՒ-ի համալրման, սպայական կադրերի ուսուցման, վերապատրաստման, գնահատման ու ատեստավորման աշխատանքների արդյունավետությունը պայմանավորված է այդ գործընթացների միասնականության ու համակարգայնության ապահովմամբ: Այսինքն՝ ՀՀ ԶՈՒ-ի անձնակազմի ատեստավորումը՝ որպես հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման համակարգի մի բաղադրիչ, կարող է արդյունավետ լինել, եթե գործարկված է այդ համակարգն ամբողջությամբ: Ըստ այդմ՝ պետք է հստակեցվեն նախ՝ ԲՌ-ՈՒՀ ընդունվող դիմորդների ընտրության չափանիշները, ապա՝ կոնկրետ հաստիքներ զբաղեցնող սպաների գնահատման և ատեստավորման չափանիշները: Հակառակ դեպքում՝ ռեալ արդյունավետության մասին խոսք լինել չի կարող: Ի վերջո, անձնակազմի գնահատումն ու ատեստավորումը կատարվում են նրա մասնագիտական ներուժային հնարավորությունները, մասնագիտական ձեռնհասության և անհատական գործունեության արդյունավետության միջև կապը պարզելու նպատակով, ինչի հիման վրա էլ մշակվում են գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների և մասնագիտորեն նշանակալից հատկությունների ձևավորման ծրագրեր, որոնք պետք է իրագործվեն ռազմակրթական համակարգում: ՈՒստի բարձրագույն ռազմական կրթօջախներում սպագա սպաների ձևավորման համար անհրաժեշտ հատկությունների գնահատման չափանիշներ չունենալը կասկածի տակ է դնում ընդհանուր առմամբ պաշտպանական համակարգում անձնակազմի գնահատումն ու ատեստավորումը: Մեր կարծիքով՝ անձնակազմի պատրաստման, վերապատրաստման, ռացիոնալ բաշխման հետ կապված մի շարք պրոբլեմային խնդիրներ միանգամայն հետին պլան կնդվեն, եթե մշակվի ու ներդրվի հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման օպտիմալ համակարգը՝ ազգային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ: Ընդ որում, այն պետք է ներառի փոխկապված, գիտականորեն հիմնավորված միջոցառումների և հետազոտությունների համախումբ, որի շնորհիվ կապահովվեն ինչպես ԲՌ-ՈՒՀ ընդունվողների, այնպես էլ զորային կառույցում կոնկրետ հաստիքի նշանակվող սպայի սոցիալ-հոգեբանական ու հոգեֆիզիոլոգիական հետազոտությունների, ապա և նրանց մասնագիտական գիտելիքների ու կարողությունների գնահատման ու ատեստավորման համակողմանիությունն ու փուլայնությունը:

Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ է հստակեցնել թե՛ ԲՌ-ՈՒՀ դիմորդի, թե՛ սպայի անձնավորությանը ներկայացվող մասնագիտական պահանջների համախումբը, մասնագիտական պիտանիության չափանիշները, ըստ մասնագիտությունների ընտրագատման և կադրերի ռացիոնալ բաշխման սկզբունքները:

⁹ Տես Վ. Հ. Մարգարյան, Նշ. աշխ.:

К ВОПРОСУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТБОРА КАДРОВ В ОБОРОННОЙ СФЕРЕ

*В. Г. МАРГАРЯН, полковник, кандидат психологических наук, доцент, заместитель
главного редактора военно-научного журнала «Айкакан банак» ИНСИ МО РА*

РЕЗЮМЕ

Одной из приоритетных задач военного строительства является создание эффективной системы подготовки и переподготовки офицерских кадров, их должностного распределения. В этом плане актуальной представляется проблема разработки действенной системы профессионального психологического отбора (ППО) как для лиц, поступающих в ВВУЗы, так и при назначении на конкретную должность в войсковом звене. Концептуальность данного подхода подразумевает формирование системы взаимосвязанных научно обоснованных правовых, экономических, организационных и исследовательских процедур с целью обеспечения комплексности изучения личности будущего специалиста, целостности его психологического и психофизиологического обследования и системности анализа данных. Для достижения этих целей необходимо изучить и конкретизировать: совокупность профессиональных и психологических требований, предъявляемых как поступающему в ВВУЗ, так и офицеру; критерии профессиональной пригодности; принципы отбора и распределения по должностям.

ON THE QUESTION OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION OF THE COMMISSIONED STAFF IN THE DEFENSE SPHERE

V. H. MARGARYAN, Colonel, PhD in Psychology, Associate Professor, Deputy Editor-in-Chief of the «Haikakan Banak» Defense-Academic Journal, INSS, MOD, RA

SUMMARY

The development an effective system of training and retraining of the commissioned staff and their service allocation is one of the priority tasks in the defense sphere making. In this respect it becomes of urgent importance to work out a viable system of professional psychological selection (PPS) both for those who apply to Military Academies and for those who are being assigned to certain positions in the defense link. The conceptuality of the given approach implies the formation of a system of interrelated and theoretically grounded legal, economic, organizational and research procedures aimed to provide a complex examination of an individual the future expert as well as integrity of his/her psychological and psycho-physiological examination and the systemacy of the data analysis. With this end in view it is necessary to study and specify the complex of professional and psychological requirements set out to both the applicants to Military Academies and the commissioned officers, the criteria of professional compatibility and the principles of selection and service allocation.

ՀՀ ՉՈՒՌՈՒՄ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

*Չ. Գ. ԱՄՍՏՐՅԱՆ, փոխգնդապետ, հոգեբանական գիտությունների
թեկնածու, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական
հանդեսի ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ*

Ցանկացած կազմակերպության գործունեության հաջողությունը մեծապես կախված է կադրերի կառավարման համակարգի արդյունավետությունից, մի համակարգի, որը ներառում է կադրերի ընտրությունը, պատրաստումն ու վերապատրաստումը, տեղաբաշխումը, խրախուսման ու պատժման գործուն մեխանիզմները և այլն: Դա հատկապես կարևոր է զինված ուժերի համար, որտեղ գործում է միանձնյա ղեկավարման ու հրամայական-աստիճանակարգային կառավարման համակարգը, առանձնակի կարևորություն է տրվում կարգապահությանը և հրամանատարների ու պետերի հրամանների ու կարգադրությունների ճշգրիտ ու ժամանակին կատարմանը: Այս հանգամանքը խիստ պահանջներ է ներկայացնում ինչպես ենթականերին, այնպես էլ հրամաններ արձակողներին, որպեսզի նրանց հրամանները լինեն միանգամայն տեղին ու հասկանալի¹:

Ձինձառայողների մասնագիտական առաջընթացն ապահովելու տեսակետից առանձնակի նշանակություն ունի խրախուսման ու պատժման արդար համակարգի գոյությունը: Այսպես. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինում» նշված է, որ «անձնակազմի կառավարման ոլորտի բարեփոխումը նախատեսում է՝ ... անձնակազմի պաշտոնեական առաջխաղացման ... հստակ մեխանիզմների սահմանում՝ միասնական և թափանցիկ համակարգի ձևավորմամբ»²: Անձնակազմի կառավարման կարևոր բաղադրիչն է նրա ատեստավորումը, որը կադրերի գնահատման հիմնական գործիքներից է³: Ատեստավորել նշանակում է «կարծիք՝ բնութագրի տալ որևէ գործի պիտանիության համար»⁴: Ատեստավորումը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն տվյալ կազմակերպության կամ դրա ստորաբաժանման ղեկավարությանը պարզելու առանձին աշխատողների պիտանիությունը որոշակի պաշտոնի կամ նրա հեռանկարային անձնաներուժը, այլև իրեն՝ մասնագետին, պարզելու իր գիտելիքների մակարդակը և վերացնելու բացերը՝ դրանով իսկ ապահովելով իր մասնագիտական զարգացումը:

¹ Տես Ա. Մ. Պեդրոսյան, ՉՈՒՐ-ի ղեկավարման միջազգային փորձը Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Ձինված ուժերի օրինակով: «ՀԲ», 2011, հմ. 1–2:

² «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեսերը», 2007, հմ. 4, էջ 53:

³ Տես «Что такое аттестация персонала» (<http://www.tatsel.ru/delo/attestation/chto-takoe-attestaciya/>):

⁴ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հ. 1: Ե., 1969, էջ 205:

Ատեստավորման ժամանակ ստուգվում է տվյալ անձի *ձեռնհասությունը* (կոմպետենտությունը), այսինքն՝ գիտելիքները (կրթության արդյունքը), հմտությունները (աշխատանքային փորձի և ուսուցման արդյունքը), իր գործունեության մեջ այդ գիտելիքները կիրառելու կարողությունը: Ընդամեն այդ ձեռնհասությունը լինում է երկու մակարդակի՝ *մասնագիտական* (համապատասխան տվյալ պաշտոնին, այսինքն՝ իր գործառույթները ժամանակին ու ճշգրիտ, ստեղծագործաբար կատարելու կարողություն) ու *մեկուսախմբային* (կազմակերպության նպատակների ու խնդիրների, կառուցվածքի, քաղաքականությունն ու գործունեությունը կանոնակարգող փաստաթղթերի իմացություն), և առնչվում է նրա անձնային հատկություններին (աշխատասիրություն, մարդամոտություն, ինքնագարգանալու ձգտում, ինքնուրույն համակարգված ու տրամաբանական մտածողություն, ազնվություն ու պատվախնդրություն, արտաքին տեսքի վալչության նկատմամբ ուշադրություն և այլն)⁵:

ՌԻստի գինձառայողի՝ որպես հայրենիքի պաշտպանի ու նվիրյալ քաղաքացու ատեստավորման նկատմամբ ելակետային պետք է լինի հետևյալ մոտեցումը. կարո՞ղ է արդյոք տվյալ անձը իր գիտելիքների, հմտությունների և անձնային հատկությունների հաշվառմամբ վարել տվյալ պաշտոնը, ինչպես նաև՝ գիտե՞ս արդյոք պետության ռազմաքաղաքական ղեկավարության նպատակներն ու դրանց հասնելու ռազմավարությունը, վերջինիս շրջանակներում իր խնդիրներն ու անելիքը և իր համապատասխան գործունեության իրավական հիմքերը:

Այսպես. ՌԴ ՋՌԻ-ում ատեստավորման ժամանակ ստուգվում են մասնագիտական պատրաստականության մակարդակը, ղեկավար փաստաթղթերի, զինվորական կանոնադրքերի, հրահանգագրերի, զբաղեցրած հաստիքի համար նախատեսվող պարտականությունների իմացությունը և այդ պարտականությունների կատարման որակը, անձնական կարգապահությունը և ճշտակատարությունը, իր և ենթակաների նկատմամբ պահանջկոտությունը, առաջադրված խնդիրները որակյալ կերպով կատարելու, նախաձեռնություն ցուցաբերելու, բարդ իրավիճակներում արագ կողմնորոշվելու, իր գործունեությունը քննադատաբար գնահատելու, ենթակա անձնակազմին ղեկավարելու, ուսուցանելու և դաստիարակելու կարողությունը և այլ հատկություններ⁶:

Մովորաբար ատեստավորումը կատարվում է մի քանի փուլով՝ նախնական (ատեստավորման ներդրման նախագծի պատրաստում), մեթոդիկակաների, ստանդարտների, կանոնների ձևարկում (համապատասխան փաստաթղթերի մշակում, ղեկավարության կողմից կազմակերպական որոշումների ընդունում), փորձնական ատեստավորում (գործարկվում է պիլոտային նախագիծը, ինչի ժամանակ ստուգվում և լրամշակվում են մեթոդիկակաները), նախապատրաստական (անձնակազմի կառավարման (կադրերի) վարչության աշխատողները կատա-

⁵ Տես «Что такое аттестация персонала»:

⁶ Տես «О порядке организации и проведения аттестации военнослужащих, проходящих военную службу по контракту в Вооруженных Силах Российской Федерации». Приказ Министра обороны Российской Федерации от 29 февраля 2012 г. № 444 (<http://www.rg.ru/2012/06/01/voennie-dok.html>):

րում են նախապատրաստական խորհրդատվական աշխատանք՝ 2 շաբաթ առաջ ատեստավորվողներին հայտնում են ատեստավորման չափանիշները, քննութայան հարցերը, վարում են բացատրական գրույցներ, տեղեկացնում են, թե ինչ և ինչպես պետք է անել), ատեստավորման անցկացում (միջոցառումներ ըստ մշակված մեթոդիկաների ու կանոնների), արդյունքների ամփոփում (կառավարային որոշումների ընդունում, կոլեկտիվում արդյունքների քննարկում և այլն)⁷:

Վերը շարադրվածից պարզ երևում է, որ հարցերը պետք է լինեն տարբերակված՝ ըստ մասնագիտությունների, կոնկրետ պաշտոնների՝ դրանց վկայագրերի հաշվառմամբ:

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ ատեստավորման ժամանակ հիմնական շեշտը դրվում է ինչպես անկախ փորձագետների, այնպես էլ անմիջական ղեկավարների փորձագիտական գնահատականների վրա՝ ատեստավորման թերթիկների լրացման և քննազրույցի միջոցով, իսկ թեստավորումն ունի միայն օժանդակ դեր՝ պատկերն ավելի հստակեցնելու համար: Ընդամիս հարցաշարերը հիմնականում կազմվում են հետևյալ սկզբունքով. հարցերի 10-15 տոկոսը վերաբերում է պետության իրավաքաղաքական հիմքերին և ընդհանուր քաղաքականությանը, 10-15 տոկոսը՝ տվյալ կազմակերպության, իսկ մնացած մասը՝ մասնագիտական-հաստիքային գործառնություններին⁸: Հակառակ դեպքում արդյունքը կարող է լինել միանգամայն ոչ իրական. թեստերն անգիր արած վատ աշխատողը (որը, ի դեպ, ունի բավականաչափ ազատ ժամանակ) կարող է ունենալ շատ ավելի լավ արդյունք, քան լավ աշխատողը, որն իր ծանրաբեռնվածության պատճառով չունի այդ ժամանակը:

Երբեմն ատեստավորման հարցաշարում ընդգրկվում են որոշակի թվով այնպիսի հարցեր, որոնք վերաբերում են մեկ կամ երկու աստիճանով բարձր պաշտոնների գործառնություններին, ինչը հնարավորություն է տալիս պարզելու տվյալ անձի հեռանկարային առաջխաղացման ներուժը: Բացի այդ, որոշ տեղերում փորձագիտական գնահատականներում հաշվի են առնվում նաև ենթակաների կարծիքները, սակայն բանակում մնան մոտեցման կիրառումը, ըստ մեզ, խիստ անպատակահարմար է, քանի որ կարող է բացասաբար ազդել աստիճանակարգության ու կարգապահության վրա:

Մեր կարծիքով՝ կա ատեստավորման փորձի հետ կապված ևս մի կարևոր հանգամանք: Փորձագիտական կարծիքում զգալի տեղ է հատկացվում բարձր պաշտոն զբաղեցնելու համար տվյալ անձի հոգեբանական պատրաստությանը, ինչը դժվար է որոշել հասարակ թեստավորմամբ: Դա նշանակում է, որ պետք է կատարվի նաև հոգեբանական ընտրազատում, իսկ դա պահանջում է հատուկ մասնագիտական պատրաստությամբ մասնագետների ներգրավում⁹,

⁷ Տես «Что такое аттестация персонала»:

⁸ Տես, օրինակ, «Attestation Review of the Nebraska Military Department-Camp Ashland: July 1, 2007 Through January 31, 2010». Nebraska, 2010 (http://www.auditors.nebraska.gov/APA_Reports/2010/SA31-05202010-Camp_Ashland_July_1_2007_through_January_31_2010_Attestation_Review.pdf):

⁹ Մասնագիտական, այդ թվում՝ հոգեբանական, ընտրազատման մասին հանգամանորեն տես *А. Г. Маклаков*. Профессиональный психологический отбор персонала. Теория и практика. СПб., 2008:

մինչդեռ անմիջական պետին և տվյալ ստորաբաժանման հետ մշտապես համագործակցող ստորաբաժանումների պետերին ավելի հեշտ է որոշել, թե կարող է արդյոք ատեստավորվողը հոգեբանորեն դիմանալ ավելի մեծ պատասխանատվության հետ կապված հոգեբանական ծանրաբեռնվածությանը:

Այսպիսով՝ ատեստավորումը կադրային ռեսուրսի կառավարման հուսալի և արդյունավետ գործիքներից է, որը հնարավորություն է տալիս լուծելու ինչպես ընթացիկ, այնպես էլ հեռանկարային խնդիրներ: Սակայն ատեստավորումը սխալ կազմակերպելու դեպքում կարող է կոլեկտիվում առաջ բերել բացասական երևույթներ, ինչպիսիք են ասեկոսները հովանավորչության կամ անարդարության մասին, անվստահություն իր ուժերի նկատմամբ, առաջքաշում այնպիսի անձերի, որոնք օբյեկտիվորեն չեն կարող կատարել պետի պարտականություններ, և այլն:

Կան ատեստավորման արդյունավետ մեթոդիկաներ, սակայն պետք է հիշել, որ դրանք բոլորն էլ «անձնավորված» են, այսինքն՝ մշակված են կոնկրետ կազմակերպություններում կոնկրետ խնդիրներ լուծելու համար: ՌԻստի նպատակահարմար կլիներ ՀՀ ՉՌԻ-ի համար գոյություն ունեցող մեթոդիկաների հիմքի վրա մշակել իր ուրույն մեթոդաբանությունը՝ հարմարեցված ՀՀ ՉՌԻ-ի պայմաններին ու պահանջներին:

Ելնելով վերը շարադրվածից՝ նպատակահարմար ենք համարում անել հետևյալ առաջարկությունները.

- ատեստավորումն անցկացնել տարբերակված եղանակով՝ տվյալ (կամ նախատեսվող) պաշտոնի մասնագիտական-հաստիքային գործառույթների, կրթական ցենզի և հոգեբանական գործոնների հաշվառմամբ,

- ապահովել ատեստավորման արդարությունն ու անցկացման ընթացակարգերի թափանցիկությունը՝ յուրաքանչյուր պաշտոնի համար ըստ դրա վկայագրի մշակված փոխհամաձայնեցված չափանիշների համալիրի ներդրմամբ,

- ատեստավորման հանձնաժողովները կազմել համապատասխան մասնագիտական ու գիտամանկավարժական որակավորում ու փորձ ունեցող անկախ փորձագետներից, որոնց հանձնարարել նաև հարցաշարերի կազմումը,

- ատեստավորման արդյունքների ամփոփման ժամանակ նախապատվություն տալ փորձագիտական գնահատականներին (ատեստավորման թերթիկներ և քննագրույց),

- նախքան ատեստավորումը ատեստավորվողներին բաժանել տիպային հարցաշարերը, որոնցում ներառված լինեն նաև իրավիճակային խնդիրներ, այսինքն՝ ստուգել ատեստավորվողի ոչ թե տվյալ թեմայի իմացությունը, այլ գիտելիքը՝ դրա կիրառման մակարդակով,

- հստակորեն սահմանել այն եզրագիծը, որից ցածր գնահատականների դեպքում դրվում է պաշտոնեական անհամապատասխանության հարցը, մյուս անբավարար արդյունքների դեպքում սահմանել ժամկետ, որում տվյալ ատեստավորվողը պետք է շտկի թերությունները (երկրորդվող ատեստավորումը):

**ԿԱԳՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ**

ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական ազգային համալսարանի՝ որպես պաշտպանական գիտակրթական համակարգի բարձրագույն բաղադրատարրի ստեղծման նախագծի քննարկումը.

ձախից աջ՝ Հայաստանում ԱՄՆ-ի փոխդեսպան Բ. Դոնահյու, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Ս. Օհանյան, ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի պետ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, գեներալ-մայոր Հ. Քոթանջյան (նախագծի մշակման գիտական ղեկավար), ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Տեխնոլոգիաների և ազգային անվտանգության քաղաքականության կենտրոնի առաջատար վերլուծաբան, ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի «Ռազմավարական փոփոխություններ» ծրագրի ղեկավար, վաստակավոր պրոֆեսոր, դոկտոր Ջ. Քիզլ, ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի պետի՝ գիտության գծով տեղակալ, գիտավերլուծական կենտրոնի պետ, պատմական գիտությունների թեկնածու Բ. Պողոսյան

Երևան, 2012 թ. հունիսի 25

Հայաստանի երիտասարդական հիմնադրամի աջակցությամբ
Մարշալ Բաղդասյանի անվան ուսումնական գործաստում
համակարգչային լսարանի բացումը.
ՀՀ Պաշտպանության նախարար Ս. Օհանյան,
Հայաստանի երիտասարդական հիմնադրամի նախագահ Կ. Ավագյան
Երևան, 2012 թ. սեպտեմբերի 14

Լիտվայի Հանրապետության Ազգային պաշտպանության նախարար
Յուկենիչիենի գլխավորած պատվիրակության այցը
ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտ՝
ՀՀ ռազմական կրթության համակարգի զարգացմանը
միջազգային խորհրդատվական աջակցության շրջանակներում
Երևան, 2012 թ. հունիսի 25

ՀՀ Պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ Դ. Տոնոյանը
և ՀՀ ՊՆ Կադրերի և ռազմական կրթության վարչության պետ Մ. Շիրինյանը
վկայականներ են հանձնում քաղաքացիական հատուկ ծառայողներին
Երևան, 2011 թ. սեպտեմբերի 27

Թեկնածուական ատենախոսության պաշտպանություն ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ում.
ձախից աջ՝ ատենախոսա՝ ԱՌ-ՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան Մ. Ավետիսյան,
«Քաղաքական գիտություններ և միջազգային հարաբերություններ» մասնագիտական
խորհրդի նախագահի տեղակալ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր Մ. Մարգարյան,
խորհրդի նախագահ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, գեներալ-մայոր Հ. Քոբանջյան,
խորհրդի քարտուղար, պատմական գիտությունների դոկտոր Պ. Չոբանյան
Երևան, 2012 թ. մայիսի 17

Մասնագիտական պարապմունք մարշալ Ա. Խանփերյանցի անվան
ավիացիոն ինստիտուտում

Նախնական զինվորական պատրաստում
և հայրենասիրական դաստիարակություն

К ВОПРОСУ ВНЕДРЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ АТТЕСТАЦИИ В ВС РА

*Յ. Ժ. ԱՏԱՏՐՅԱՆ, подполковник, кандидат психологических наук,
начальник отдела военно-научного редактирования
военно-научного журнала «Айкakan банак» ИНСИ МО РА*

РЕЗЮМЕ

Аттестация является одним из основных инструментов оценки кадров. Существуют эффективные методики аттестации, однако все они разработаны применительно к конкретным организациям. Поэтому целесообразно на основе существующих методик разработать для ВС РА собственную методологию с учетом следующих требований: дифференцированность по каждой должности с учетом профессионально-штатных функций (70–80 % вопросов должны относиться к этим функциям); справедливость и прозрачность; включение в состав комиссии экспертов с соответствующими специальными и научно-педагогическими квалификациями; приоритетность экспертных оценок в отношении тестовых; четкое определение критериев должностного несоответствия с предоставлением возможности для устранения недостатков; включение в тесты ситуационных задач для определения способности применять теоретические знания на практике и т. д.

ON THE QUESTION OF INCULCATING AN EFFECTIVE MERIT RATING SYSTEM IN THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

*Z. D. ASATRYAN, Lieutenant-Colonel, PhD in Psychology,
Head of the Department of Defense-Academic Edition
of the «Haykakan Banak» Defense-Academic Journal, INSS, MOD, RA*

SUMMARY

Merit rating is one of the main tools for personnel assessment. There exist effective methods of merit rating, however, all of them are applicable to certain organizations. That is why it is expedient for the Armed Forces of the Republic of Armenia to work out its own merit rating methodology based upon the existing methodologies. The following requirements should be taken into consideration: differentiation by each position taking into account the professional staff responsibilities (70–80 % of the questions should deal with those responsibilities); justice and transparency; inculcating experts with corresponding special and research and pedagogical qualifications in the commission; priority of expert assessments in relation to the rating ones; discrete definition of the criteria of one's job incompatibility with rendering opportunity to eliminate his/her inadequacies; including situational tasks in the tests so as to discern the testee's abilities to apply his/her theoretical knowledge into the practice and so on.

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱԴՐԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐԱԶԱՏՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՅ

Ռ. Վ. ԱՂՈՒԶՈՒՄՅՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՀ պեդագոգական կառավարման սկադեմիայի
կառավարման հոգեբանության ամբիոնի վարիչ

Մարդու յուրաքանչյուր գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է մարդկային գործունով՝ նրա ուսուցման որակով ու արդյունքներով, այդ գործունեության համար բնորոշ հոգեբանական մասնագիտական անհրաժեշտ հատկությունների առկայությամբ: Հոգեբանության մեջ այդ խնդրի լուծումը ապահովվում է հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատմամբ, ուսուցմամբ, պատրաստմամբ ու վերապատրաստմամբ և մարդկային ռեսուրսների ճիշտ օգտագործմամբ: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ սպա-հրամանատարի և քաղաքական գործչի առաջավարական դերերում կա զգալի նմանություն, մենք նպատակահարմար համարեցինք պաշտպանական համակարգի կադրերի հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման հարցը դիտարկել քաղաքական հոգեբանության դիրքերից՝ քաղաքական գործիչ-առաջավարի օրինակով: Դա բացատրվում է այն փաստով, որ քաղաքական հոգեբանությունում, որը զարգացած է առաջատար երկրներում, կատարվել են մեծ թվով հետազոտություններ՝ կապված քաղաքական առաջավարի հոգեբանական դիմանկարի ուսումնասիրության հետ, թեև տարբեր երկրների հետազոտությունների արդյունքները տարբեր են և նույնիսկ կարող են հակասել միմյանց: Մինչդեռ Հայաստանում այդպիսի հոգեբանական հետազոտությունների թիվը բավարար չէ, և դրանց արդյունքները հնարավորություն չեն տալիս գիտական հիմունքներով գործնականորեն կազմակերպելու հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատմամբ կադրերի ուսուցման և պատրաստման, ճիշտ բաշխման գործընթացը:

Հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատման հիմքում դրված են մասնագիտագիրը (*պրոֆեսիոգրամմա*՝ մասնագիտության հոգեբանական բնութագիրը) և հոգեկանագիրը (*պսիխոգրամմա*՝ հոգեբանական մասնագիտական անհրաժեշտ հատկությունների համակարգը): Ըստ այդմ՝ նախ պետք է որոշել տվյալ անձի հոգեբանական ու մասնագիտական շրջանակները (մասնագիտագիրը), ապա կազմել հոգեկանագիրը, որում պետք է ներկայացվեն հոգեբանական մասնագիտական անհրաժեշտ հատկությունները: Դա հնարավորություն կտա ստեղծելու գնահատման հոգեբանական մեթոդիկաներ (թեստեր), որոնցով կարելի է անցկացնել հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատում: Այս ճանապարհը դասական է և պահանջում է ժամանակ, ներդրումներ ու հոգեբանա-

կան մշակույթ: Անշուշտ, այդպիսի հետազոտություններ պետք է սկսել և դրանց տակ գերակա նշանակություն: Իսկ մինչ այդ նպատակահարմար է.

– ղեկավար-հրամանատարական օղակի համար կադրեր պատրաստող բուհերի (ԲՈՌԻՀ-ների) ուսումնական ծրագրերը փոխել՝ ավելացնելով տեսական և գործնական դասընթացներ քաղաքական գործիչ պատրաստելու ուղղությամբ (օրինակ՝ անձի ճանաչման և կառավարման հոգեբանություն, հռետորական արվեստ, հաղորդակցման հոգեբանություն և այլն), ընդամին որպես օրինակ կարելի է օգտագործել ԵՊՀ ֆիզիկայի ֆակուլտետում տեսաբանների և ինժեներ-ֆիզիկոսների պատրաստման մոդելը,

– կազմակերպել ղեկավար-հրամանատարական օղակի կադրերի վերապատրաստում և վերաորակավորում՝ օգտագործելով Հայաստանում գործող վերապատրաստման բազմաթիվ դասընթացների փորձը: Վերապատրաստման ամենակարևոր նպատակը պետք է լինի այնպիսի ստեղծարար մասնագետի ձևավորումը, որը կարողանար ժամանակին համահունչ և ճկուն կերպով մտածել ու որոշումներ ընդունել: Մասնավորապես՝ ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիան ունի համապատասխան մասնագետներ և հնարավորություններ,

– քանի որ քաղաքական առաջավարները լինում են երեք մակարդակի՝ փոքր խմբի առաջավար (մարտավարական օղակ), հասարակական շարժման, կազմակերպության կամ կուսակցության առաջավար (օպերատիվ օղակ), քաղաքական առաջնորդ (օպերատիվ-ռազմավարական օղակ), այդ մակարդակներից յուրաքանչյուրի համար կիրառել տարբեր հոգեբանական պահանջներ: Այսպես, առաջին մակարդակի համար դրանք պետք է լինեն կազմակերպական, գործարարական, բարդ խնդիրներով որոշումների ընդունման, ոչ ստանդարտ որոշումների ընդունման, հաղորդակցման, խմբի ներսում հոգեբանական բարենպաստ մթնոլորտի ստեղծման և պահպանման ունակությունները: Երկրորդ մակարդակում այն անձն է, որի հետ կապված կոնկրետ սոցիալական շերտերը և խմբերը ունեն իրենց պահանջումների բավարարման սպասումներ: Այստեղ կարևոր են այն անձնային հատկությունները, որոնց շնորհիվ խմբերում առաջանում է հավատ, հույս, որ իրենց սպասելիքները կիրականացվեն: Որքան անորոշ են լինում հասարակական շարժման նպատակներն ու խնդիրները, այնքան կարևոր է քաղաքական առաջավարի նշանակալիությունը: Երրորդ մակարդակում առաջնային դեր ունեն սոցիալ-հոգեբանական հատկությունները, որոնց շնորհիվ առաջնորդն ապահովում է տարբեր սոցիալական խմբերի պաշտպանությունն ու հավասարակշռությունը:

Անձնային հատկությունները առավելապես կարևոր են առաջին դեպքում, և հոգեբանական ընտրազատումն արդյունավետ կլինի հենց այդ փուլում: Մյուս փուլերում արդյունավետությունը պետք է ապահովվի համապատասխան ուսուցման և վերապատրաստման միջոցով, իհարկե, առանց հոգեբանական ընտրազատման նշանակությունն անտեսելու: Դա պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ երկրորդ և երրորդ մակարդակներում առաջնային են դառնում բարոյական հատկանիշները, որոնք գնահատելը շատ բարդ է:

Միևնույն ժամանակ, այն բոլոր հոգեբանական օրինաչափությունները,

որոնք պայմանավորում են մարդկային գործունեության հուսալիությունն ու արդյունավետությունը, անհրաժեշտ է կիրառել ղեկավար-հրամանատարական կադրերի գործունեության կազմակերպման ժամանակ: Տվյալ մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ապահովելու այդ կադրերի արհեստավարժությունը և որպես արդյունք՝ մեր նորաստեղծ պետությունը դարձնելու ժամանակակից և հզոր:

Այսպիսով՝ կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունները.

– ղեկավար-հրամանատարական կադրերի գործունեության արդյունավետության մեծացման համար անհրաժեշտ է ձևավորել հետևյալ աստիճանակարգված համակարգը՝

- հոգեբանական մասնագիտական ընտրագատում,
- ուսուցում և պատրաստում,
- պարբերական վերապատրաստում և վերադասակարգում,

– գործունեության արդյունավետությունը ապահովում են ոչ թե առանձին հոգեբանական հատկությունների բարձր ցուցանիշներ, այլ հոգեկանագրի բոլոր հոգեբանական հատկությունների փոխկապվածությունը: Հարաբերակցային վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն կազմելու և գնահատելու մասնագետի հոգեբանական դիմանկարը, այլև կազմակերպելու ուսուցումն ու պատրաստումը՝ համակշիռ (կոմպենսացիոն) հնարավորությունները,

– հոգեբանական դիմանկարի առկայությունը հնարավորություն է տալիս կազմակերպելու հոգեբանական ծառայություն, որը կկատարի անհատական խորհրդատվություն և խմբային աշխատանք (թրենինգներ):

Ժամանակն է անցնելու ղեկավար-հրամանատարական կադրերի գործունեության կազմակերպման գիտականորեն հիմնավորված արդիական միջոցների և մեթոդներին:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ռ. Վ. Աղոուճյան, Քաղաքական առաջնորդ. քաղաքականության որոշ անձնային առումներ: «ՀԲ», 2008, հմ. 2–3:
2. Գ. Բարսեղյան, Գ. Հարությունյան, Քաղաքական PR. նրա դրսևորման հայաստանյան առանձնահատկությունները: Ե., 2009:
3. С. Иванова. Искусство подбора персонала. М., 2004.
4. Д. В. Ольшанский. Политическая психология. СПб., 2002.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТБОРА ВОЕННЫХ КАДРОВ
С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Р. В. АГУЗУМЦЯН, кандидат психологических наук, доцент, заведующий кафедры психологии управления академии государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

С учетом определенной схожести лидерских ролей офицера-командира и политического деятеля проблемы профессионального психологического отбора (ППО) в оборонной системе могут быть рассмотрены с позиций политической психологии, в которой проведены многочисленные исследования по выявлению профессионально-психологических качеств, необходимых политическому лидеру. Методика ППО политических лидеров основана на составлении профессиограммы и психограммы. ППО имеет особое значение на начальных этапах деятельности руководящих-командных кадров. Представляется важным создание иерархической системы обеспечения эффективности и надежности их деятельности, включающей поэтапно: психологический отбор и подготовку; переподготовку и повышение квалификации; организацию психологической службы для индивидуального консультирования и групповых тренингов.

SEVERAL ASPECTS OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL
SELECTION OF THE MILITARY PERSONNEL
FROM THE VIEWPOINT OF POLITICAL PSYCHOLOGY

R. V. AGHUZUMCYAN, PhD in Psychology, Associate Professor, Head of the Chair of Psychology of Governance at the State Public Administration Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

With the account of certain similarities in the roles of commanding officers and policy-makers the problems of professional psychological selection (PPS) in the defense sphere may be dealt with from the viewpoint of political psychology. Experts in political psychology have done numerous researches so as to educe the professional psychological qualities indispensable for a political leader. The methodology of PPS of political leaders is based upon drawing out profессиograms and psychograms. The significance of the PPS is of special importance at the initial stages of the work practice of the commanding staff. It is important to build up a hierarchical system providing means for the effectiveness and reliability in their practice. This very system should include stage by stage the psychological selection and training; retraining and advanced training; management of psychological services both for individual consulting and group trainings.

ՊԵՏՈՒԹԵՆԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԽԱՂԱՂԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ ԿՈՍՈՎՈՅԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ*

Գ. Մ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, ՀՀ ԱԳՆ Սպասազինությունների վերահսկման
և միջազգային անվտանգության վարչության ՆԱՏՕ-ի բաժնի վարիչ,
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի սասպիրանտ

Կոսովոյի շուրջ տեղի ունեցող քաղաքական-իրավական զարգացումները լուրջ քննարկումների առարկա են միջազգային իրավունքի մասնագետների և քաղաքագետների շրջանում: Այդ քննարկումների առանցքային մաս են կազմում 2008 թ. փետրվարի 17-ին Կոսովոյի անկախության միակողմանի հռչակումը, Կոսովոյի անկախության ճանաչումը 91 պետությունների կողմից¹, ներառյալ՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 3 մշտական անդամները (ԱՄՆ, Ֆրանսիա և Մեծ Բրիտանիա), Արդարադատության միջազգային դատարանի (ԱՄԴ) 2010 թ. հուլիսի 22-ին ընդունած Խորհրդակցական կարծիքը՝ «Կոսովոյի կողմից անկախության միակողմանի հռչակման» միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխանության վերաբերյալ»², ինչպես նաև Կոսովոյում մինչ օրս շարունակվող միջազգային քաղաքացիական և ռազմական ներկայությունը՝ ի դեմս 4 հիմնական դերակատարների՝ ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի, ԵՄ-ի և ՆԱՏՕ-ի:

Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման տեսակետից Կոսովոյի դեպքի ուսումնասիրությունն արդիական է դիտվում հատկապես հետևյալ առումներով.

Կոսովոյի պարագայում միջազգային կառույցները (ՄԱԿ, ԵԱՀԿ, ԵՄ և ՆԱՏՕ) գործում են համաձայն ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի 1244-րդ (1999 թ.) բանաձևի³ դրույթների և իրականացնում են բազմաբնույթ գործառույթներ՝ սկսած բազմաշերտ և գործուն խաղաղապահությունից (*robust peacekeeping*), ժողովրդավարական հաստատութենաշինությունից մինչև պետութենաշինություն ու տնտեսական վերակառուցում: Մասնավորապես՝ «Կոսովոյի ուժերը» (*Kosovo Force (KFOR)*) ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությամբ իրականացնում են գործուն խաղաղապահ

* Հնդվածում ներկայացված տեսակետները հեղինակին են և չեն արտահայտում ՀՀ պաշտոնական դիրքորոշումը:

¹ 2012 թ. սեպտեմբերի 1-ի դրությամբ Կոսովոյի անկախությունը ճանաչել է 91 պետություն (տես «Who Recognized Kosova as an Independent State?» կայքը (<http://www.kosovothanksyou.com>):)

² Տես «Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo». International Court of Justice, 22.07.2010 (<http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf>):

³ Տես «UN Security Council Resolution 1244 (1999)» (S/RES/1244 (1999)), 10.06.1999 (<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>):

հույսով (robust peacekeeping), Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչակազմի առաքելությունը (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK)) իրականացնում է Կոսովոյի վարչական կառավարումը և ստեղծումից մինչև 2008 թ. Կոսովոյի կողմից անկախության հռչակումը փաստացի կառավարել է այն: Կոսովոյում ժողովրդավարական հաստատությունների և ժողովրդավարության ամրապնդմանն ուղղված աշխատանքները կատարվում են ԵԱՀԿ առաքելության աջակցությամբ, Եվրոպական Միությունը աջակցում է Կոսովոյի վերակառուցմանը և տնտեսական զարգացմանը, իսկ 2008 թ. դեկտեմբերից UNMIK-ը օրենքի գերակայության հաստատմանն ուղղված իր գործառույթները փոխանցեց Կոսովոյում ԵՄ-ի Օրենքի գերակայության առաքելությանը⁴ («European Union Rule of Law Mission» (EULEX)):

Կոսովոյի ժամանակավոր կարգավիճակը, նրա կողմից անկախության հռչակումն ու մի շարք պետությունների կողմից ճանաչումը և Կոսովոյի խնդրի հանգուցալուծումը որպես առանձնահատուկ դեպք (*sui generis*) ներկայացնելը* (թեև այն ԱՄՆ-ի կարծիքում չի ամրագրված) պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ անջատման ձգտող սուբյեկտների կողմից դրանք ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի և վերականգնողական անջատման (*remedial secession*) իրավունքի տեսության զարգացման տեսանկյունից կարող են ընկալվել որպես նախադեպ: Թեև Կոսովոյի դեպքը ներկայացվում է որպես *sui generis* դեպք, սակայն Կոսովոյի վերաբերյալ ԱՄՆ-ի ընդունած խորհրդատվական կարծիքը պարունակում է նախադեպի տարրեր, ինչը համապարփակ ուսումնասիրության կարիք ունի:

Միջազգային քաղաքացիական և ռազմական ներկայությունը Կոսովոյում

Կոսովոյում իրականացվող խաղաղաշինությունը և գործուն խաղաղապահությունը պետք է դիտարկել 4 միջազգային կազմակերպություններին (ՄԱԿ, ԵԱՀԿ, ԵՄ և ՆԱՏՕ) ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի 1244-րդ բանաձևով սահմանված գործառույթների տիրույթում: Այս դերակատարների միջև համագործակցությունն ու գործառույթների համակարգումը հույժ կարևոր են, թեև ոչ միշտ է, որ դա հաջողվում է: Այսպես. Օյա Դուրզան-Օսկանցայի բնորոշմամբ՝ «միջազգային կազմակերպությունները տանգո պարեյիս տրորում են մեկը մյուսի ոտքը. Կոսովոյում քաղաքացիական պատերազմի ավարտից 11 տարի հետո միջազգային

⁴ Կոսովոյում ԵՄ-ի առաքելության (EULEX) գործունեության մասին ավելի հանգամանորեն տես *Erika de Wet*. The Governance of Kosovo: Security Council Resolution 1244 and the Establishment and Functioning of EULEX. «The American Journal of International Law», 2009, Vol. 103, Issue 1, PP. 83–96:

* Կոսովոյի՝ որպես առանձնահատուկ դեպքի (*sui generis*) ներկայացումը հիմնավորվում է մի քանի փաստարկներով, մասնավորապես, Հարավսլավիայի փլուզումն ուղեկցվեց բռնություններով, 1999 թ. Արևմուտքն իրականացրեց հումանիտար միջամտություն՝ Կոսովոյում հումանիտար ճգնաժամի խորացումը կանխելու նպատակով, սկսած 1999 թվականից Կոսովոյի փաստացի կառավարումը իրականացվել է ՄԱԿ-ի կողմից, նախկին Հարավսլավիայի, հետագայում նաև Սերբիայի կողմից Կոսովոյի նկատմամբ ինքնիշխանության սառեցումը՝ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի 1244-րդ բանաձևով, ինչպես նաև Կոսովոյի կարգավորման Ահտիսարիի առաջարկի հիման վրա Սերբիայի և Կոսովոյի միջև բանակցություններում առաջընթաց չլինելը և այլն:

հանրությունը այդ հետհակամարտային հասարակություններում (Բոսնիա և Հերցեգովինա, Կոսովո, – Գ. Հ.) դեռ չի հասել ցանկալի արդյունքների»⁵:

1999 թ. հունիսին սկսեց գործել 4 հիմնական ուղղություններ (*pillar*) ներառող՝ Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչակազմի առաքելությունը⁶ (*UNMIK*)՝ յուրաքանչյուր ուղղության համար պատասխանատու նշանակվեցին ՄԱԿ-ի Գ-Բ հատուկ ներկայացուցչի տեղակալները, մասնավորապես՝ 1-ին ուղղության՝ քաղաքացիական ժամանակավոր վարչակարգի ստեղծման իրագործումն ստանձնեց ՄԱԿ-ը, 2-րդ ուղղությունը՝ մարդասիրական աջակցության, փախստականների և ներքին տեղահանվածների հետ կապված հարցեր, դրվեց ՄԱԿ-ի Փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի վրա^{*}, 3-րդ ուղղության՝ ժողովրդավարացման և հաստատութենաշինության իրականացման ղեկավար կառույցը ԵԱՀԿ-ն է, և 4-րդ ուղղությունը՝ վերակառուցում և տնտեսական զարգացում, դրվեց Եվրամիության վրա:

Զուգահեռներ անցկացնելով Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի միջև՝ կարող ենք փաստել, որ այն վերոհիշյալ գործառույթները, որոնք Կոսովոյում իրականացվում էին ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի, ԵՄ-ի և ՆԱՏՕ-ի կողմից՝ վարչական կառավարումից, ժողովրդավարական հաստատութենաշինությունից, տնտեսական վերակառուցումից մինչև գործուն խաղաղապահություն, իրականացվում են նաև Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում և ոչ պակաս արդյունավետությամբ, սակայն մի շատ կարևոր տարբերությամբ՝ ԼՂՀ-ում այդօրինակ գործառույթներն իրականացվում են իր իսկ ուժերով՝ ՀՀ և Սփյուռքի աջակցությամբ: Մասնավորապես՝ աշխարհասփյուռ հայության ջանքերով վերականգնվում են ԼՂՀ կենսապահովման ենթակառուցվածքները և տնտեսությունը (Կոսովոյի դեպքում՝ ԵՄ-ի կողմից), ԼՂՀ իշխանությունները Հայաստանի աջակցությամբ և փորձի փոխանակման միջոցով մշակել և ընդունել են ԼՂՀ Սահմանադրությունը, իրականացնում են ԼՂՀ վարչական կառավարումը (Կոսովոյի դեպքում՝ ՄԱԿ-ի), ժողովրդավարության ամրապնդումը և հաստատութենաշինությունը (Կոսովոյի դեպքում՝ ԵԱՀԿ-ի), օրենքի գերիշխանությունը և արդարադատությունը (Կոսովոյում՝ ԵՄ-ի *EULEX* առաքելության⁷), իսկ խաղաղության և անվտանգության

⁵ *Oya Dursun-Ozkanca*. Does it take four to tango? A comparative analysis of international collaboration on peacebuilding in Bosnia and Herzegovina and Kosovo. «Journal of Balkan and Near Eastern Studies», 2010, Vol. 12, Issue 4, P. 456.

⁶ Տես «Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 10 of Security Council Resolution 1244 (1999)» (S/1999/672), 12.06.1999 (<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/175/05/IMG/N9917505.pdf?OpenElement>):

^{*} ՄԱԿ-ի Փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի կողմից Կոսովոյում փախստականների և ներքին տեղահանվածների վերադարձը բարեհաջող ավարտելուց հետո 2-րդ ուղղությունը 2001 թ. մայիսից փոխարինվեց Ոստիկանության և արդարադատության ուղղությամբ:

⁷ Թեև *EULEX* առաքելությունն ստեղծվել է ԵՄ-ի Խորհրդի 2008 թ. փետրվարի 4-ի որոշմամբ, սակայն սկսել է իր ամբողջական գործառույթային կարողություններով գործել 2009 թ. ապրիլից: *EULEX*-ի լիազորությունները սահմանվել են ԵՄ-ի Խորհրդի որոշմամբ (տես «COUNCIL JOINT ACTION 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in

ապահովումը (Կոսովոյում՝ ՆԱՏՕ-ի *KFOR* առաքելության միջոցով), հրադադարի ռեժիմի պահպանումը, անհրաժեշտության դեպքում նաև հարկադրման (*enforcement*) միջոցառումները՝ ուղղված խաղաղության ամրապնդմանը, իրականացվում են ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի առաքելությամբ:

Փաստացի ոչ միայն այս գործառույթների իրականացումը ԼՂՀ-ում պակաս արդյունավետ չէ, քան Կոսովոյում՝ միջազգային կազմակերպությունների կողմից, այլև ներկայումս ԼՂՀ-ն իր ժողովրդավարության զարգացման տեմպերով գերազանցում է Ադրբեջանին և էսպես նպաստում է տարածաշրջանում կայունության և անվտանգության ամրապնդմանը:

Էնն-Մարի Գարդները առաջ է քաշում այն թեզը, թե՛ որքան տվյալ չճանաչված պետությունում կամ ոչ պետական սուբյեկտում բարձր է ժողովրդավարության, հատկապես՝ մարդու իրավունքների հարգման մակարդակը, մեծ են հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը հասնելու ձգտումը և բազմաէթնիկ հասարակության ձևավորման հանձնառությունը, այնքան մեծ է տվյալ սուբյեկտին միջազգային հանրության ցուցաբերած աջակցությունը⁸: Ըստ այդմ՝ Կոսովոյի համար առաջնային էին համարվում ժողովրդավարացումը, օրենքի գերակայության հաստատումը և մարդու իրավունքների հարգմանն ուղղված ջանքերը⁹: Այդ էր պատճառը, որ 2003 թ. *UNMIK-ը* առաջ քաշեց «չափանիշներ մինչև կարգավիճակը» կարգախոսը*:

Ձուգահեռներ անցկացնելով Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի միջև՝ Էնն-Մարի Գարդները նշում է, որ միջազգային հանրության կողմից որդեգրած «չափանիշներ մինչև կարգավիճակը» հասկացությունը կիրառելի է նաև ԼՂ-ի համար: Որքան ԼՂ իշխանություններն ամրապնդել են ժողովրդավարությունը, օրենքի գերակայությունը և մարդու իրավունքների հարգումը, այնքան մեծացել է միջազգային հանրության աջակցությունը ԼՂ-ին¹⁰:

Հայկական կողմը՝ ՀՀ Նախագահի մակարդակով, ԵԽ-ի և ԵՄ-ի ամբիոններից ներկայացրել է ԼՂ ժողովրդավարության փաստարկը՝ այդ կառույցներին կոչ անելով անմիջականորեն աշխատելու ԼՂ իշխանությունների հետ: Այսպես. ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանը նշել է, որ «Հայաստանը մշտապես կարևորել

Kosovo, EULEX Kosovo». «Official Journal of the European Union» (http://www.eulex-kosovo.eu/en/info/docs/JointActionEULEX_EN.pdf):

⁸ Stu *Anne-Marie Gardner*. Democratic governance and non-state actors. New York, 2011:

⁹ Մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի Նախագահի 2003 թ. հայտարարության մեջ նշված է. «Վերահաստատելով «Չափանիշներ մինչև կարգավիճակ» քաղաքականությունը՝ Խորհուրդը շեշտում է, որ 1244-րդ բանաձևին (1999) համապատասխան՝ Կոսովոյի ապագա կարգավիճակի որոշման գործընթացում հետագա առաջընթացը կախված կլինի այս համապարփակ վերանայման դրական արդյունքից» (սեու «Statement by the President of the Security Council» (S/PRST/2003/26), 12.12.2003 (<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/654/29/PDF/N0365429.pdf?Open+Element>)):

* Կոսովոյի համար սահմանված չափանիշները 8-ն են՝ գործունակ ժողովրդավարական հաստատությունների կայացում, օրենքի գերիշխանության հաստատում, ազատ տեղաշարժի ապահովում, ժամանակավոր տեղահանվածների վերադարձ և հետինստեգրում, տնտեսության զարգացում, սեփականության իրավունքի պաշտպանություն, Բելգրադի հետ երկխոսության հաստատում և Կոսովոյի պահպանության կորպուսի ստեղծում:

¹⁰ Տես *Էնն-Մարի Գարդներ*, Նշ. աշխ., էջ 72–73:

է Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունների հետ ուղիղ շփումների և ԵՄ-ի ներկայացուցիչների Ղարաբաղ պարբերական այցելությունների անհրաժեշտությունը: Մենք բազմիցս շեշտել ենք, որ Լեռնային Ղարաբաղը եվրոպական ընտանիքի մաս է, նույն արժեքների կրողն է և հետապնդում է ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների պաշտպանության և օրենքի գերակայության վրա հիմնված հասարակարգ ձևավորելու նպատակներ»¹¹:

Թեև հայկական կողմն իր փաստարկներում օգտագործում է ԼՂ-ում ժողովրդավարության զարգացածության հանգամանքը¹², սակայն կարծում ենք, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես միջազգային, առավելապես եվրոպական, չափանիշներին համապատասխանող ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների հարգման և օրենքի գերակայության ամրապնդման ուղեգիծը որդեգրած պետության մասին թեզը պետք է ավելի շեշտադրված լինի, գիտականորեն զարգացվի և օգտագործվի ԼՂ հիմնահարցի ներկայացման առաջնային դրույթների շարքում: Մեր կարծիքով, եթե չճանաչված, բայց դեֆակտո գոյություն ունեցող պետությունը զարգանում է մարդու իրավունքների հարգման, ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության արմատավորման ճանապարհով, ապա այն պետք է ստանա միջազգային հանրության աջակցությունը: Եվ այն դեպքերում, երբ միակողմանի ինքնորոշմամբ անկախության ձգտող սուբյեկտն իր զարգացման տեմպերով ու ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների հարգման ցուցանիշներով անհամեմատ ավելի բարձր դիրքերում է, քան մետրոպոլիան, որից նա ցանկանում է անջատվել, և որդեգրել է ազատական արժեհամակարգը, շուկայական հարաբերությունների վրա հիմնված տնտեսական զարգացման մոդելը^{*}, ապա միջազգային հանրությունը ոչ թե պետք է մերժի, այլ ընդհակառակը՝ քաջալերի և համապատասխան օժանդակություն ցուցաբերի վերջինիս կողմից գործադրած ջանքերին, ինչպես դա արվեց Կոստվոյի պարագայում: Խաղաղության հաստատման ժողովրդավարական սկզբունքների (*democratic peace*) տեսության լույսով՝ կայացած ժողովրդավարություն ունեցող երկրները միմյանց դեմ սովորաբար չեն պատերազմում, այլ հակված են կնճռոտ հարցերը կարգավորելու խաղաղ ճանապարհով, և այս առումով տվյալ չճանաչված սուբյեկտի ժողովրդավարացումը, կայունությունն ու կանխատեսելիությունը միայն կարող են նպաստել շրջապատող անվտանգային միջավայրի և հարատև խաղաղության ամրապնդմանը: Ավելին. այդ կանխատեսելիությունը չճանաչված պետությունը դարձնում է միջազգային համայնքի համար հուսալի գործընկեր:

Այս համատեքստում անհրաժեշտ է ջանքեր գործադրել, որպեսզի մինչև ԼՂ

¹¹ «Մերժ Սարգսյանը Բելգիայում հանդիպում է ունեցել Եվրոպական հանձնաժողովի նախագահ Ժոզե Մանոել Բառոզոի հետ», 06.03.2012 (<http://president.am/events/news/arm/?pn=5&id=2046>):

¹² Տես Հայկ Ս. *Քոստանյան*, Անվտանգության քաղաքագիտական պրոբլեմներ. ԽՍՀՄ վերակառուցում – Ղարաբաղ, Հայաստան, Անդրկովկաս – Աֆղանստան: Ե., 2009, էջ 627–628:

^{*} Տվյալ տերմինները բնորոշ են խաղաղության հաստատման ազատական սկզբունքների (*liberal peace*) տեսությանը:

վերջնական կարգավիճակի որոշումը միջազգային կառույցների, նաև առանձին պետությունների և ԼՂ ժողովրդի կողմից ժողովրդավարական ճանապարհով ընտրված իշխանությունների միջև գտնվեն և հաստատվեն մարդու իրավունքների, ժողովրդավարական հաստատությունների և օրենքի գերակայության ամրապնդման ոլորտներում անմիջական համագործակցության ձևաչափեր:

Գիտարկումներ Կոսովոյի անկախության հռչակման իրավաչափության վերաբերյալ Արդարադատության միջազգային դատարանի խորհրդատվական կարծիքի լույսով

Կոսովոյի վերաբերյալ 2010 թ. հուլիսի 22-ին ԱՄԴ-ի խորհրդատվական կարծիքը պարունակում է մի շարք փաստարկումներ, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում մեզ համար: Թեև Կոսովոյի անկախության կողմնակիցները Կոսովոյի պրոբլեմի հանգուցալուծումը համարում են *sui generis* և շեշտվում է, որ այն չի կարող նախադեպ լինել այլ հակամարտությունների կարգավորման համար, այնուամենայնիվ, այն պարունակում է նախադեպի տարրեր*, որոնք կարող են կիրառելի լինել նաև Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի կարգավորման տեսանկյունից: Միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Հուրստ Հաննումը նշում է, որ «Չմայած յուրահատկության վերաբերյալ պնդումներին, դժվար է Կոսովոյի միակողմանի հռչակագիրը առանձնացնել որպես տարբերվող բոլոր նրանցից, որոնք տարբեր փուլերում արվել են Հարավային Օսեթիայի, Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի, ... կողմից»¹³:

Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի միջև զուգահեռներ տանելիս մենք հարկ ենք համարում շեշտել հետևյալ հանգամանքները:

1. ԱՄԴ-ն փաստեց, որ Կոսովոյի կողմից անկախության միակողմանի հռչակումը չի խախտում միջազգային իրավունքի նորմերը¹⁴, քանի որ միջազգային իրավունքը չի բովանդակում որևէ արգելք՝ ամբողջ ժողովրդի կամքը արտահայտող նրա ներկայացուցիչների կողմից հռչակելու անկախությունը: Այսինքն՝ անկախության հռչակումը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից չի համարվում անօրինական ակտ: Այս համատեքստում ԼՂ-ի կողմից անկախության հռչակումը նույնպես չի կարող միջազգային իրավունքի տեսանկյունից համարվել անօրինական:

2. ԱՄԴ-ը փաստորեն եզրակացնում է, որ տարածքային ամբողջականութ-

* Օրինակ՝ Գատավոր Յուսուֆը իր Առանձին կարծիքում նշում է, որ ԱՄԴ-ի կարծիքը «կարող է բյուր մեկնաբանվել որպես միջազգային իրավունքի շրջանակներում մնամօրինակ (անկախության) հռչակագրերի օրինականացում բոլոր տեսակի անջատողական խմբերի կամ սուբյեկտների կողմից, որոնք կան հռչակել են, կան ծրագրում են հռչակել իրենց անկախությունը» (տես «Separate Opinion of Judge Yusuf», para. 6, P. 2 (<http://www.icj-cij.org/docket/files/141/16005.pdf>)): Իսկ Գատավոր Կորոման իր Տարակարծության մեջ նշում է, որ «Գատարանի կարծիքը որպես ուղեցույց և հանձնարարական դասագիրք կձառայի ամբողջ աշխարհի անջատողական խմբերի համար, և միջազգային իրավունքի կայունությունը էապես կթուլանա» (տես «Dissenting Opinion of Judge Koroma», para. 4, P. 2 (<http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15991.pdf>)):

¹³ *Hurst Hannum*. The Advisory Opinion on Kosovo: An Opportunity Lost, or a Poisoned Chalice Refused? «Leiden Journal of International Law», 2011, Vol. 24, Issue 1, P. 161.

¹⁴ Տես «Accordance with International Law...», para. 122, P. 43:

յան սկզբունքի կիրառման շրջանակները սահմանափակվում են միայն պետությունների միջև հարաբերություններով¹⁵, և այն պետք է դիտարկել միջպետական հարթության մեջ: Այսինքն՝ դրանով փաստվում է, որ Կոսովոյի կողմից անկախության հռչակումը չի կարող որևէ կերպ խախտել Մերքիայի տարածքային ամբողջականությունը, քանի որ, ինչպես նշվեց, տարածքային ամբողջականության սկզբունքը՝ կիրառվում է ոչ թե ոչ-պետություն սուբյեկտի և պետության, այլ պետությունների միջև հարաբերություններում^{**}: Այս տեսանկյունից հետաքրքիր հարցադրում է անում միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Թ. Խրիստակիսը, որը նշում է՝ «Կընկալե՞նք արդյոք պետությունները ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի կամ որևէ այլ միջազգային կազմակերպության երաշխիքները՝ ինքնավարության կամ ժամանակավոր միջազգային վարչակարգի հետ կապված միջոցառումների դիմաց հարգելու իրենց տարածքային ամբողջականությունը, գիտենալով, որ տարածքային ամբողջականության սկզբունքի կիրառումը սահմանափակվում է պետությունների միջև հարաբերությունների ոլորտով, և որ այս երաշխիքը պարտավորություն չի դնում անջատողական շարժմանը, որը կարող է օգտագործել այդ իրավիճակը իր անկախությունը հռչակելու և գործունե կառավարում հաստատելու համար: Այս տեսակետից Կոսովոն «նախադեպ» է, և՛ վատ նախադեպ: Այն, ինչ ասում է դատարանը «տարածքային ամբողջականության» վերաբերյալ, կարող է պետություններին դարձնել իրենց անջատողական հակամարտություններում միջազգային ներգրավման նկատմամբ ծայրաստիճան թերահավատ հենց այն պահին, երբ կլինի դրա ամենամեծ անհրաժեշտությունը»¹⁶:

3. Կոսովոյի պարագայում օգտագործվում են և՛ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը, և՛ վերականգնողական անջատման (*remedial secession*) իրավունքի տեսությունը: Հիմնավորումն այն է, որ եթե կենտրոնական կառավարության կողմից անտեսվում են ինքնորոշման ձգտող սուբյեկտի ինքնակառավարման սկզբունքները, կանոնավոր կերպով խախտվում են մարդու հիմնարար

¹⁵ Տես նույն տեղում, պար. 80, էջ 30:

^{*} Կոսովոյի անկախության հիմնավորումների շարքում որպես ծանրակշիռ փաստարկ նշվում էր, որ ԱԽ-ի 1244-րդ բանաձևով (1999), փաստորեն, առկախվում էր Կոսովոյի նկատմամբ Մերքիայի ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության իրավունքը: Իսկ Քրիստակիսը Բորգենին իր հողվածում ուշադրություն է դարձնում, որ ՀՀ-ն ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության հարգումը հիշատակվում է ոչ թե ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի 1244-րդ բանաձևի (1999) գործառական մասում, այլ միայն նախաբանում (տես *Christopher Borgen. Is Kosovo a Precedent? Secession, Self-determination and Conflict Resolution* (<http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/MR350Borgen.doc>):

^{**} Նման եզրահանգում է անում նաև Ռալֆ Ռիպլը ԱՄԳ-ի Խորհրդակցական կարծիքի 79–84 պարագրաֆների վերլուծության ժամանակ՝ մասնավորապես նշելով, որ «Բոլոր ոչ-պետություն խմբերը աշխարհում այժմ նեթ ի նկատի կունենան, որ համաձայն այս տեսակետի, ի հայտ չի գա ընդհանուր միջազգային իրավունք, որը նրանց կարգելի անկախության հռչակումը» (տես *Ralph Wilde. Self-Determination, Secession, and Dispute Settlement after the Kosovo Advisory Opinion. «Leiden Journal of International Law», 2011, Vol. 24, Issue 1, P. 152, նաև «Written Statement of USA», 17.04.2009, P. 69* (<http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15640.pdf>):

¹⁶ *Theodore Christakis. The ICJ Advisory Opinion on Kosovo: Has International Law Something to Say about Secession? «Leiden Journal of International Law», 2011, Vol. 24, Issue 1, PP. 85–86.*

իրավունքները, տեղի են ունենում էթնիկական գտումներ և ցեղասպանություն, տվյալ սուբյեկտի ներկայացուցիչները ներկայացված չեն պետության կառավարման համակարգում և չեն օգտվում հավասար իրավունքներից, ինչպես նաև խախտվել է այդ սուբյեկտի ներքին ինքնորոշման իրավունքը*, ապա նման դեպքերում ինքնորոշման ձգտող սուբյեկտն իրավունք ունի միակողմանիորեն անջատվելու իր «ծնող» պետությունից՝ վերականգնողական անջատման իրավունքի կիրառման միջոցով: ԼՂՀ պարագայում՝ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի վրա խարսխվող անկախության իրավաչափության հիմնավորումը կարող է լրացնել վերականգնողական անջատման իրավունքի տեսությամբ՝ այն նույն փաստարկներով և տրամաբանությամբ, որով հիմնավորվում է Կոսովոյի անջատման իրավունքը, իսկ Ադրբեջանի շարունակվող ագրեսիվ կեցվածքը, պատերազմական հռետորաբանությունը և ներկայումս ԼՂ-ի շուրջ ձևավորված անվտանգային միջավայրը ավելի են ամրապնդում նրա վերականգնողական անջատման իրավունքը:

4. Կոսովոյի՝ որպես *sui generis-ի* դեպքի ներկայացումը գտնվում է առավելապես քաղաքական հարթության մեջ: Կոսովոյի վերաբերյալ ԱՄՆ-ի խորհրդատվական կարծիքում չի ամրագրվում այն փաստը, որ Կոսովոյի կողմից անկախության հռչակումը մյուսների համար նախադեպ չէ: Ռալֆ Ռախլդն իր հողվածում եզրակացնում է, որ «Կոսովոն դեռ կլինի դեֆակտո Սերբիայից անկախ, և ամբողջ աշխարհում այլ ոչ-պետություն խմբերը, էական չէ՝ օգտվում են, թե ոչ ինքնորոշման իրավունքից, կհամոզվեն, որ իրենց ձգտումների հեռանկարները գլխավորապես գտնվում են ոչ թե միջազգային իրավունքի, այլ միջազգային քաղաքականության տիրույթում, քանի որ ինքնորոշման իրավունքը և տարածքային ամբողջականության իրավունքը կհարգվեն կամ չեն հարգվի այնպիսի եղանակով, որն առնչություն չունի հետևողականության և անկողմնակալության հետ»¹⁷:

* Հետաքրքրական է, որ Կոսովոյի անկախության ճանաչման հակառակորդները ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը մեկնաբանում էին ոչ թե արտաքին ինքնորոշման, այլ հենց ներքին ինքնորոշման իրավունքի (*right to internal self-determination*) տեսանկյունից:

¹⁷ Ռալֆ Ռախլդ, Նշ. աշխ., էջ 154:

ПОЛИТОЛОГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВООСТРОИТЕЛЬСТВА И МИРОСТРОИТЕЛЬСТВА В КОСОВО

Г. М. ОГАНЕСЯН, аспирант ИНСИ МО РА, руководитель отдела НАТО Управления по контролю над вооружениями и международной безопасности МИД РА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается международный опыт государствовостроительства и миростроительства в Косово, осуществляемых в целях поддержания мира и стабильности в регионе. Отмечается, что между Косово и Нагорным Карабахом можно провести много параллелей, в частности, и в

НКР почти 2 десятилетия эффективно функционируют демократические институты власти, формируется гражданское общество, восстанавливается экономика, обеспечено верховенство закона.

Основное отличие же заключается в том, что в случае Нагорного Карабаха все эти процессы осуществляются собственными силами, в то время как в Косово решающим фактором является участие в данных процессах с 1999 г. таких международных организаций, как ООН, ОБСЕ, ЕС и НАТО.

POLITICAL SCIENCE OF SECURITY

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF STATE-BUILDING AND PEACE-BUILDING IN KOSOVO

*G. M. HOVHANNISYAN, PhD student at INSS, MOD, RA,
Head of NATO Division, Department of Arms Control and International Security,
Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia*

SUMMARY

The article examines the international experience of state-building and peace-building in Kosovo aimed at maintaining peace and stability in the region. It is noted that many parallels could be drawn between Kosovo and Nagorno Karabakh, particularly in the Nagorno Karabakh Republic also the democratic institutions of power have been functioning effectively, the civil society is being established, the economy is being regenerated, the rule of law has been ensured for nearly 2 decades.

The main difference is that in the case of the Nagorno Karabagh all these processes are under way in-house, while in Kosovo the decisive factor is the involvement of such international organisations as UN, OSCE, EU and NATO in these processes.

**«ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԹՈՒՐԻԻՒՅԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՍԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ»՝ ԹՈՒՐԲ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ԵՐԿԿՈՂՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐԱԿԱՊԵՏ
ՆՈՐ ՓՈԽԼԻ ՍԿԻՋԲ**

Լ. Ս. ԷՎՈՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի հայցորդ

Ներածություն

2010 թվականը Հարավային Կովկասում նշանավորվեց կարևոր քաղաքական զարգացումներով, որոնց շնորհիվ այն կրկին հայտնվեց միջազգային քաղաքական շրջանների ուշադրության կենտրոնում: Աշխարհի գրեթե բոլոր հայտնի լրատվամիջոցների, վերլուծական կենտրոնների քննարկման նյութ էին դարձել 2010 թ. օգոստոսի 16-ին ստորագրված թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագիրը և նույն թվականի օգոստոսի 20-ին ստորագրված հայ-ռուսաստանյան արձանագրությունը՝ Հայաստանում ռուսաստանյան զորակայանի մասին պայմանագրի գործողության ժամկետի և այլ դրույթների փոփոխման մասին: Ընդ որում, դրանք հիմնականում մեկնաբանվում էին որպես զուգահեռ գործընթացներ՝ միաված միմյանց հակակշռմանը և տարածաշրջանում ուժերի հավասարակշռության պահպանմանը: Մակայն երկու պայմանագրերն էլ ներկայացվում էին թռուցիկ կերպով՝ միայն ընդհանուր գծերով, և մինչ օրս էլ չի կատարվել դրանց մանրակրկիտ վերլուծություն: Այնինչ այդ պայմանագրերը առանցքային նշանակություն ունեն տարածաշրջանային քաղաքական զարգացումները հասկանալու, գնահատելու և հետագա միտումները կանխագուշակելու համար: Այս տեսակետից նպատակահարմար է թվում «Ադրբեջանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև ռազմավարական գործընկերության ու փոխադարձ օգնության մասին պայմանագրի» քաղաքական և իրավական հիմքերի, բովանդակության ու քաղաքական հետևանքների վերլուծությունը, քանի որ այն անմիջականորեն առնչվում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությանը և ընդհանուր առմամբ ծանոթ չէ հայ ընթերցողին:

1. Պայմանագրի քաղաքական հիմքերը

Թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների հիմքում են երկու պետությունների աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական շահերի համընկնումը, պատմամշակութային, էթնիկական ու լեզվական ընդհանրությունները, որոնք խարսխվում են պանթյուրքական գաղափարախոսության հենքի վրա՝ «Մեկ ազգ՝ երկու պետություն» բանաձևի շրջանակներում:

Այսպես. Թուրքիայի ներկայիս արտաքին գործերի նախարար Ա. Դավութօղլուն իր «Ռազմավարական խորություն» աշխատության մեջ Ադրբեջանը ներկայացնում է որպես անմիջականորեն Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությանը և ներքին ամբողջականության պահպանմանը նպաստող երեք աշխարհաքաղաքական գոտիներից երկուսում գտնվող պետություն¹: Հատկապես շեշտվում է մերձցամաքային տարածքների, մասնավորապես՝ Ռուսաստանի սպառնալիքների դեմ «բախարգելիչ գոտու» դեր կատարող Կովկասի նշանակությունը, քանի որ «Անատոլիական պետությունը, որը Բալկաններում, Կովկասում և Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցող իրադարձություններում ազդեցիկ դեր չունի, ի վիճակի չէ պահպանելու իր ներքին ամբողջականությունը»²:

Այսպիսով՝ Թուրքիայի արտաքին քաղաքական հայեցակարգում ամրագրվում է Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների զարգացման ռազմավարական նշանակությունը:

2. Պայմանագրի իրավական հիմքերը

2010 թ. օգոստոսի 16-ի պայմանագրի իրավական հիմքերն են 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ին ստորագրված Կարսի, 1994 թ. փետրվարի 9-ին ստորագրված «Թուրքիայի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության միջև բարեկամության և բազմակողմանի համագործակցության զարգացման մասին» պայմանագրերը և «Թուրքիայի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության միջև համագործակցության և փոխօգնության մասին» արձանագրությունը: Բացի պաշտոնապես իրավական հիմք հայտարարված վերը նշված փաստաթղթերից, կան նաև քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, հումանիտար ոլորտներին առնչվող մի շարք այլ երկկողմ պայմանագրեր:

Այսպիսով՝ 2010 թ. թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագիրը դարձավ տարբեր ոլորտներում նրանց հարաբերությունները կարգավորող նախկինում ստորագրված փաստաթղթերի տրամաբանական շարունակությունը: Հարկ է նշել, որ այդ բոլոր իրավական փաստաթղթերը հաստատում են 1921 թ. Կարսի պայմանագրի սկզբունքները, որոնք մինչ օրս մնում են որպես թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների քաղաքական և իրավական հիմքեր:

3. Պայմանագրի կառուցվածքը և բովանդակությունը

2011 թ. դեկտեմբերի 21-ին Ադրբեջանի խորհրդարանի կողմից վավերացված «Ադրբեջանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև ռազմավարական գործընկերության ու փոխադարձ օգույթի մասին պայմանագիրը» ուժի մեջ է մտնում վավերագրերի փոխանակումից հետո 10 տարի ժամկետով և ևս 10 տարի երկարաձգման պայմանով, եթե գործողության ժամկետի ավարտից

¹ Տես *Ahmet Davutoğlu*. Stratejik Derinlik. İstanbul, 2009, Sayı 34, s. 118: Դավութօղլուն առանձնացնում է երեք աշխարհաքաղաքական գոտիներ. 1. հարակից մերձցամաքային տարածքներ՝ Մերձավոր Արևելք, Կովկաս, 2. հարակից մերձծովյան տարածքներ՝ Սև ծով, Ադրիատիկ ծով, Կարմիր ծով, Միջերկրական ծովի արևելյան մաս, Պարսից ծոց, Կասպից ծով, 3. մերձաշխարհամասային տարածքներ՝ Ասիա, Հյուսիսային Աֆրիկա, Հարավային Ասիա, Մերձավոր և Արևելյան Ասիա:

² Նույն տեղում, էջ 119:

6 ամիս առաջ կողմերը չներկայացնեն պայմանագրի դադարեցման մասին ծանուցում:

Պայմանագիրը բաղկացած է 23 հոդվածից՝ խմբավորված 5 բաժնում, որոնք են՝ «Ռազմաքաղաքական և անվտանգության հարցեր», «Ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցության հարցեր», «Տնտեսական համագործակցության հարցեր», «Հումանիտար ոլորտում համագործակցության հարցեր», «Ընդհանուր և ամփոփիչ դրույթներ»:

Այժմ ուսումնասիրենք դրանցից յուրաքանչյուրի հիմնական պահանջները³:

3.1. Ռազմաքաղաքական և անվտանգային հարցեր

Հոդված 1-ի համաձայն՝ կողմերը՝ որպես հարևան և եղբայրական պետություններ, պարտավորվում են սերտ համագործակցել միմյանց անկախության, ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության ապահովման և պաշտպանության համար, իսկ վտանգի կամ սպառնալիքի առկայության կասկածի դեպքում համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու համար իրականացնել անհետաձգելի խորհրդատվություն:

Հոդված 2-ի համաձայն՝ եթե կողմերից մեկը ենթարկվի որևէ երրորդ պետության կամ պետությունների խմբի ագրեսիայի, կողմերը պարտավորվում են հնարավորությունների շրջանակներում ձեռնարկել ամեն անհրաժեշտ միջոց, այդ թվում նաև ռազմական, փոխադարձաբար աջակցելու համար:

Հոդված 3-ով նախատեսվում է թուրք-ադրբեջանական սերտ համագործակցություն պաշտպանական և ռազմատեխնիկական քաղաքականության, իսկ հոդված 4-ով՝ ազգային անվտանգության ապահովման, սպառնալիքների և վտանգների կանխման ու վերացման ոլորտներում:

Հոդված 5-ի համաձայն՝ կողմերը պարտավորվում են արգելել իրենց տարածքում մյուս կողմի անկախությանը, ինքնիշխանությանը կամ տարածքային ամբողջականությանը սպառնացող կազմակերպությունների կամ խմբավորումների ստեղծումն ու գործունեությունը: Նույն հոդվածում կողմերը պարտավորվում են նաև թույլ չտալ իրենց տարածքի օգտագործումը մյուս կողմի դեմ ուղղված ագրեսիվ գործողություններ ձեռնարկելու համար:

Հոդված 6-ում կողմերը պարտավորվում են ամրապնդել և խորացնել համագործակցությունը տարածաշրջանային ու միջազգային կայունության և անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների, հատկապես՝ բոլոր ձևերի ահաբեկչության և դրա դրսևորումների ու ֆինանսավորման, զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման, կազմակերպված հանցավորության, փողերի լվացման, թմրանյութերի անօրինական շրջանառության և մարդկանց առևտրի դեմ պայքարում:

3.2. Ռազմական և ռազմարեխնիկական համագործակցության հարցեր

Հոդված 7-ի համաձայն՝ կողմերը պարտավորվում են կատարել զինված

³ Stu «Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması». Bakü, 16 Ağustos, 2010 (<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>):

ուժերի իրավապահ և կառավարման կառույցների փոխադարձ համակարգման անհրաժեշտ պլանավորում:

Հոդված 8-ով նախատեսվում է հոդված 2-ում սահմանված պաշտպանական համագործակցության և փոխօգնության շրջանակներում համատեղ ռազմական գործողությունների իրականացման նպատակով ռազմական ենթակառույցների, զինված ուժերի բազմակողմանի պատրաստականության, անհրաժեշտ զենքի և ռազմական փոխադրամիջոցների ապահովման ուղղությամբ բոլոր անհրաժեշտ պետական միջոցների ձեռնարկում:

Հոդված 9-ում նշվում են կողմերի նախատեսվող միջոցառումները, այն է՝ պաշտպանական արտադրանքների և նյութատեխնիկական միջոցների ապահովում, պաշտպանական արտադրանքների նախագծում և թողարկում, պաշտպանական ոլորտում ծառայությունների մատուցում, համատեղ գորավարժությունների և պաշտպանական պատրաստությանն ուղղված աշխատանքներ, զինված ուժերի համար մասնագետների պատրաստում, զինված ուժերի նյութատեխնիկական ապահովում, ռազմաբժշկական օգնություն և փոխադարձ աջակցություն այլ փոխհամաձայնեցված ոլորտներում:

3.3. *Տնտեսական համագործակցության հարցեր*

Հոդված 10-ում նախատեսվում է կողմերի միջև երկու պետությունների ներսերում համապատասխան առևտրական և տնտեսական հարաբերությունների զարգացում, տնտեսական փոխհնտեգրման խորացման ինտենսիվացում:

Հոդված 11-ի համաձայն՝ կողմերը պարտավորվում են զարգացնել համագործակցությունը փոխադարձ ներդրումային և առևտրային հարաբերությունների, արտահանման խթանման, արդյունաբերության, ֆինանսաբանկային, գյուղատնտեսության, սննդի և թեթև արդյունաբերության, տեղեկատվության ու հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաների, կապի, տրանսպորտի ու զբոսաշրջության, այլընտրանքային էներգետիկայի և այլ տնտեսական ոլորտներում:

Հոդված 12-ի համաձայն՝ կողմերը պարտավորվում են ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ համընդհանուր ու տարածաշրջանային էներգետիկ անվտանգությունը, համընդհանուր նշանակությամբ էներգետիկ ծրագրերով նախատեսված, իրենց տարածքով անցնող փոխադրաուղիների շարունակական շահագործումն ապահովելու համար: Բացի այդ, կողմերը համաձայնություն են հայտնում իրենց և երրորդ երկրներում ածխաջրածնային պաշարների վերամշակումը, փոխադրումն ու իրացումն ապահովելու համար համատեղ ներդրումային ծրագրերի իրականացման և այդ նպատակով համապատասխան կառույցների ու կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից կազմված համատեղ հանձնաժողովի ստեղծման հարցում:

Հոդված 13-ով նախատեսվում է կողմերի սերտ համագործակցություն իրենց տարածքում գտնվող օդանավակայաններով ու ծովային նավահանգիստներով, երկաթուղային ու ավտոճանապարհային ցանցով ուղևորների և բեռների անարգել անցումն ապահովելու և տարանցիկ փոխադրման կապուղիների ու տրանսպորտի այլ ոլորտներին վերաբերող ենթակառուցվածքները զարգացնելու գործում:

3.4. Հունանիսրար ոլորտում համագործակցության հարցեր

Հոդվածներ 14–20-ի համաձայն՝ կողմերը պարտավորվում են խթանել միջ-խորհրդարանական կապերի զարգացումը, ինչպես նաև սերտ համագործակցությունը անձի և սոցիալական անվտանգության, պատմամշակութային ժառանգության պահպանման, առողջապահության, կրթության, մշակույթի, երիտասարդության և սպորտի ոլորտներում: Նրանք պարտավորվում են նպաստել մտավոր, գիտական, տեխնիկական ներուժի, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, ինչպես նաև զանգվածային լրատվության միջոցների միջև համագործակցության զարգացմանը, շրջակա միջավայրի պահպանմանն ու կլիմայի փոփոխության բացասական հետևանքների կանխմանը, պարենային անվտանգության ապահովմանը: Կողմերը նաև միջոցներ են ձեռնարկում մյուս կողմի քաղաքացիների համար ելք ու մուտք գործելու, աշխատանքի ու սոցիալական անվտանգության և անշարժ գույքի ձեռքբերման մեխանիզմների պարզեցման ուղղությամբ:

3.5. Ընդհանուր և ամփոփիչ դրույթներ

Հոդված 21–23-ում կողմերը պարտավորվում են տվյալ պայմանագրի դրույթների մեկնաբանման կամ իրագործման ժամանակ ծագող վեճերը լուծել բարեկամաբար, երկկողմ բանակցությունների միջոցով՝ հիմք ընդունելով պայմանագրի երկլեզվյան՝ թուրքերեն և ադրբեջաներեն, բնօրինակները: Հոդված 23-ի համաձայն՝ սահմանվում է նաև պայմանագրի գործողության ժամկետը:

4. Պայմանագրի վերլուծություն

Դիտարկելով «Ադրբեջանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև ռազմավարական գործընկերության ու փոխադարձ օգնության մասին պայմանագրի» վերը նշված հիմնական դրույթները՝ կարող ենք հաստատել տարածաշրջանային զարգացումների վրա հնարավոր ազդեցության տեսանկյունից Թուրքիա–Ադրբեջան ռազմավարական դաշինքի աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական կարևորությունը: Այս համատեքստում հարկ է անդրադառնալ պայմանագրի այն հիմնական կետերին, որոնք այս կամ այն կերպ կարող են սպառնալ տարածաշրջանի կայունությանը և խաղաղությանը՝ հատկապես վտանգելով Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը:

Այսպես. համատեղ պաշտպանության և փոխօգնության մասին հոդված 2-ը Լեռնային Ղարաբաղում ռազմական գործողությունների վերսկսման դեպքում կարող է օգտագործվել ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի և Հայաստանի Հանրապետության: Այն չի բացառում մի կողմի, տվյալ դեպքում՝ Թուրքիայի, մյուս կողմին՝ Ադրբեջանին, անմիջական ռազմական միջամտությամբ համապատասխան աջակցության ցուցաբերումը: Ուստի պատերազմական գործողությունների վերսկսման դեպքում պետք է հաշվի առնվի ոչ միայն Թուրքիայի ռազմական ու ռազմատեխնիկական աջակցությունը Ադրբեջանին, այլև՝ թուրքական զինված ուժերի հնարավոր անմիջական մասնակցությունը: Այլ հարց է զարգացումների մասն սցենարի հավանականությունը, քանի որ դա պայմանավորված կլինի աշխարհաքաղաքական ու տարածաշրջանային զարգացումներից բխող մի շարք գործոններով:

Շատ վերլուծաբաններ հնարավոր են համարում թուրք-ադրբեջանական ռազմական համագործակցության շրջանակներում Թուրքիայի զորակայանի տեղակայումը Ադրբեջանի տարածքում, ընդ որում, որպես առավել հավանական տարածք նշվում է Նախիջևանը⁴:

Վերլուծաբանների և մամուլում հանդես եկած քաղաքական մեկնաբանների մի զգալի մասը թուրք-ադրբեջանական ռազմական դաշինքը դիտում է որպես Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի դեմ ուղղված քայլ, որն ուղղակիորեն կապված է Հայաստանում ռուսաստանյան զորակայանի վերաբերյալ նույն տարվա հայ-ռուսաստանյան արձանագրության ստորագրման հետ⁵: Թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագիրը, նույնացվելով 1997 թ. «Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին» պայմանագրի հետ, մեկնաբանվում է որպես հակակշիռ՝ ուղղված Հարավային Կովկասում ուժերի հավասարակշռության պահպանմանը: Սակայն հարկ է նշել, որ տվյալ համեմատությունը թվում է մակերեսային և սխալ, քանի որ՝

ա. Ադրբեջանի պետականության ձևավորման առաջին իսկ օրից թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունները ունեցել են կայուն գաղափարական հիմք, ինչից զուրկ են հայ-ռուսական հարաբերությունները,

բ. Թուրքիայի վարած տարածաշրջանային քաղաքականությունը ևս հիմնված է կոռ գաղափարախոսության վրա, որը, տարբեր ժամանակներ տարբեր կերպ կոչվելով (պանթյուրքականություն, պանթուրանականություն, պանիսլամականություն, թուրքական եվրասիականություն, նորօսմանականություն) և ենթարկվելով որոշ մարտավարական փոփոխությունների, այդուհանդերձ չի փոխել իր էությունը, ինչը չի կարելի ասել Ռուսաստանի տարածաշրջանային քաղաքականության մասին, որը ենթարկվում է պարբերական փոփոխությունների և չունի պարզորոշ ուղեգիծ,

գ. թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագրի ստորագրումը չի կարող պայմանավորված լինել հայ-ռուսաստանյան արձանագրության ստորագրմամբ, քանի որ հայ-ռուսաստանյան արձանագրությունը վերաբերում է միայն Հայաստանում ռուսաստանյան զորակայանին, մինչդեռ թուրք-ադրբեջանական պայմանագիրը ներառում է երկկողմ սերտ համագործակցություն բոլոր հնարավոր ոլորտներում,

⁴ Տես, օրինակ, «В Азербайджане может появиться военная база Турции: Баку и Анкара готовят симметричный ответ Еревану и Москве». «Независимая газета», 20.08.2010 (http://www.ng.ru/cis/2010-08-20/1_azer.html); «Парламент Азербайджана ратифицировал военное соглашение с Турцией». ИА «REGNUM», 21.12.2010 (<http://www.regnum.ru/news/1358915.html>); «Թուրքիան մարտահրավեր է նետել Ռուսաստանի կովկասյան տրիումֆին»: «NEWS.am», 25.08.2010 (<http://news.am/arm/news/28724.html>); *Shahin Abbasov*. Azerbaijan-Turkey Military Pact Signals Impatience with Minsk Talks – Analysts, 18 January 2011 (<http://www.eurasianet.org/node/62732>); Турецкая военная база в Нахчыване – неизбежность, 24.08.2010 (<http://azeritoday.com/archives/19564>); «Քաղաքագետ. Թուրքական ռազմաքաղաքական հնարավոր տեղակայումը կօգնի ետ բերել Նախիջևանը», 26.08.2010 (<http://www.panorama.am/am/politics/2010/08/26/shirinyan/>):

⁵ Տես նույն տեղում:

դ. թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագիրը չի կարող նույնացվել 1997 թ. «Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին» պայմանագրի հետ, քանի որ, չնայած պայմանագրերի բուն տեքստի որոշակի նմանությանը, այդուհանդերձ, թուրք-ադրբեջանական դաշինքը քաղաքական առումով էապես տարբերվում է հայ-ռուսական դաշինքից: Թուրքիան Հարավային Կովկասում ռազմաքաղաքական դաշինք ունի միայն Ադրբեջանի հետ, որի հետ հարաբերությունները 1993 թվականից պաշտոնապես դիտարկվում են «Մեկ ազգ՝ երկու պետություն» բանաձևի լույսով, իսկ թուրք-հայկական դիվանագիտական հարաբերություններ այդպես էլ չհաստատվեցին: Մինչև օրս Թուրքիան շարունակում է փակ պահել Հայաստանի հետ սահմանը՝ նրա բացումը պայմանավորելով դարաբաղյան հարցի ադրբեջանապատ լուծմամբ: Հակառակ Թուրքիայի՝ Ռուսաստանը Հարավային Կովկասում, Հայաստանի հետ ռազմավարական պայմանագրից բացի, բազմաբնույթ պայմանագրեր ունի Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության համար ուղղակի սպառնալիք ներկայացնող Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ, ընդ որում, նրանց հետ քաղաքական, ռազմական, տնտեսական հարաբերությունները անընդհատ զարգանում են: Վերջերս Ռուսաստանը բավականին հաճախ պաշտոնական մակարդակով հայտարարում է Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ իր հարաբերությունների առանձնահատուկ նշանակության մասին⁶,

ե. բացի այդ, թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագրի ստորագրումը սխալ է դիտել որպես զուտ Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ ուղղված քայլ: Պայմանագրի 2-րդ հոդվածը, ինչպես նաև ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցության վերաբերյալ մյուս հոդվածները, համապատասխան քաղաքական զարգացումների դեպքում կարող են կիրառվել նաև Իրանի և Ռուսաստանի դեմ: Դրա հաստատումն է, օրինակ, այն փաստը, որ վերջերս Թուրքիան ակտիվ կերպով աջակցում է Ադրբեջանի ռազմածովային ուժերի զարգացմանը:

ՈՒշադրության է արժանի նաև 5-րդ հոդվածը, որը որոշակիորեն ուղղված է Թուրքիայի կողմից որպես ահաբեկչական կազմակերպություն ճանաչված Քրդական բանվորական կուսակցության (ՔԲԿ) դեմ: Բանն այն է, որ Թուրքիան ժամանակ առ ժամանակ մեղադրում է Ադրբեջանին իր տարածքում ՔԲԿ-ի ճամբարների տեղակայմանն աջակցելու մեջ, իսկ վերը նշված հոդվածի համաձայն՝ կողմերը իրավական պարտավորություն են ստանձնում իրենց տարածքում արգելելու մյուս կողմի համար սպառնալիք ներկայացնող կազմակերպությունների գործունեությունը և թույլ չտալու իրենց տարածքի օգտագործումը

⁶ Տե՛ս «Совместная пресс-конференция по итогам российско-азербайджанских переговоров», 03.09.2010 (<http://www.kremlin.ru/transcripts/8824>); *Факт Меджид*. Дмитрий Медведев: Азербайджан - стратегический партнер России на Кавказе. «Кавказский узел», 03.07. 2008 (<http://dagestan.kavkaz-uzel.ru/articles/138707>); «Россия и Турция подтвердили курс на стратегическое партнерство». «ВЕСТНИК КАВКАЗА» 16.03.2011 (<http://vestikavkaza.ru/news/politika/diplomatia/34316.html>); *Фарук Аккан*. Турция и Россия работают над стратегическим союзом. «Today's Zaman», 30.01.2012 (<http://inosmi.ru/asia/20120130/184351878.html>):

մյուս կողմի դեմ ագրեսիվ գործողություններ կազմակերպելու համար: Մինևույն ժամանակ, պայմանագրի այս կետը համապատասխան քաղաքական իրավիճակում կարող է օգտագործվել նաև ԼՂՀ-ի դեմ, որին Ադրբեջանը պարբերաբար մեղադրում է ԶԲԿ-ին աջակցելու և նրա զինյալներին ապաստան տալու մեջ:

Ի դեպ, օրեր առաջ Գարալայի ռադիոտեղորոշումային կայանի շահագործման ժամկետի երկարաձգման վերաբերյալ Ռուսաստանին ներկայացված Ադրբեջանի պայմանը՝ կայանը ոչ մի դեպքում Թուրքիայի դեմ չօգտագործելու երաշխիքներ տալու մասին⁷, նույնպես հիմնված է 2010 թ. թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագրի հոդված 5-ի դրույթների վրա:

Վերլուծելով «Ադրբեջանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև ռազմավարական գործընկերության ու փոխադարձ օգնության մասին պայմանագրի» հիմնական սկզբունքները, հաշվի առնելով նրա քաղաքական ու իրավական հիմքերը՝ կարող ենք հանգել հետևյալ եզրակացությունների.

ա. թուրք-ադրբեջանական դաշինքը սպառնալիք է ներկայացնում ՀՀ ազգային անվտանգությանը, ինչպես դա նշված է ՀՀ «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» 3-րդ կետում⁸ և «Ռ-ազմական դոկտրինի» 1-ին գլխի 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ ենթակետերում⁹,

բ. 2010 թ. թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագիրը, ունենալով կայուն գաղափարական հիմք և քաղաքական համապատասխան նախադրյալներ, կարող է առանցքային դեր խաղալ հետագա տարածաշրջանային զարգացումներում,

գ. ներկա աշխարհաքաղաքական զարգացումների համատեքստում թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական պայմանագիրը միջազգային ուժերի հարաբերակցության հավասարակշռությունը խախտող և ազդեցությունների հաշվեկշիռը փոխելուն նպատակաուղղված ապակայունացնող գործոն է:

⁷ Տես «Новое условие Баку: Габалинская РЛС не должна быть направлена против Турции». «Военное обозрение», 29.04.2012 (<http://topwar.ru/13942-baku-postavil-moskve-novoe-uslovie-po-gabalinskoy-rls.html>):

⁸ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 18:

⁹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեղեր», 2007, հմ. 4:

РЕГИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

**«ДОГОВОР О СТРАТЕГИЧЕСКОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ
И ВЗАИМНОЙ ПОМОЩИ МЕЖДУ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ И ТУРЕЦКОЙ
РЕСПУБЛИКОЙ»–НАЧАЛО КАЧЕСТВЕННО НОВОГО ЭТАПА
ДВУСТОРОННИХ АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ**

Л. С. ЭВОЯН, соискатель Института востоковедения НАН РА

РЕЗЮМЕ

В августе 2010 г. был подписан «Договор о стратегическом сотрудничестве и взаимной помощи между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой», который юридически оформил существующий военно-политический альянс в формате «Одна нация – два государства». В статье дается анализ договора по его разделам. Согласно договору, стороны, подтверждая приверженность условиям Карского соглашения 1921 г. и незыблемости принципа территориальной целостности и нерушимости границ, обязуются расширять взаимные сотрудничество и помощь в политической, военной, военно-технической, экономической, энергетической и гуманитарной сферах. Подписание этого документа нацелено на расширение влияния Турции в регионе, с нарушением баланса сил на Южном Кавказе, которое в силу определенных геостратегических параметров не может быть уравновешено российско-армянским партнерством. В контексте текущих геополитических развитий «Договор» представляет потенциальную угрозу безопасности и миру в регионе, в частности – национальной безопасности Республики Армения и Нагорно-Карабахской Республики.

REGIONAL SECURITY

**«AGREEMENT ON STRATEGIC COOPERATION
AND MUTUAL ASSISTANCE BETWEEN
THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE REPUBLIC OF TURKEY»
AS A BEGINNING OF A QUALITATIVELY NEW STAGE
IN THE TURKISH-AZERBAIJANI BILATERAL RELATIONS**

L. S. EVOYAN, Applicant at the Institute of Oriental Studies, NAS, RA

SUMMARY

In August 2010 the «Agreement on Strategic Cooperation and Mutual Assistance between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey» was signed which de jure formalized the existing military-political alliance in the «One nation – two state» format. The analysis of the agreement under sections is provided in the article. Under the agreement, the parties, confirming

the commitment to the terms of the Treaty of Kars of 1921 and to the principle of territorial integrity and inviolability of borders, undertake to enhance mutual cooperation and assistance in the political, military, military-technical, economic, energy and humanitarian spheres.

The signing of this document is aimed at increasing Turkey's influence in the region, in violation of the balance of power in the South Caucasus, which, by virtue of certain geostrategic parameters, cannot be counterbalanced by the Russian-Armenian partnership. Within the context of the current geopolitical developments, the «Agreement» poses a potential threat to security and peace in the region, in particular, to the national security of the Republic of Armenia and the Nagorno-Karabakh Republic.

**ТРАГИЧЕСКИЕ СОБЫТИЯ,
КОТОРЫЕ МОЖНО БЫЛО ПРЕДОТВРАТИТЬ**

*В. А. ПОНОМАРЕВ, доцент кафедры гуманитарного образования
и иностранных языков факультета экономики и менеджмента
Юргинского технологического института (филиала)
Национального исследовательского Томского политехнического университета**

Азербайджано-карабахская (Арцахская) война закончилась в 1994 г. (с 12 мая 1994 г. в регионе действует бессрочное прекращение огня) [1]. Сегодня, по прошествии многих лет, зачастую без знания реальных событий некоторые западные и российские СМИ пытаются писать об Арцахской войне, о тяготах и боли, причиненной ею людям. В том числе, и о трагической судьбе жителей азербайджанского села Ходжалу, погибших в окрестностях азербайджанского г. Агдам.

В целом, ходжалинские события получили неоднозначную оценку в различных документах, в СМИ и трудах многих авторов**.

В произошедшем необходимо досконально разобраться и с самого начала назвать вещи своими именами, то есть:

1) разблокирование автомобильной дороги Степанакерт – райцентр Аскеран и аэропорта в Ходжалу, а также подавление огневых точек, из которых велся непрерывный ракетно-артиллерийский обстрел Степанакерта и близлежащих населенных пунктов, обозначить военным термином «войсковая операция», проведенной подразделениями Армии обороны НКР, а не «специальной операцией по уничтожению мирного азербайджанского населения» в данном населенном пункте, его ближних и дальних окрестностях, как это пытаются представить официальный Азербайджан и те, кто ему в этом содействует;

2) назвать предательством содеянное политическим руководством Азер-

* Область научных интересов автора: проблемы геноцида армянского населения в Турции и Азербайджане (в советское время); создание автономии (Нагорно-Карабахской Автономной Области); развитие армянского социума Нагорного Карабаха, его материальной и духовной культуры, образования и науки в советском Азербайджане; причины, приведшие к межнациональному конфликту в конце 1980-х – начале 1990-х гг., его эскалация; образование и развитие НКР; современное состояние армяно-азербайджанских отношений и процесса урегулирования межнационального конфликта в Нагорном Карабахе.

** См. «Список источников и использованной литературы» пункты [5]–[8], [10]–[13], [36]–[44].

байджана – истинного виновника трагедии жителей Ходжалу, которое не только бросило на произвол судьбы своих соплеменников в трудный час, но и сознательно подвергло их смертельной опасности, хотя этого, как и самих жертв, можно было избежать.

Известно, что «Ходжалу – старое армянское село^{*}, одно из наиболее древних поселений на территории Арцаха... В 20-х годах, уже при советской власти рядом со старым Ходжалу возникло новое село, основанное армянскими беженцами из карабахского Карагишлака (сел Бердадзора), разоренного турками и азербайджанскими мусаватистами в 1918 г.» [2, с. 573].

Азербайджанцы начали селиться здесь с конца 50-х годов XX века, и уже в начале 60-х гг. возле армянского появилось и азербайджанское *Ходжалы* [3, с. 172]. С 1977 г. армянское село уже не упоминается [4, с. 116].

Исследователь А. Манасян отмечает: «Ходжалу стал первым населенным пунктом, где была осуществлена политика этнической чистки в отношении армян в ходе Карабахского конфликта. В ноябре 1989 г. в Ходжалу в русле политики азербайджанизации (т. е. тюркизации) Нагорного Карабаха были размещены турки-месхетинцы из Средней Азии» [5, с. 93], а в 1990 г. – и азербайджанцы из Армении [6, с. 120]. При этом, вопреки утверждениям, Ходжалу не было городом и даже не входило в десятку крупнейших сел НКАО-НКР.

После распада СССР населенный пункт был превращен в опорный пункт азербайджанской армии, откуда Степанакерт и близлежащие армянские селения постоянно подвергались артиллерийскому обстрелу. 25–26 февраля 1992 г. огневые точки Ходжалу были подавлены, а в ходе штурма в «мирном» Ходжалу было «убито 7 армян, ранено 20» [7, с. 1], в качестве трофеев силам обороны НКР достались «735 единиц стрелкового оружия» [8, с. 25], а также «2 установки «Град», ракетная установка «Алазань», 2 БМП, 100-миллиметровая пушка и большое количество оружия и боеприпасов» [9, с. 1].

Согласно армянским источникам, «для азербайджанских властей не стала неожиданностью военная операция по подавлению огневых точек в Ходжалу. Об этом азербайджанская сторона была уведомлена по телевидению еще за два месяца до штурма. Задолго до штурма по радиосвязи азербайджанским силам было предложено вывести из поселка мирное население» [10, с. 13]. Это же подтверждает А. Н. Муталибов, занимавший в те дни пост президента Азербайджана: «нападение на Ходжалы не было внезапным, о том, что оно готовится, было хорошо известно в Баку» [11, с. 3].

Согласно имеющимся свидетельствам, после начала штурма часть населения сразу стала покидать Ходжалу в направлении Агдама:

* Село было основано около 200 лет тому назад армянскими купцами (ходжа – персидски «купец»), выходцами из Бердадзора (см. С. Лукасян. Ходжалу: в старом и новом аспектах (исторический очерк). (на арм. яз.) «Хорурдаин Карабах», 24 октября 1990 г.). В районе села сохранились археологические памятники северо-армянской культуры (XIII – VII вв. до н. э.). – *Ред.*

– с восточной окраины города на северо-восток вдоль русла реки Каркар, оставляя Аскеран слева (этот коридор, шириной от 100 до 300 метров, был оставлен армянской стороной для безопасного исхода населения);

– с северной окраины города на северо-восток, оставляя Аскеран справа (данным маршрутом воспользовались лишь немногие) [10, с. 17].

В ходе отхода мирного населения «армянские подразделения сделали все возможное, дабы избежать ненужных жертв из числа гражданского населения Ходжалу» [10, с. 17].

До начала штурма для мирного населения был оставлен коридор для отступления. Его существование подтверждают обе стороны. Об этом прямо говорят как экс-президент Азербайджана А. Н. Муталибов: «коридор, по которому люди могли уйти, армянами все-таки был оставлен» [12, с. 3], так и те азербайджанские руководители, которые были в это время в Ходжалу. Глава исполнительной власти – мэр Ходжалу Эльман Мамедов после трагедии отмечал, что «Мы знали, что этот коридор предназначен для вывода мирного населения» [11, с. 3].

Бывший заместитель министра обороны НКР генерал-майор В. М. Баласанян отмечал в интервью: «Как человек, ответственный за аскеранское направление фронта, со всей ответственностью заявляю, что мирным жителям Ходжалу был оставлен коридор, который охранялся как армянскими силами, так и вооруженными азербайджанцами. Это была железная дорога – самый короткий и безопасный путь из Ходжалу в Агдам. Мы несколько раз заранее объявляли о том, что путь будет открыт... Людей должны были провести через коридор ходжалинские власти» [8, с. 25].

Изучая ходжалинские события нельзя обойти вниманием следующее обстоятельство: «еще накануне 26 февраля в «мирном» Ходжалу содержались 47 армян-заложников, о чем азербайджанские средства массовой информации предвзвистительно не упоминают. После освобождения Ходжалу их там оказалось всего 13 (среди них 6 женщин и 1 ребенок), остальные 34 были уведены азербайджанцами в неизвестном направлении. О них известно лишь одно – их вывели из села в ночь операции, но в Агдам они не вошли, и сведений, подтверждающих их дальнейшее нахождение в азербайджанском плену, не было» [13, с. 27].

Можно придти к выводу, что они шли впереди отходивших к Агдаму ходжалинцев в качестве «живого щита», а на подходе к городу попали под огонь азербайджанских солдат. И еще неизвестно, чьи изуродованные трупы демонстрировали впоследствии своим и иностранным телеоператорам местные азербайджанские власти на поле возле села Нахичеваник... Со многих трупов была снята верхняя одежда, а тела жертв подверглись надругательствам [13, с. 27]. Кроме того, они пролежали в поле на снегу сначала до 29 февраля, а затем до 2 марта, когда их два раза снимали азербайджанские и иностранные телеоператоры, то есть, практически 5 дней! Разве так поступили бы азербайджанцы со своими соплеменниками, если

известно, что по мусульманскому обычаю «следует как можно скорее похоронить умершего»? [14, сс. 163, 277].

Российский историк и публицист П. Шехтман отмечает: «О том, что происходило после штурма, свидетельствует Сулейман Аббасов. Он отступал из Ходжалы вместе с остатками защитников города: «Мы с частью жителей дошли до села Нахичеваник, надеясь здесь найти пристанище: до этого нам по рации сообщили, что село отбито у армянских боевиков. (Кто сообщил? Откуда такая странная ошибка, если Нахичеваник давно и прочно удерживался армянскими «боевиками»? – П. Ш.)» [15, с. 19].

До сих пор остается открытым вопрос, кто дал ложную информацию отходившим из поселка ходжалинцам о том, что им нужно идти не в сторону Агдама, а в сторону армянского села Нахичеваник. Жителям было сообщено, что село захвачено подразделениями азербайджанской армии и что там нет армян. Никто из азербайджанских руководителей разного ранга в последующем не взял на себя ответственности за это. Не менее интересно то, как тела убитых вообще попали на поле возле этого села, если данная территория на тот момент контролировалась азербайджанскими вооруженными подразделениями?

Командир разведотряда сил НКР Владимир Вартанов свидетельствует, что «поле, на котором они собрали трупы, это то самое место, откуда я со своими разведчиками вел наблюдение за дорогой из Агдама. Здесь не было никаких боевых действий. Трупы сюда завезли позже. Спустя 7-8 часов после того, как мы покинули наш наблюдательный пункт. ...это была азербайджанская зона. Наши войска находились в 4-5 километрах отсюда, в районе Нахичеваника. Здесь были только мы – маленькая разведгруппа, которая во время ходжалинской операции не произвела ни одного выстрела. Дело происходило так: наши на нахичеваникских позициях заметили азеров и открыли предупредительный огонь. Перестрелка длилась одну-две минуты. Не больше. Азербайджанцы поняли, что пошли не в ту сторону и повернули назад. Минут через 10-15 с азербайджанских позиций, расположенных напротив Нахичеваника, начался мощный огонь. Не исключено, что, заметив большую группу людей, азербайджанцы подумали, что это армяне атакуют, и открыли сильный огонь по своим... Я глубоко убежден, что так оно и было – азербайджанцы сами перебили своих. Объективно их не в чем винить, они защищали свои позиции, информации никакой не имели. ...когда показали местность, на которой были собраны эти трупы, все стало понятно: чтобы свалить вину на армян, они собрали вблизи азербайджанских позиций у Нахичеваника трупы, перенесли на эту поляну и отсняли для телевидения. Повторяю, в ту ночь здесь никаких трупов не было... Возвращались мы к себе на следующий день, в полдень. И тоже никаких трупов не было. И перестрелок никаких не было» [16, с. 37].

Аналогичной точки зрения придерживаются Г. Демоян и Л. Мелик-Шахназарян: «мы считаем, что ходжалинцев расстреляли именно агдамцы, видимо, приняв их в темноте за наступающих армян» [10, с. 23].

Политолог Д. Бабаян отмечает, что «территория, на которой впоследствии были засняты кадры со множеством тел убитых, находится в трех километрах от Агдама и в 11 километрах от Ходжалы, и вплоть до падения летом 1993 года, когда был нейтрализован агдамский плацдарм, находилась под постоянным контролем азербайджанских формирований. Доступ туда подразделениям карабахской армии был тогда невозможен. ...по словам экспертов, проводивших экспертизу трупов, подавляющая часть этих людей была убита с агдамского направления. Кроме того, была существенная разница между съемками тел погибших. Съемки проводили ряд журналистов. Самые первые сделал личный оператор Аяза Муталибова Чингиз Мустафаев, который был допущен также к месту обмена тел погибших армян и азербайджанцев. Мустафаев производил видеосъемки дважды, с разницей в два дня. Трупы были обезображены ко времени второй съемки.

При виде явной разницы в состоянии трупов и подозревая, что это дело рук определенных сил в самом Азербайджане, Мустафаев по поручению президента Муталибова начал свое собственное независимое расследование. Однако после своего сообщения в информационное агентство «ДР-Пресс» в Москве о причастности азербайджанской стороны к преступлениям против ходжалинцев журналист был убит недалеко от Агдама при невыясненных обстоятельствах. Та же участь постигла и полевого командира Ала Якуба, который в присутствии осведомителя заявил, что «мог бы пролить свет на бойню у Нахичеваника, а также поведать существенные подробности о недавней гибели в небе над Карабахом вертолета с государственными деятелями на борту», за что пришедший к власти Народный фронт Азербайджана летом 1992 года подверг его аресту и довел до смерти в тюремной камере при невыясненных обстоятельствах» [17, с. 255].

Увиденное Ч. Мустафаевым отметила и чешская журналистка Яна Мазалова. Побывав сразу после событий на месте, где находились убитые люди, Мазалова не отметила каких-либо следов изуверства на трупах. А через пару дней миру были представлены обезображенные тела [6, сс. 119–120].

Удивляет еще один факт из публикаций азербайджанских журналистов, в которых прослеживается противоречие. Он заключается в следующем: для того, чтобы прибавить трагизма в прошедшие в Ходжалу события, М. Сафарли 28 февраля отмечает, что «В бою погибли в числе других начальник ходжалинского аэропорта, прокурор и мэр города» [18, с. 3].

В то же время его коллега, журналист-международник, корреспондент «Правды» З. Кадымбеков в своей статье 7 марта сообщает, что глава исполнительной власти города (мэр) Эльман Мамедов и прокурор Атакиши Атакишиев живы и дают ему интервью [19, с. 1]. Это же подтверждает, но

значительно позже – 22 апреля, и российский журналист П. Шехтман, взявший интервью у мэра Ходжалы Эльмана Мамедова [15, с. 19].

Не понятно, как могли «ожить» убитые в бою руководитель города и чиновники. Ясно одно – М. Сафарли постарался как можно больше «сгустить краски» и представить картину тотального уничтожения армянами населения Ходжалу.

Таким образом, факты подтверждают как наличие безопасного пути для отступления населения Ходжалу, так и то, что в конце этого коридора, на территории, контролируемой отрядами Народного фронта Азербайджана, отступавших жителей встретили шквалом огня [5, с. 93]. Но кому был выгоден подобный ход событий?

Президент Азербайджанской Республики А. Н. Муталибов в интервью чешской журналистке Дане Мазаловой высказал мнение, что это было организовано НФА с целью смещения его с должности главы государства: «какая-то сила действовала для дискредитации президента» [12, с. 3]. Позже он также отмечал, что «События в республике развивались таким образом, что я чувствовал стремление свалить на меня все то, что происходило в Карабахе, особенно в Ходжаллах. Но моей персональной вины в том нет, и мне не хотелось, чтобы мое имя в истории Азербайджана связывали бы именно с этим событием» [20, с. 3].

Последующие события подтвердили высказанную А. Н. Муталибовым первоначальную версию о ходжалинских событиях. Г. Демоян и Л. Мелик-Шахназарян отмечают: «Муталибов был прав. Анкару его фигура, как пророссийски настроенного политика, явно не устраивала» [10, с. 23]. В дальнейшем азербайджанская сторона взялась «за «обоснование» противоположной версии, обвинив в расстреле жителей Ходжалу армян. Ныне эта тема наиболее часто склоняется в пропагандистских целях» [5, сс. 93–94].

Отдельным вопросом в пропагандистских усилиях Азербайджана стоит участие личного состава российского 366-го гвардейского мотострелкового полка в рассматриваемых событиях. Азербайджанскими источниками была запущена в оборот версия о якобы активном прямом и косвенном участии в штурме Ходжалу военнослужащих 366-го полка, т. е. «русских», которые «вооружили» карабахцев, а те, дескать, совершили «массовое убийство мирных азербайджанских граждан», то есть акт геноцида.

Соответствующие статьи журналистов – представителей азербайджанских СМИ были опубликованы в том числе и на страницах российских газет.

Так, корреспондент «Известий» С. Мамедов сообщил, что «массовое истребление жителей Ходжалы в ночь с 26 на 27 февраля (выделено нами, – В. П.) нынешнего года было заранее спланированной акцией со стороны армянских вооруженных формирований Верхнего Карабаха, а в ее реализации непосредственное участие принимал 366-й полк, дислоцировавшийся к тому времени в Ханкенды (Степанакерте)» [21, с. 2]. Знает ли С. Мамедов, что «Воен-

ная операция в ходжалинском направлении началась 25 февраля 1992 г. в 23:30 и завершилась 26 февраля в 3:00 часа утра» [22, с. 41]? Очевидно – нет, или же для него временной отрезок не имеет значения.

Одиозный автор А. Мехтиев также распространил большое количество подобного рода информации, в частности: «Пресс-секретарь президента заявил журналистам, что у него имеются видеокadres, запечатлевшие участие 366-го российского полка «в карательных операциях против азербайджанских сел Карабаха»» [23, с. 2]. Насколько можно доверять этой информации и совершенно безграмотному в военном отношении автору, который в своих материалах Бакинское высшее общевойсковое командное училище называет «Бакинская общевойсковая офицерская школа» [23, с. 2] и «По данным НФА, в Ходжалы установлены зенитные и ракетные орудия (выделено нами, – В. П.) 366-го полка, из которых ведется массированный обстрел города Шуша» [23, с. 1]? Ответ очевиден – нельзя.

Отдельного внимания заслуживает предлагаемая азербайджанскими источниками статистика количества жертв. При ее изучении можно сделать вывод, что число жертв в процессе мифологизации «геноцида» и политических манипуляций с ним нарастало. Эти цифры существенно разнятся в разных источниках.

Хронология же публикаций выглядит следующим образом:

– в «Энциклопедии» 2002 года, изданной под научным руководством Р. Ф. Мустафаева, сообщается: «Вооруженные силы Армении при содействии российского 366-го полка, состоящего, как выяснилось позже, в основном из армянских офицеров и прапорщиков, стерли с лица земли азербайджанский город Ходжалы. Жертвами варварской акции стали около тысячи человек, главным образом старики, женщины и дети» [24, с. 284];

– азербайджанский конфликтолог и историк А. С. Юнусов повествует: «До сих пор нет точных цифр жертв разыгравшейся при взятии города трагедии. В тот период в прессе сообщалось о более 1000 погибших ходжалинцев, однако на сегодня удалось составить поименный список 636 погибших, среди которых сотни женщин, стариков и детей. Следственная группа прокуратуры Азербайджана через два года распространила информацию, что документально она смогла доказать гибель в Ходжалы 485 чел., из них 33 – дети, а 106 – женщины. 120 чел. пропало без вести, 487 чел. ранено, а более 500 чел. попало в плен. При этом тела многих убитых подверглись глумлению, в том числе скальпированию» [25];

– в азербайджанской «525-й газете» сообщалось, что при захвате Ходжалу за одну ночь с особой жестокостью было убито 613 мирных жителей, в том числе 63 ребенка, 106 женщин, 70 стариков [26];

– российские исследователи В. Гаврилов и Н. Шепова со ссылкой на азербайджанский источник отмечают, что «По различным данным, число погибших варьировалось от 181 человека до 1324 человека. По данным

азербайджанской депутатской следственной комиссии по выяснению обстоятельств ходжалинских событий, погибло 450 человек, ранено 400, без вести пропали около 80, и 20 человек оказались в заложниках» [27, с. 372].

Практически в каждом из этих источников красной нитью проходит мысль о том, что «азербайджанский город Ходжалы» атаковали вооруженные силы Армении при содействии бронетехники российского 366-го полка, состоящего в основном из армянских офицеров и прапорщиков.

Между тем здесь также прослеживается незнание реалий неосведомленными авторами:

– во-первых: вооруженные силы Армении не могли участвовать в операции по разблокированию Ходжалу, а ее разработали и провели вооруженные формирования Нагорно-Карабахской Республики;

– во-вторых: армяне – офицеры и прапорщики 366-го мотострелкового полка не составляли основную часть командного состава, а только около 20 % его численности по штатному расписанию (из них – около 5 % офицеров) [28]; кроме того, большая часть прапорщиков-армян проходила службу на нестроевых должностях.

Более того, в участии военнослужащих и бронетехники 366-го мотострелкового полка в штурме Ходжалу не было необходимости, так как на тот момент вооруженные подразделения карабахских армян уже имели на вооружении собственную бронетехнику. Еще в начале декабря они предприняли разоружение советского милицейского полка, переброшенного в Степанакерт для обеспечения режима чрезвычайного положения. В результате этой акции карабахские силы заполучили значительное количество стрелкового оружия и несколько единиц бронетехники (БМП, БТР, БРДМ). Небольшой части этого оружия, даже если не считать отбитую у азербайджанцев трофейную технику, было достаточно для успешного проведения операции» [29, сс. 19–20].

Это же подтверждает Пресс-центр Министерства иностранных дел НКР: «В том бою карабахская сторона впервые применила бронетехнику – БТРы и БРДМ, «экспроприированные» в декабре 1991 года у саратовского полка ППС ВВ МВД СССР: вероятно, это и породило разрекламированный бакинскими пропагандистами миф об участии в бою «бронетехники» 366-го армейского полка» [13, с. 26].

Тот факт, что в войсковой операции в Ходжалу не принимал участия личный состав 366-го мотострелкового полка, подтверждает также В. Ивлева (в феврале-марте 1992 г. – корреспондент газеты «Московский комсомолец»): «В ту ночь (с 25 на 26 февраля 1992 года) армянские отряды штурмовали село Ходжалы, откуда азербайджанские силы обстреливали Степанакерт и где находится единственный в Нагорном Карабахе аэропорт. Вместе с врачами я шла во втором эшелоне атакующих... Солдат 366-го мотострелкового полка я во время штурма Ходжалы не видела» [30, с. 44].

Таким образом, азербайджанская сторона на протяжении многих лет бездоказательно настаивает на участии 366-го полка в штурме Ходжалу, но так и не предъявляет веских доказательств – соответствующих архивных документов, выписок из приказов и распоряжений, а также других документов и материалов. Их отсутствие прямо свидетельствует о том, что ни боевая техника, ни личный состав полка в войсковой операции Армии обороны НКР по разблокированию дороги Степанакерт–Аскеран и аэропорта в Ходжалу в ночь с 25 на 26 февраля 1992 г. участия не принимали, а находились в местах своей дислокации. Попытки же дискредитировать в глазах мировой общественности личный состав 366-го гвардейского мотострелкового полка на самом деле преследуют цель минимизировать свое участие в преступлениях, совершенных в отношении армянского населения Нагорно-Карабахской Республики.

Не секрет, что в общем дискурсе вопроса участия внешних сил в конфликте умалчивается сейчас и умалчивался всегда тот неоспоримый факт, что на стороне Азербайджана в военно-полицейской карательной операции «Кольцо» в апреле–августе 1991 г., проводимой против карабахских армян, участвовали части и соединения 4-й общевойсковой армии Закавказского военного округа Вооруженных сил СССР и внутренних войск МВД СССР. «Действовали» они с циничной жестокостью. Затем практически все вооружение и боевая техника войскового объединения перешло в руки азербайджанского руководства и использовалось им в войне в Нагорном Карабахе против провозглашенной 2 сентября 1991 г. Нагорно-Карабахской Республики. Также умалчивается и то, что в день боев за Ходжалы–26 февраля – азербайджанская армия атаковала и полностью сожгла армянские села Сейсулан и Ярымджа Мардакертского района, в которых жили около 900 жителей [9, с. 1].

В качестве еще одного драматического события этого же периода войны, подтвержденного показаниями оставшихся в живых свидетелей, но в целом обойденного западными и российскими СМИ, нужно отметить трагедию армянского села Марага. В ночь на 10 апреля 1992 г. азербайджанская армия при поддержке бронетехники 23-й (Кировабадской) дивизии атаковала приграничное село Марага Мардакертского района НКР с 3000 жителей. Местный отряд самообороны вынужден был отступить, и село 4 часа находилось в руках азербайджанцев. Все произошло быстро, многие жители не успели уйти. После освобождения села там были обнаружены обезображенные, распиленные на части трупы и сожженные тела. Десятки жителей были угнаны в плен. Эта трагедия подробно освещена в книге Л. Г. Мелик-Шахназаряна «Военные преступления Азербайджана против мирного населения Нагорно-Карабахской Республики» [31, сс. 136–143].

Возвращаясь к вопросу об ответственности за Ходжалинские события, нужно отметить, что они были сразу же задействованы во внутри- и внешнеполитической жизни не только Азербайджана, но и его союзника Турции.

После этих событий турецкие власти сделали несколько заявлений, нацеленных не на то, чтобы призвать азербайджанские власти провести тщательное расследование и выявить истинных виновников, а на то, чтобы в глазах мировой общественности дискредитировать национальное движение карабахских армян. По сообщениям российских печатных СМИ «в турецких городах Анкара, Измир, Игдир, Карс и других состоялись митинги солидарности с Азербайджаном. Организаторы митингов потребовали от правительства Турции оказать воздействие на Армению, чтобы последняя положила конец политике геноцида в отношении азербайджанцев в Нагорном Карабахе» [32, с. 3]. «Президент Тургут Озал и председатель Великого национального собрания (парламента) Хюсаметтин Джиндорук осудили «отличающийся особой жестокостью акт геноцида армян в отношении братьев-азербайджанцев» и обвинили западные державы в том, что они придерживаются «двойного стандарта» в подходе к карабахской проблеме» [33, с. 1].

Уже после трагедии в Баку работала депутатская следственная комиссия по выяснению обстоятельств ходжалинской трагедии. По завершении следственных действий она выступила с итоговым отчетом на Милли меджлисе, где отметила, что «считает, что руководство республики имело все возможности, организовав защиту города, предотвратить трагедию и вывезти с наименьшими потерями его население». По мнению ее членов, этого не произошло из-за ошибок, допущенных в подборе кадров, невыполнения своих служебных обязанностей экс-президентом Муталибовым, бывшим премьер-министром Гасановым, министрами внутренних дел Керимовым, национальной безопасности Гусейновым, начальником главного штаба Минобороны республики Мусаевым и другими [21, с. 2].

Между тем многие представители азербайджанской стороны (независимые и официальные), те, кто проводили или участвовали в проведении расследования по событиям в Ходжалу и хотели добиться полной правды, так или иначе пострадали. Они были застрелены, посажены в тюрьму, избиты, умерли при невыясненных обстоятельствах и т. п. В их числе: Чингиз Мустафаев, Эйнулла Фатуллаев, Эльмар Гусейнов, Бахаддин Гусейнов и другие [34, с. 1]. Уже в наши дни, в 2007 г., соредактор двух влиятельных оппозиционных газет – русскоязычной «Реальный Азербайджан» и азербайджаноязычной «Гюнделик Азербайджан» – Эйнулла Фатуллаев был заключен в тюрьму после того, как был признан виновным по обвинениям, связанным с его комментариями относительно событий в Ходжалу во время войны в Нагорном Карабахе. В опубликованной им в 2005 году статье «Карабахский дневник» он дал комментарий, что это азербайджанские солдаты являются ответственными за убийства 1992 года, а не армянские, как представляется в версии, выдвинутой правительством Азербайджана: «По-

хоже, что батальоны НФА стремились не к освобождению ходжалинцев, а к большей крови на пути к свержению А. Муталибова» [35, с. 30].

Изучив различные документы и аналитические источники, автор статьи пришел к выводу, что спекулируя на теме Ходжалы, власти Азербайджана используют ее в качестве консолидирующей идеи против Нагорного Карабаха. Подобными действиями Азербайджан не только не способствует урегулированию конфликта, но и тормозит этот процесс [6, с. 120].

При проведении войсковых операций потери неизбежны – как среди военных, так и мирного населения. Но «гражданских» потерь можно избежать, если руководство страны имеет желание защитить свой народ или, по крайней мере, не подвергать его излишней опасности. В Ходжалу этого не произошло – азербайджанское руководство не сделало ни того, ни другого. В жертву политическим амбициям азербайджанского руководства и оппозиции в лице НФА были принесены невинные люди.

Даже по прошествии двух десятков лет власти Азербайджана не хотят смотреть правде в глаза. Наоборот, маховик истерии раскручивается еще сильнее. Ежегодно в годовщину трагедии во многих странах мира, в том числе в СНГ, проводятся массовые акции, имеющие целью навязывания гражданам этих стран враждебности к армянскому народу. Данные потуги, однако, не могут устраивать здравомыслящих и знакомых с историей людей.

В любом случае в оценке этой трагедии еще рано ставить точку. Со временем появятся люди и найдутся документы, которые прольют свет на эти события. Все станет на свои места и все узнают, кто был истинным виновником того, что случилось с жителями Ходжалу.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Архив МО НКР Пакет № 1 с приказами 1-го Оборонительного района. Л. 12; *С. Р. Асратян*. Оборонительные районы Армии Обороны в главных операциях Карабахской войны. Степанакерт: Дизак Плюс, 2009, с. 68 (на арм. яз.).
2. *С. Т. Саркисян*. Ходжалу. «Энциклопедия Арцах-Карабаха», 2-е изд., испр. и доп. СПб.: Петрополис, 2007.
3. «Азербайджанская ССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1961 г.». Баку, 1961.
4. «Азербайджанская ССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1977 г.». Баку, 1977.
5. *А. Манасян*. Карабахский конфликт: Ключевые понятия и хроника. Е.: НОФ «Нораванк», 2005.
6. *Д. Бабаян*. Кто был заинтересован в гибели мирного населения? «Карабахский экспресс», январь-март 2008, № 1 (13).
7. *Л. Минасян, А. Ханбабян*. Бои в Карабахе продолжаются. В Азербайджане назревает кризис власти. Война. «Независимая газета», 28 февраля 1992 г.
8. «Ходжалу стал жертвой внутривнутриполитической борьбы в Азербайджане». Из интервью «KarabakhOpen», 26.02.2007. «Арцах», февраль 2007, № 2 (3).
9. *Л. Минасян*. Вертолеты продолжают падать. Нагорный Карабах. «Независимая газета», 5 марта 1992 г.

10. *Г. Демоян, Л. Мелик-Шахназарян.* Ходжалинское дело: Особая папка. Е., 2003.
11. *А. Болотин.* ...Эта пуля еще не твоя. «Огонек», 4–18 апреля 1992, № 14–15.
12. «Я гуманист. В душе». «Независимая газета». 2 апреля 1992 г.
13. «Ходжалу: история большой лжи». Пресс-центр МИД НКР. «Арцах», февраль 2007, № 2 (3).
14. «Сущность смерти и похоронный обряд. По мазхабу имам аш-Шафи’и». Махачкала, 2009.
15. *П. Шехтман.* Свидетельствуют жертвы живые и мертвые. Новая версия трагедии в Ходжалы. «Мегаполис-Экспресс» (г. Москва), 22 апреля 1992 г., № 17 (104).
16. «Что реально произошло в Ходжалу». «Арцах», июнь-июль 2007, № 6.
17. *К. А. Столяров.* Распад: от Нагорного Карабаха до Беловежской пущи. М.: Олма-Пресс, 2001.
18. *М. Сафарли.* Бои в Карабахе продолжаются. В Азербайджане назревает кризис власти. Азербайджан. «Независимая газета». 28 февраля 1992 г.
19. *З. Кадымбеков.* «Горячие точки» вытягиваются в линию фронта. Трагедия Ходжалы. «Правда», 7 марта 1992 г.
20. *Г. Алимов.* Аяз Муталибов: я власть не узурпировал, меня ее лишили. «Известия», 12 ноября 1992 г.
21. *С. Мамедов.* Трагедию в Ходжалы можно было предотвратить. «Известия», 14 ноября 1992 г.
22. ««Ходжалу»: факты и ложь». Краткая справка. «Карабахский курьер». Февраль 2009, № 1 (26).
23. *А. Мехтиев.* Нагорный Карабах: пока – предварительное совещание, настоящие переговоры будут потом. «Независимая газета», 22 февраля 1992 г.
24. «Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX–XXI вв.)». Краткая хронологическая энциклопедия. Составители: А. Мустафаева, Р. Севдималиев, А. Алиев, Р. Йылмаз. Институт по правам человека Национальной Академии Наук Азербайджана. Баку: ЭЛМ, 2002.
25. *А. Юнусов.* Война без правил. «Карабах: прошлое и настоящее». Баку, 2005, с. 36; *его же:* Трагедия Ходжалы. Опыт частного расследования. «Зеркало» (г. Баку), 13-19 июня 1992 г., № 25; там же, 20-26 июня 1992 г., № 26; там же, 27 июня-3 июля 1992 г., № 27.
26. «Ходжалинский геноцид». «525-я газета» (г. Баку), 25 ноября 2007 г.
27. *В. Гаврилов, Н. Шепова.* Нетрадиционные войны на постсоветском пространстве. Южный Кавказ. М.: Центр стратегических и политических исследований, 2009.
28. Личный архив В. А. Пономарева.
29. *Г. Демоян, Л. Мелик-Шахназарян.* Об участии 366 полка в штурме Ходжалу. «Ходжалинское дело: Особая папка». Е., 2003.
30. «К 19-летию лжи о Ходжалы». «Карабахский курьер», апрель 2011, № 2 (33).
31. *Л. Мелик-Шахназарян.* Военные преступления Азербайджана против мирного населения Нагорно-Карабахской Республики. Глава 9. «Распятие Мараги». Е.: Наири, 1997.
32. *А. Мехтиев.* Вертолеты продолжают падать. «Независимая газета», 5 марта 1992 г.
33. *К. Эгерт.* Сегодня в мире нет ничего тревожнее событий в Нагорном Карабахе. «Известия», 6 марта 1992 г.
34. «Эйнулла, будь осторожен! Власти к убийству готовы». ИАА «ДЕ-ФАКТО», 01.03.2007. «Арцах», Февраль 2007, № 2 (3).
35. «Коридор действительно был...». Отрывок из статьи азербайджанского журналиста Эйнуллы Фатуллаева «Карабахский дневник». «Карабахский курьер». 2007, № 1 (20).
36. *А. В. Шишов.* Военные конфликты XX века. М.: Вече, 2006.

37. *Н. Зенькович*. Ильхам Алиев. Взгляд из Москвы. М.: Яуза ЭКСМО, 2008.
38. «Азерпроп в действии: миф о событиях в Ходжалу». Заявление пресс-службы МИД НКР (г. Степанакерт, 25 февраля 2010 г.). «Карабахский курьер», апрель 2010, № 1 (30); «Ходжалинский геноцид». «525-я газета», 25 ноября 2007 г.
39. *Хавва Мамедова*. Ходжалы: шехиды и шахиды. Армянский терроризм как составная часть международного терроризма. Баку, 2005.
40. *А. Д. Мурадова, Р. Д. Иманов*. Трагедия XX века: «Ходжалинский геноцид». Исторические факты о деяниях армян на азербайджанской земле». Баку: Нурлан, 2003.
41. *Т. Чаладзе*. Карабахский геноцид: обреченный Ходжалы. Документальная хроника. Баку, 2009.
42. *А. Юнусов*. Война без правил. «Карабах: прошлое и настоящее». Баку, 2005.
43. *А. А. Мелик-Шахназаров*. Нагорный Карабах: факты против лжи. Информационно-идеологические аспекты Нагорно-карабахского конфликта. М.: Волшебный фонарь, 2009.
44. *Томас де Ваал*. Ходжалы. «Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной». М., 2005.

MILITARY HISTORY. KARABAKH WAR

TRAGIC EVENTS THAT COULD HAVE BEEN PREVENTED

*V. A. PONOMARYOV, Associate Professor of Liberal Education and Foreign Languages,
Faculty of Economics and Management, Yurginsky Technological Institute (branch)
of the National Research Tomsk Polytechnic University*

SUMMARY

After failures in the military arena Azerbaijan was obliged to conclude a treaty on cease-fire with the NKR and RA through the mediation of the Russian Federation. However, Baku never renounced its revanchist ambitions. Along with the initiation of the armament race and the recurrence of the threat of war it unleashed a large-scale information and propaganda war against the RA and NKR. One of the important aspects of this war is the active dissemination of the Khojaly events' anti-Armenian version by Azerbaijan and its ally Turkey aiming to accuse the Armenian sides of genocidal actions as well as to «counterbalance» the Armenian Genocide in the Ottoman Empire in 1915-1918.

The essence of these events is the following. In the time of Karabakh war the Azerbaijani village Khojaly – with the only airport in the territory of the NKR – was transformed into a strong foothold, from which Stepanakert – the capital of the NKR– was permanently fired (including by the MLRS BM-21 «Grad», the use of which is prohibited against civilian population). On February 25, 1992, after the neutralization of firing positions, the NKR Defense Army units launched an assault on Khojaly. Beforehand the Armenian side had left a «corridor» for the departure of the civilian population about what – as testified by the Azerbaijanis themselves – they were informed in advance. In the time of the departure of the civilian population towards Aghdam town which was occupied by the Azerbaijani units, 11 kilometers away from Khojaly and 3 kilometers away from Aghdam, the column of noncombatants came under heavy fire.

On March 2, the disfigured and mocked cadavers were filmed by the Azerbaijani and foreign cameramen.

Based on the analysis of the rich factual material, including the Azerbaijanis' testimonies (the ex-president of Azerbaijan A. Mutalibov, journalists Ch. Mustafayev, E. Fatullayev, field commander A. Yacoub, participant of the events S. Abbasov etc.), the author arrives at the following conclusion:

Although the Khojaly events require minute and objective investigation, taking into account the facts stated below, the real culprits should be found on the Azerbaijani side:

- according to the ballistics, the shots were fired from Aghdam, then occupied by the Azerbaijani armed forces;

- the corpses of the victims were filmed twice – on February 29 and March 2; the first time they had not been disfigured; the second time – after having lain in the snow for 5 days (which is unacceptable from the viewpoint of Islam) – they had signs of mockery. This fact is confirmed by both some Azerbaijanis and independent witnesses (foreigners);

- all those Azerbaijanis who threw doubt on the guilt of the Armenians based on objective facts, were persecuted by the authorities of Baku up to the physical destruction;

- the Khojaly events were used by the Popular Front of Azerbaijan to come into power in the republic;

- the number of the victims of these events varies from 181 to 1324;

- the fate of 47 Armenian hostages, who were in Khojaly before the assault, is suppressed, because only 13 people were released;

- Among the victims there were mostly Meskhetian Turks and Azerbaijanis from Armenia, who were placed in the village;

- the false accusations against the Russian 366th motorized rifle regiment of being allegedly involved in Khojaly events are not documented and are refuted by the testimonies of witnesses;

- the suppression of genocidal actions of the Azerbaijani forces, units and formations of the 4th combined forces of the Transcaucasian Military District and the internal troops of the USSR Ministry for Internal Affairs – in particular the 23rd (Kirovabad) division – against the Armenian forces of Maragha, Seysulan and Yarimja of Martakert region.

**ՈՒՂԻՂ ՆՇԱՆԱՌՈՒԹՅԱՄԲ ՀՐԱՉԳՈՒԹՅԱՆ
ՀՐԵՏԱՆԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՍԱՐՔ**

*Հ. Գ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, կապիտան, ՀՀ ՁՈՒ-ի Հրթիռային զորքերի և հրետանու վարչության ավերումայր կառավարման համակարգերի կիրառման խմբի պետ,
Ռ. Ս. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ, գնդապետ, բանակային կորպուսի հրետանու պետ,
Վ. Ե. ԽԱՆՈՅԱՆ, մայոր, զորամասի ավերումորբիլային ծառայության պետ*

Զինծառայողների մարտական պատրաստության կատարելագործման արդյունավետ միջոց է տարբեր նախանշանակման համակարգչային վարժասարքերի կիրառումը: Դրանք զարգացնում են մի շարք հմտություններ, որոնք անհրաժեշտ են տվյալ տեսակի սպառազինությունը իրական մարտական պայմաններում կիրառելու համար:

Այդ վարժասարքերի անվիճելի առավելություններից են նաև ռետուրաների, վառելիքի և զինամթերքի տնտեսումը, սպառազինության շահագործման ժամկետի երկարաձգումը, տվյալ սպառազինության կիրառմանը անձնակազմի հոգեբանական պատրաստումը և հարմարումը:

Այսպես. ԱՄՆ-ի ՁՈՒ-ի հրամանատարությունը Իրաքում և Սերբիայում մարտական գործողություններ պլանավորելիս լայնորեն օգտագործում էր վարժասարքերը, որոնց միջոցով տարբեր խնդիրների կատարման համար ճշգրտվում էին անհրաժեշտ ուժերն ու միջոցները, մշակվում էին տարբեր տվյալների ներածմամբ այս կամ այն իրավիճակի հետևանքների բազմաթիվ տարբերակներ: Օրինակ՝ սաստիկ կտրտված լեռնային տեղանքում օդային հարվածներ հասցնելու փորձի մշակումը հնարավորություն տվեց առաջադրված խնդիրը կատարելու առաջին իսկ հերթագրոհից՝ թանկարժեք սպառազինության նվազագույն ծախսով և նվազագույն մարտական կորուստներով:

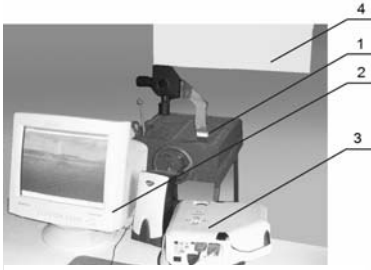
Վարժասարքերը հնարավորություն են տալիս գնահատելու մոդելավորվող տեխնիկայի այնպիսի բնութագրերը, ինչպիսիք են՝ շարժիչի աշխատանքը, ատրոդինամիկան, սպառազինության, հսկիչ-չափող սարքերի, հաղորդակցման համակարգերի և ավիոնիկայի կառավարումը: Վարժասարքը ուսուցանվողին հնարավորություն է տալիս տեսնելու մարտի դաշտի ամբողջ պատկերը, այդ թվում՝ նշանակետերն՝ ըստ դրանց վտանգավորության աստիճանի: Այն հնարավորություն է տալիս նաև բարձրությունների քարտեզի և մաթեմատիկական մոդելների հիմքի վրա ստեղծելու քարտեզին համապատասխանող իրական բնապատկեր, առաջացնելու տարբեր օդերևութաբանական պայմաններին և օրվա տարբեր ժամերին բնորոշ տեսողական էֆեկտներ, բազմաթիվ բնական և արհեստական խանգարումներ:

Պատկերի գեներատորը կարող է տեղանքը պատկերել ալիքների ինֆրակարմիր կամ այլ տիրույթներում, ինչը հնարավորություն է տալիս նմանարկելու գիշերային գործողությունները, կամ աշխատանքը հատուկ տեխնիկական միջոցներով: Մարզման ամբողջ ընթացքը վերահսկվում է հրահանգչի աշխատատեղից, ընդամին նա հնարավորություն ունի առաջադրելու կոնկրետ սցենար, ինչպես նաև պարապմունքի ընթացքում տալու ներածման լրացուցիչ տվյալներ: Կարող է արվել գրառում՝ գործողությունների հետագա վերլուծության համար:

Ներկայումս ստեղծված են անհատական և կոլեկտիվ վարժասարքեր գրեթե բոլոր տեսակների մարտական տեխնիկայի համար (ինքնաթիռներ, ուղղաթիռներ, տանկեր և այլն): Գոյություն ունեն նաև համալիր վարժասարքեր, օրինակ՝ ՄԿՏ-188Ա-ն նախատեսված է Տ-90Ա տանկի ամբողջ անձնակազմի՝ հրամանատարի, նշանառուի և մեխանիկ-վարորդի համաժամանակյա պատրաստման համար: Վարժասարքը կարող է միաժամանակ ցուցադրել մինչև 15 տարբեր թիրախներ (տանկեր, հետևակի մարտական մեքենաներ, ինքնագնաց հրետանային կայանքներ)՝ 100–4000 մ հեռավորությունների վրա մինչև 60 կմ/ժ արագությամբ շարժվելիս: Հրամանատարը և նշանառուն սերտում են հայտնվող և շարժվող, ինչպես նաև օդային ցածրաթիռ նշանակետերի հետախուզումը և կրակային խոցումը տեղից, ընթացքից և կարճատև կանգառներից, իսկ մեխանիկ-վարորդը՝ մեքենան երթի պատրաստումը, շարժիչի գործարկումը տարբեր եղանակային պայմաններում, բնական և արհեստական խոչընդոտների հաղթահարումը, աշխատանքը կապի սարքավորումներով և կառավարող սարքերով:

ՀՀ-ին և մերձակա տարածքներին բնորոշ լեռնաանտառային տեղանքում կարևոր դեր ունի հրետանին: ՌԻստի և անհրաժեշտություն կա թնդանոթների ու հաուրիցների արդյունավետ կիրառման նպատակով մշակել հրետանային անձնակազմի ուսուցման նոր մեթոդներ՝ հավանական հակառակորդի զրահատեխնիկայի դեմ հաջողությամբ պայքարելու համար: Այդ նկատառումներից ելնելով, ինչպես նաև առաջնորդվելով ռազմաարդյունաբերական համալիրի զարգացման վերաբերյալ ՀՀ Պաշտպանության նախարարի տված առաջադրանքով, սույն հոդվածի հեղինակները նախագծել և ստեղծել են մասնագիտացված հրետանային համակարգչային վարժասարքի փորձնական նմուշ:

«Պանդրամա» համակարգչային վարժասարքը (գյուտի արտոնագիր հմ. 2520Ա ՀՀ) (նկ. 1) նախատեսված է Տ(ՄՏ-12), Գ-44 թնդանոթների, Գ-20 թնդանոթ-հաուրիցի, Գ-30 հաուրիցի ու 2Մ1 ինքնագնաց հաուրիցի նշանառուներին իրականին մոտեցված պայմաններում մարզելու նշանակետերի հեռավորությունն արագ որոշելու և ուղեկցելու, դրանց վրա կրակ բացելու պահը ճիշտ որոշելու, ինչպես նաև նշանակետն առաջին իսկ կրակոցով երաշխավորված կերպով խոցելու հմտություն ձևավորելու համար: Հրաձգությունը կարող է կատարվել շարժվող նշանակետերի վրա ուղիղ նշանառությամբ բոլոր (ՕՊ-4 օպտիկական նշանոցով և դրա արդիականացված փոփոխակներով համալրված) փողային հրետանային համակարգերով՝ համաձայն հրետանու պատրաստության դասընթացի (ՀՊԳ-2003) 2ա խնդրի, ինչպես նաև աննշան լրամշակումից հետո՝ ԱՊՆ 5-40 (ԱՊՆ 6-40) գիշերային նշանոցով:

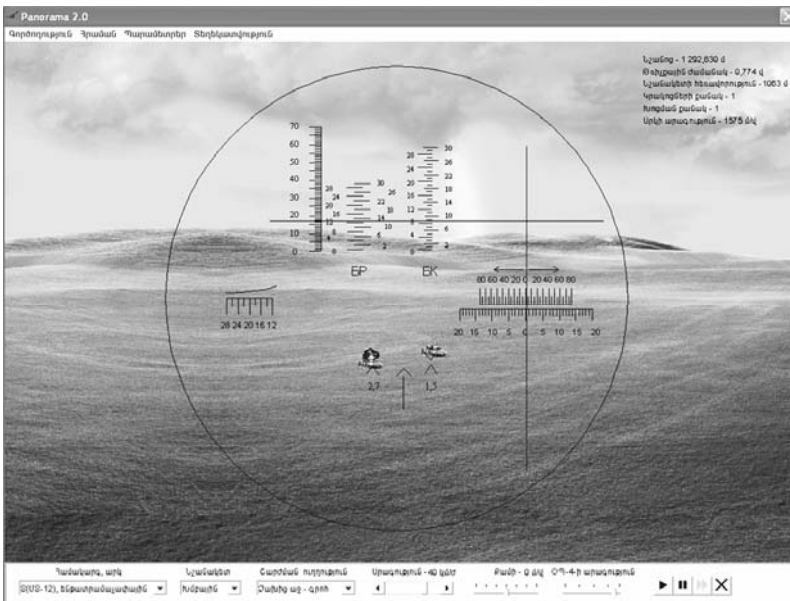

Նկ. 1. «Պանորամա» վարժասարքը

Վարժասարքը կարող է կիրառվել ինչպես հրետանային զորամասերի և ստորաբաժանումների մարտական պատրաստման ժամանակ, այնպես էլ հրթիռահրետանային զորքերի ուսումնական հաստատություններում: Դա մի ապարատաձրագրային համալիր է (նկ. 1), որը բաղկացած է ապարատային մասից (1), համակարգչից (2), թվային պրոյեկտորից (3) և կախովի էկրանից (4):

Վարժասարքի ծրագրային ապահովման հիմնական բնութագրերը

Մարտավարական դաշտի շրջադիտման անկյունը՝ ըստ ազիմուտի և տեղի անկյան	$\pm 55^\circ$
Նշանակետի առավելագույն հեռավորությունը	2200 մ
Նշանակետի նվազագույն հեռավորությունը	100 մ
Հրաձգության համար ընտրովի հրետանային համակարգերի թիվը	5
Նշանակետերի առավելագույն թվաքանակը	2
Նշանակետի շարժման արագությունը	$10 \div 50$ կմ/ժ
Նշանակետի ուղեգծի անկյունը	շեղանկյուն 19° , թևային
Կրակոցների թույլատրված առավելագույն քանակը	4
Կողային քամու արագությունը	$-15 \div +15$ մ/վ
Շրջապատող միջավայրի ջերմաստիճանը	$-25 \div +35^\circ\text{C}$
Մթնոլորտային ճնշումը	$750 \div 500$ մմ սն. ս.
Հրանոթի փողանցքի մաշվածքը	$0 \div 3,5$ մմ

Նկ. 2. Ծրագրային ապահովում. խմբային նշանակետով մարտավարական դաշտի տեսքը

Ապարատային մասի հիմնական տեխնիկական բնութագրերը

Մնուցման լարում (USB մուտքի միջոցով)	5 վ
Ծախսվող հոսանքը, ոչ ավելի	500 մԱ
Անընդհատ աշխատանքի ժամանակը, ոչ պակաս	12 Ժ
Երթային վիճակից աշխատանքային վիճակի փոխադրման ժամանակը	1 լրպե
Աշխատանքին պատրաստման տևողությունը միացումից հետո	5 վ
Առավելագույն աշխատանքային ջերմաստիճանը	45 °C
Նվազագույն աշխատանքային ջերմաստիճանը	5 °C
Հարաբերական խոնավությունը +25°C ջերմաստիճանի դեպքում	80 %
Եզրաչափերը աշխատանքային վիճակում	1050 x 570 x 1180 մմ
Եզրաչափերը երթային վիճակում	740 x 570 x 400 մմ
Ապարատային մասի զանգվածը	32 կգ
Շահագործման երաշխիքային ժամկետը, ոչ պակաս	2 տարի
Ծառայության ժամկետը շահագործման և տեխնիկական սպասարկման ու վերանորոգման կանոնների պահպանման դեպքում	10 տարի

Վարժասարքի հնարավորությունները

Վարժասարքն ապահովում է նաև հետևյալ լրացուցիչ հնարավորությունները.

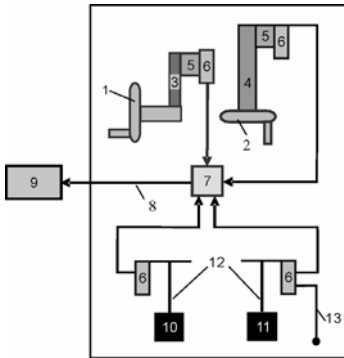
- արկերի տեսակի ընտրություն. գրահախար-ենթատրամաչափային, կուտակային,
- նշանակետերի թվաքանակի ընտրություն՝ միակի (մեկ տանկ) կամ խմբային (երկու տանկ),
- նշանակետի շարժման, կրակոցի, արկի պայթյունի ձայների նմանարկում,
- նշանակետի խոցման դեպքում նրա շարժման դադարեցում և բռնկման նմանարկում,
- հրանոթի վերալիցքավորմամբ պայմանավորված հաջորդ կրակոցների հապաղում 10 վրկ-ից ոչ պակաս ժամանակով,
- զեկույց հաջորդ կրակոցին պատրաստության մասին,
- արկի թռիչքային ժամանակի, կրակոցների և խոցման, արկի արագության, նշանակետի հեռավորության և կրակային խնդրի կատարման համար ստացված գնահատականի ցուցադրում,
- նշանառման կետի և արկի իրական պայթյունի տարբերության ցուցադրում,
- գնահատականի իջեցում 1 միավորով՝ անցած տարածության 3/4-ը գերազանցող բնագծի վրա խմբային նշանակետի ոչնչացման դեպքում, այսինքն՝ 1500 մետրը գերազանցող տարածության վրա ենթատրամաչափային արկերով կամ 825 մետրի վրա կուտակային արկերով հրաձգության դեպքում,
- հեռավորության չափում ՕՊ-4 օպտիկական նշանոցի հեռաչափային սանդղակով, ԲՌ- և ԲԿ սանդղակներով անհրաժեշտ նշանաթվի տեղադրում և կողային ճշտումների կատարում,
- նշանակետի շարժման ընդհատում և վերսկսում, ելման դիրքի բերում,
- նշանակետի հեռավորության ցուցադրում ժամանակի իրական մասշտաբով (լազերային հեռաչափի նմանարկում),
- ուղիղ նշանառությամբ հրաձգության դեպքում շարժվող նշանակետերի խոցման 70 %-ից ավելի պայմանների (2ա խնդրի պայմանների) կատարում,
- տվյալների բազայում պարապմունքի անցկացման ամսաթվի, մարզվող զինձառայողի տվյալների, ինչպես նաև ամբողջ համահավաք տեղեկույթի

գրանցում՝ տվյալների որոնման, խմբագրման և հեռացման հնարավորությամբ, – շահագործում հրետանային համակարգչային «Արկադա» դասարանի կազմում:

Ապարատային մասի կառուցվածքային սխեման

Ապարատային մասի աշխատանքը ներկայացված է նկ. 3-ում:

Համապատասխան մեխանիզմների (3) և լիսեռների (4) պտույտը՝ ռեդուկտորներով (5) դանդաղեցված, ամբարձիչ (1) և շրջադարձային (2) մեխանիզմների թափանիվների միջոցով գրանցում են օպտոէլեկտրոնային տվիչները (6): Վերջիններս միացած են կցորդման (7) սարքին, որը միացման մալուխի (8) միջոցով համակարգչին (9) փոխանցում է համապատասխան լիսեռի պտտման մեծության, արագության և ուղղության վերաբերյալ տվյալները: Նշանաթվի տեղադրման թափանիվից (10) և կողային ճշտումների կատարման թափանիվից (11) պտտող մոմենտը ճկուն ճոպանների (12) միջոցով փոխանցվում է օպտոէլեկտրոնային տվիչներին: Կրակոցի համար նախատեսված է արձակման սեղմակ (13):

Նկ. 3. Ապարատային մասի կառուցվածքային սխեմա

խոցման գործողությունները: Հետագոտությունների ընթացքում պարզվել է, որ վարժասարքի շնորհիվ ուսուցանվողներից շատերը սովորել են ըստ նշանակետի անկյունային չափերի ընդունելի ճշգրտությամբ որոշել նշանակետի հեռավորությունը՝ առանց հեռաչափային սանդղակից օգտվելու, ինչն զգալիորեն արագացնում է անհրաժեշտ նշանաթվի տեղադրումը և կրակի բացումը:

Վարժասարքի փորձնական նմուշը հաջողությամբ օգտագործվում է գորքերում և ապացուցում է հակատանկային հրետանային դիվիզիոնի անձնակազմի մարզման համար իր անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես՝ այն հնարավորություն է տալիս ուսումնասիրելու համակարգերի և արկերի հիմնական տեսնիկական բնութագրիչները, հրետանային համակարգերի նշանոցային ցանցը և կառավարող սարքերը, ավտոմատության աստիճանի հասցնելու հեռավորության որոշման և առաջին կրակոցից նշանակետի

Նկ. 4. Ապարատային մասը երթային վիճակում

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Е. Лебеденко*. Облако в погонах: военные системы распределённого моделирования. Журнал «Компьютерра», 30 ноября 2011 года (<http://www.computerra.ru/print/648544/>):
2. *Ռ. Ս. Գալստյան, Հ. Գ. Խաչատրյան*, Հրաձգության վարժասարք: Գյուտարարության արտոնագիր հմ. 2520Ա ՀՀ:
3. «Հրետանու պատրաստության դասընթաց»: Ե., 2003:

ВОЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ

**Артиллерийский тренажер
для стрельбы прямой наводкой**

*Г. Г. ХАЧАТРЯН, капитан, начальник группы применения АСУ Управления РВ и А
ВС РА, Р. С. ГАСПАРЯН, полковник, начальник артиллерии АК,
В. Е. ХАНОЯН, майор, начальник автомобильной службы в/ч*

РЕЗЮМЕ

В статье приведены основные тактико-технические характеристики, конструкция и внешний вид разработанного и изготовленного авторами опытного образца компьютерного тренажера для обучения наводчиков систем противотанковой артиллерии, привития им навыков поражения движущихся на различных расстояниях с различной скоростью одиночных и групповых целей в различных климатических условиях. Тренажер представляет собой аппаратно-программный комплекс и предназначен для имитации в приближенной к реальным боевым условиям обстановке стрельбы прямой наводкой в реальном масштабе времени, из всех систем ствольной артиллерии, оснащенных оптическим прицелом ОП-4 или ночным прицелом АПН5-40 (АПН6-40).

MILITARY ENGINEERING

AN ARTILLERY SIMULATOR FOR DIRECT FIRE

*H. G. KHACHATRYAN, Captain, Head of Group of Automatic Control System
Department, Missile Forces and Artillery, Armed Forces, RA
R. S. GASPARYAN, Colonel, Head of the Artillery, Army Corps,
V. E. KHANOYAN, Major, Head of the Motor Transport Services*

SUMMARY

The article presents the main tactical and technical characteristics as well as the design and appearance worked out and produced by the authors of a prototype computer simulator. The latter is intended for training gunners in the antitank artillery systems and for inculcating them in the skills in hitting individual or group targets moving at different distances at different speeds and in different climate conditions as well. The simulator is a hardware and a software system which is designed to simulate the most approximate real combat conditions: direct fire conditions in a real time-scale from all cannon artillery systems, equipped with optic sight OP-4 or night sight APN5-40 (APN6-40).

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՈՐԱԿԱՎՈՐ
ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՎԱԾ ՄԱՆԿԱԲՈՒԺՄԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԵՐ**

*Կ. Հ. ՄԻՄՈՆՅԱՆ, բժշկական գիտությունների թեկնածու,
ԵՊԲՀ մանկաբուժության հմ. 1 ամբիոնի դոցենտր,
Ս. Գ. ԳԱԼՍՅԱՆ, ք/ծ գնդապետ, բժշկական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊԲՀ ռազմաբժշկական ֆակուլտետի պետ*

Աշխարհի շատ երկրներ երեխաների հիվանդա-
ցության և մահացության պրոբլեմը դիտում են
որպես գերակա: Մինևոյն ժամանակ, դրանցից
յուրաքանչյուրը ձգտում է գտնելու այդ պրոբլե-
մի լուծման ուրույն ուղիներ՝ ելնելով իր ֆինան-
սատնտեսական հնարավորություններից: Տվյալ
պրոբլեմը հատկապես կենսական է սահմանա-

փակ մարդկային և ֆինանսատնտեսական ռեսուրսներ ունեցող փոքր պետու-
թյունների համար, ինչպիսին է Հայաստանի Հանրապետությունը: Մեր դեպքում
վիճակը բարդանում է նաև այն պատճառով, որ Ղարաբաղյան հակամարտու-
թյունը լուծված չէ, և Ադրբեջանն սպառնում է հակամարտության կարգավորմանը
հասնել ուժային մեթոդների կիրառմամբ, ինչը Հայաստանին պարտադրում է պա-
հել մեծաթիվ Ձինված ուժեր: ՈՒստի ՀՀ-ի համար լուրջ պրոբլեմ է ֆիզիկապես
առողջ երիտասարդներով ՁՈՒ-ի համալրման հարցը: Իսկ դա, իր հերթին, լուրջ
խնդիրներ է դնում հանրապետության մանկաբուժական համակարգի առջև: Միև-
նույն ժամանակ, առողջապահության համակարգի կատարելագործման խնդիրը,
ներառյալ՝ մայրության ու մանկության պաշտպանությունը, ամրագրված է «Հա-
յաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությու-
նում»: ՈՒստի դա կարևոր, ազգային անվտանգության ռազմավարական տրա-
մաշափի խնդիր է, որը պահանջում է համալիր հայեցակարգային լուծում:

Ըստ այդմ մենք հետազոտեցինք ՀՀ-ում երեխաների շրջանում մարմնական
ախտաբանությունը՝ ըստ համալսարանական մանկական կլինիկական հիվան-
դանոցում մարմնական ախտաբանության պատճառով 2003–2009 թթ. հետա-
զոտված ու բուժված 7349 երեխաների և 2003–2008 թթ. մահացած 568 երեխա-
ների հիվանդության պատմությունների: Հետազոտության ժամանակ կիրառվե-
ցին՝ սոցիալ-առողջագիտական, վիճակագրական, կլինիկական և այլ մեթոդներ:
Որոշվեցին այդ երևույթի տեսակարար կշիռը և տարածման հաճախականու-
թյունը, հարաբերական մեծությունների տարբերությունների հավաստիությու-
նը: Ստացված արդյունքների վիճակագրական մշակման եզրափակիչ փուլում
կատարվեց համակարգային բազմագործոնային վերլուծություն, որի նպատակն
էր ստանալ հետազոտվող երևույթի մաթեմատիկական մոդելը:

ՀՀ-ում երեխաների շրջանում մարմնական ախտաբանության և մահացության մաթեմատիկական մոդելավորման արդյունքները հնարավորություն տվեցին անելու հետևյալ եզրակացությունները.

1. միայն առանձին հիվանդությունների կամ դրանց խմբերի ուսումնասիրմամբ գործնականում հնարավոր չէ ամբողջական պատկերացում կազմել դրանց կառուցվածքում փոփոխությունների կամ առկա միտումների մասին,

2. տվյալ ախտաբանությունը պայմանավորված է նորածինների ախտաբանությամբ ինչպես ամբողջ ՀՀ-ում, այնպես էլ նրա առանձին վերցված բժշկաաշխարհագրական շրջաններում,

3. տվյալ ախտաբանության զարգացումը պայմանավորված է ավելի նուրբ մեխանիզմներով, միևնույն ժամանակ, տարբեր բժշկաաշխարհագրական շրջանների ախտաբանությունների համեմատական բնութագրումը բավական բարդ է, դիտվում են երևույթներ, որոնք հնարավոր է բացատրել ոչ թե որևէ մեկ գործոնի, այլ մի շարք, այդ թվում՝ արտաքուստ մեկը մյուսի հետ կապ չունեցող, գործոնների համախումբ ազդեցությամբ,

4. յուրաքանչյուր բժշկաաշխարհագրական շրջանի համար մանկաբուժական ծառայությունը պետք է կազմակերպվի տվյալ շրջանի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ: Ընդսմին, քանի որ ՀՀ-ի և բժշկաաշխարհագրական շրջանների համար ստացված մաթեմատիկական մոդելների միջև կա համահարաբերակցական կապ, նախապես անհրաժեշտ է լուծել ցուցաբերվելիք մանկաբուժական օգնության առաջնայնության և ծավալի հարցը,

5. կա գիտականորեն հիմնավորված անհրաժեշտություն և հնարավորություն մանկաբուժական օգնության ցուցաբերումը կազմակերպելու տարաբաշխված եղանակով՝ ինչպես ամբողջ Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ նրա առանձին բժշկաաշխարհագրական շրջանների համար: Ընդսմին մանկաբուժական ակտիվության հստակ բաշխումը անհրաժեշտ է կատարել գործնական դիրքերից՝ կոնկրետ բժշկաաշխարհագրական շրջանի երեխաների կարիքավորության հաշվառմամբ:

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է իր պետական և սոցիալ-տնտեսական զարգացման նոր փուլում: Բնականաբար, հայեցակարգայնորեն փոխվում են նաև ՀՀ-ում երեխաներին ցուցաբերվող մանկաբուժական օգնության կազմակերպման հիմունքները: Ստեղծված իրավիճակում պետք է փոխվեն նաև Հայաստանի Հանրապետությունում մանկաբուժական օգնության կազմակերպման սկզբունքները, այսինքն՝ մանկաբուժական օգնության կառույցների ձևավորումը և դրանց գործառությունը պետք է համապատասխանեցվեն Հայաստանի Հանրապետությունում նոր իրադրության պահանջներին և խնդիրներին: ՌԻստի մանկաբուժական օգնությունը նպատակահարմար է կազմակերպել երեխաների շրջանում մարմնական ախտաբանության և մահացության մաթեմատիկական մոդելավորման արդյունքների հաշվառմամբ: Ընդսմին, եթե մարզերում այն պետք է հիմնված լինի երեխաների դիսպանսերացման՝ որպես ակտիվ կանխարգելման հիմնական մեթոդի վրա, ապա կենտրոնում՝ մասնագիտացված և որակավոր մանկաբուժական օգնության կազմա-

կերպման վրա: Եթե հաշվի առնենք Հայաստանի կլիմայաաշխարհագրական առանձնահատկությունները և այն հանգամանքը, որ մի շարք մարզեր հեռու են Երևանից ու դժվարահասանելի, որակավոր մանկաբուժական օգնության միջոցառումներն ու մասնագիտացված օգնության տարրերը պետք է իրականացվեն առողջապահության նորաստեղծ միջմարզային կենտրոններում:

Այն փաստը, որ գյուղերի բնակիչները ավելի հազվադեպ են դիմում մասնագիտացված մանկաբուժական օգնության համար, կարելի է բացատրել ներկայումս գյուղի բնակչությունից ՀՀ մանկաբուժական ծառայության կտրվածությամբ: Որոշ չափով դա պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ մարզային հիվանդանոցներում չկան մանկաբուժական բաժանմունքներ, և այնտեղ մանկաբուժական օգնությունը սահմանափակվում է միայն ամբուլատոր-պոլիկլինիկական օղակում երեխաների բուժզննմամբ:

Ներկայումս որակավոր մանկաբուժական օգնությամբ ՀՀ շրջանների բնակչության ապահովմանն ուղղված աշխատանքը հիմնվում է ընտանեկան բժշկների կամ մայրաքաղաքից ժամանակ առ ժամանակ այցելող մանկաբույժների խնամարկության սկզբունքի վրա: Տվյալ համակարգը, ինչպես ցույց է տալիս մեր կատարած վերլուծությունը, առողջապահության զարգացման ներկայիս փուլում արդեն տակավին չի համապատասխանում ժամանակի պահանջներին և շրջանի բնակչությանը ցուցաբերվող մանկաբուժական օգնության ծավալով բավարար չէ:

Մեր կատարած հետազոտության և մշակված մաթեմատիկական մոդելների հիման վրա մշակվեց ՀՀ բնակչության մասնագիտացված և որակավոր մանկաբուժական օգնության կազմակերպման որոշ հայեցակարգ, որում ներկայացված են հանրապետության բնակչությանը ցուցաբերվող մանկաբուժական օգնությունը բավական բարձր պրոֆեսիոնալ մակարդակով օպտիմալացնելու նպատակով ՀՀ մանկաբուժական ծառայության վերակազմակերպման հիմնական սկզբունքներն ու մեխանիզմները: Հայեցակարգի հիմնական խնդիրներն են.

- մանկաբուժական ծառայության զարգացման՝ հանրապետության օրենսդրական պահանջներին և տնտեսական հնարավորություններին համապատասխանող ընդհանուր դրույթների և մեխանիզմների մշակումը,
- սպառողական սկզբունքից ֆինանսական, նյութական ու կադրային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման սկզբունքներին ՀՀ մանկաբուժական ծառայության անցման ապահովումը,
- մանկաբուժական օգնության ցուցաբերման համար հատկացվող ֆինանսական միջոցների օգտագործման նկատմամբ պետական վերահսկողության ուժեղացումը,
- մանկաբուժական ծառայության հիմնական օղակներում (ստացիոնար, պոլիկլինիկա) կառուցվածքային փուլային բարեփոխումների նախապատրաստումն ու անցկացումը,
- առաջնային բժշկական օգնության որակի հետագա բարելավումը՝ «մանկաբույժը պոլիկլինիկայում» համակարգին անցման ապահովմամբ,
- ՀՀ մասշտաբներով մանկաբուժական ծառայության մահճակալային ֆոնդի ռացիոնալ օգտագործումը,

- որակավոր և մասնագիտացված մանկաբուժական օգնության ցուցաբերման կազմակերպումը՝ երեխաների շրջանում մարմնական ախտաբանության մաթեմատիկական մոդելավորմամբ կատարված համակարգային բազմագործոնային վերլուծության արդյունքների կիրառմամբ,
- քաղաքներում և գյուղական վայրերում անցումը տարբեր տեսակների բժշկական ապահովագրությանը,
- մանկաբուժական հիմնարկների նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդումը և կատարելագործումը, մասնավորապես՝ դրանց ապահովումը ժամանակակից բուժսարքավորանքով,
- ծառայության կառավարման համակարգում ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ակտիվ ներդրումը՝ առկա ռեսուրսների ավելի լիարժեք և արդյունավետ օգտագործման համար,
- ինչպես քաղաքներում, այնպես էլ գյուղերում բնակչության լայն խավերի շրջանում առողջ ապրելակերպի լայնամասշտաբ քարոզումը՝ նպատակաուղղված երեխաների առողջության պահպանման գործում մարդկանց շահագրգռվածության մեծացմանը:

Մեր փորձը ցույց է տալիս, որ ՀՀ-ում ցուցաբերվող մանկաբուժական օգնության մակարդակի և որակի բարձրացման համար անհրաժեշտ է՝

- ստեղծել մշտապես գործող արտագնաց մանկաբուժական բրիգադ,
- Երևանից հեռու գտնվող հյուսիսային և հարավային շրջանների համար ստեղծել միջմարզային մանկաբուժական բժշկական կենտրոններ, որոնք հնարավորություն կտան որակավոր և մասնագիտացված մանկաբուժական օգնությունը մոտեցնելու ՀՀ գյուղական բնակչությանը,
- մոր և մանկան բուժապահովման համակարգի զարգացման ռազմավարական ուղղություն համարել շուրջծննդաբերական կենտրոնների ստեղծումը, ինչը հնարավորություն կտա նվազեցնելու շուրջծննդաբերական և մանկաբարձական ախտաբանությունների մակարդակը՝ ի հաշիվ մանկաբարձությունում և նեոնատոլոգիայում ժամանակակից ինտենսիվ տեխնոլոգիաների ռացիոնալ կիրառման, հատկապես, եթե հաշվի առնենք, որ ծնունդների հիմնական մասը ընդունվում է շրջանային ծննդատներում, առավել ևս, որ շուրջծննդաբերական մահացության կառուցվածքում դիտվում է ժամանակին ծնված երեխաների տեսակարար կշռի աճում,
- մանկաբույժների ասոցիացիայի ստեղծում, ինչը հնարավորություն կտա հանրապետությունում ավելի արագ և արդյունավետ կերպով տարածելու ինչպես միջազգային, այնպես էլ հայրենական առաջավոր փորձը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007:
2. *Г. А. Агаян, А. М. Парсаджян, С. Г. Галстян, М. А. Айрияң и др.* О возможном применении системного многофакторного анализа и математического моделирования в различных областях медицины. «Журнал клинической и теоретической медицины», 2005, т. 8, № 1.
3. *М. С. Складар.* Стратегическое планирование в реорганизации службы охраны материнства и детства на региональном уровне. Дис. докт. мед. наук. М., 2008.

4. O. B. Шапарова, Н. Г. Баклаенко, Л. П. Королева. Материнская смертность в Российской Федерации. «Здравоохранение», 2007, № 6.

5. L. C. Ivers, S. C. Appleton, B. Wang, J. G. Jerome et al. HIV-free survival and morbidity among formula-fed infants in a prevention of mother-to-child transmission of HIV program in rural Haiti. «AIDS Research and Therapy», 12 October 2011 (<http://www.aidsrestherapy.com/content/8/1/37>).

6. A. Raj, N. Saggurti, M. Winter, A. Labonte et al. The effect of maternal child marriage on morbidity and mortality of children under 5 in India: cross sectional study of a nationally representative sample. «BMJ: British Medical Journal», 21 Jan 2010 (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2809839/>).

**ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԲԺԻՇԿՆԵՐԻ ՈՒ ՀԻՎԱՆԳՆԵՐԻ
ՍՈՑԻԱԼ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՓՈԽՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԲՈՒԺՍՊՈՍԱՐԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ՎՐԱ**

*Ռ. Գ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Երևանի Մ. Հերացու անվան պեդագոգական
բժշկական համալսարանի ռեկտորի խորհրդակցական*

Առողջապահությունը սոցիալական համակարգ է, որը բնորոշվում է սոցիալական միջավայրի յուրահատուկ պայմաններում անհատների և դրանց խմբերի որոշակի տեսակի փոխհարաբերություններով: Բժշկական միջավայրում սոցիալական դիրքերը կանխորոշում են հաղորդակցման կապերը՝ ներկայացնելով արժեքների նկատմամբ տվյալ սոցիալ-մասնագիտական խմբի անդամների սուբյեկտիվ կողմնորոշումները:

Առողջապահության զարգացումը, այլ բնութագրերի հետ մեկտեղ, պայմանավորվում է իր մասնագիտության, սոցիալական կարգավիճակի և հիվանդի նկատմամբ բժշկի վերաբերմունքի էության փոփոխությունով՝ կախված այն բանից, թե բժիշկն աշխատում է ռազմական, թե քաղաքացիական ոլորտում: Այսօր այդ հարաբերություններում ավելի ցայտունորեն են արտահայտվում սոցիալ-տնտեսական բաղադրիչները: Որպես ֆիզիկականի և հոգեկանի խանգարումների ժամանակ օգնություն ցուցաբերող, տառապանքները թեթևացնող մասնագետ՝ քաղաքացիական բժիշկը՝ հետզհետե դառնում է բժշկական ծառայություններ «արտադրող», իր աշխատանքը և դրա արդյունքները վաճառող, մինչդեռ զինվորական բժիշկները, կազմելով սոցիալ-մասնագիտական առանձնախումբ, գուրկ են առևտրային բժշկությանը բնորոշ եկամուտներից:

Ժամանակակից հասարակարգում տեղի ունեցող սոցիալական փոփոխություններին զուգընթաց ընդհանրապես բժշկության և, մասնավորապես, ռազմական բժշկության զարգացումն ընթանում է երկու ուղղություններով՝ բժշկական պրակտիկայում նորագույն կենսատեխնոլոգիաների ներդրում և բուժման, այդ թվում՝ արդիական դեղային միջոցների կիրառմամբ, նոր մեթոդների մշակում: Այդուհանդերձ, բժշկության մեջ ուշադրության կենտրոնում է մնում բժշկի և

հիվանդի սոցիալ-իրավական կարգավիճակների հարաբերակցության հարցը: Դրանց համեմատությունից երևում է, որ բուժման միջոցների ու մեթոդների բազմազանության շնորհիվ հիվանդներն ստանում են ընտրության ավելի մեծ դաշտ, ընդամենը կարևորվում է այդ ընտրության իրականացման հնարավորությունը:

Պատմական փորձը ցույց է տալիս, որ բժշկության ոլորտում զինվորական բժշկի կարգավիճակը միշտ էլ բարձր է եղել: Որպես կանոն, զինվորական բժիշկները առանձնանում են իրենց անձնային հատկանիշներով ու բազմապրոֆիտությամբ, ինչը պայմանավորված է արտակարգ (պատերազմական) իրավիճակներում բազմակողմանի օգնություն ցուցաբերելու անհրաժեշտությամբ: Այստեղ պետք է նշել, որ նման հատկանիշների ձևավորումն սկսվում է հենց նրանց պատրաստման՝ ռազմական կրթության փուլում: Այդ համակարգում գործնականի ուսումնասիրման առաջնային օղակներից մեկը զինվորական բժշկի և հիվանդի փոխհարաբերություններն են: Ընդամենը «կադրերի պատրաստման համակարգի անկատարությունն անմիջականորեն ազդում է մասնագետների որակավորման և բուժժառայության գործունեության որակական ցուցանիշների վրա»¹:

Ռազմական ոլորտում բուժսպասարկման կարևոր առանձնահատկություններից է նաև այն, որ բժիշկների ու հիվանդների առաջնային սոցիալական դերը պայմանավորված է նրանց՝ որպես զինծառայողների կարգավիճակով: Դա սահմանափակում է հիվանդի ընտրության հնարավորությունը և ավելի խիստ է կանոնակարգում բժիշկների իրավունքները, ուստի և պահանջում է մեծ ուշադրություն այդ իրավունքների պահպանման նկատմամբ:

Չինծառայող հիվանդի և, սպա բժշկի սոցիալական դերերի բախումը կարող է ավելի արդիական լինել բժշկական սպասարկման ոչ ճիշտ կազմակերպման դեպքում: Տվյալ հարցի կարգավորումը պահանջում է նաև ռազմաբժշկական գիտության ու տեսափորձարարական համադրում: Բայց անհրաժեշտ է մպիրիկ նյութի հավաքման գործում միանշանակ կիրառելի են նաև բժշկության սոցիոլոգիայի մեթոդները, որովհետև միայն այստեղ գոյություն ունի իրական հնարավորություն փոխկապված ձևով հետազոտելու ռազմական ու քաղաքացիական դերերը, տարբեր գիտությունների տվյալներով գործառություններ կատարելու հնարավորությունը և անցկացնելու դաշտային հետազոտություններ՝ ինչպես գորքերում, այնպես էլ քաղաքացիական բուժկանխարգելիչ հաստատություններում²:

Սոցիոլոգիական բժշկության մեջ ընդունում է ստացել հիվանդի սոցիալական դերի հայեցակարգը (ըմբռնումը՝ ըստ Թ. Փարսոնսի), որը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու այդ յուրահատուկ երևույթի սոցիալական իմաստը: Դրա հիման վրա ռազմաբժշկական պրակտիկայում մշակվում են ղեկավար հանձնարարականներ՝ նպատակաուղղված զինծառայության գորակոչվածների բժշկական օգնության արդյունավետության մեծացմանը:

Դեռ 1951 թ. Փարսոնսը նշում էր, որ բժշկագիտությունը՝ որպես հասարա-

¹ Գ. Հ. Դունանյան, Ս. Գ. Գալստյան, Ռազմաբժշկական կրթության ոլորտի բարեփոխումների ռազմավարությունն ու մարտավարությունը Բոլոնյան գործընթացի շրջանակներում: «ՀԲ», 2011, հմ. 4:

² Տես *И. Ю. Быков, В. В. Сериков*. Реформирование и оптимизация структуры медицинской службы. «Военно-медицинский журнал», 1998, № 6:

կական վերահսկողության հաստատություն, զբաղվում է ոչ միայն մարդկանց բաշխմամբ ըստ հիվանդությունների կամ ֆիզիոլոգիական արատների, այլև նրանց ստիպում է հրաժարվել հիվանդություններից³: Փարսոնսը այն ճանաչված սոցիոլոգներից էր, որոնց հաջողվեց ի հայտ բերել հիվանդության սոցիոլոգիական շեղվածության առումը: Նրա կարծիքով՝ եթե մարդ հիվանդ է, ապա չի կարող կատարել իր սոցիալական պարտականությունները՝ աշխատել, սովորել, սպասարկել և այլն: Այդ պատճառով մարդիկ գիտակցաբար, թե ականաչից հիվանդությունն օգտագործում են հասարակական պարտականություններից հրաժարվելու համար: Ըստ Փարսոնսի՝ հիվանդություններն իրենց բնույթով վտանգ են ներկայացնում սոցիալական կայունության համար: Այս համատեքստում կարևոր է, թե հասարակությունն ինչպես է վերահսկում հիվանդությունները՝ ձգտելով այդ եղանակով ամրապնդելու սոցիալական կայունությունը: Ընդամին ուշադրության են արժանի այնպիսի հարցեր, թե, օրինակ, ինչպես է հասարակությունն ընկալում հիվանդներին, ինչպես է վերաբերվում նրանց բուժմանը: Ըստ Փարսոնսի՝ հիվանդի դրսևորվող սոցիալական դերերը կարելի է բաժանել 4 խմբի.

- հիվանդը պետք է ունենա ծանրակշիռ պատճառներ, որպեսզի ընդհանրապես հրաժարվի իր սոցիալական դերից,
- հիվանդը չի կարող կրել անձնական պատասխանատվություն և գտնվում է հասարակության ուշադրության կենտրոնում,
- հիվանդը պետք է գիտակցի, որ հիվանդությունը անցանկալի է, և ձգտի շուտ առողջանալու,
- հիվանդը պետք է «փնտրի» բժշկական խորհուրդներ և անվերապահորեն հետևի դրանց:

Այստեղ կարևորվում են նաև բուժվող հիվանդի և բուժող բժշկի փոխհարաբերությունները⁴ (տես *աղյուսակը*):

Ձինվորական բժշկի սոցիալական դերը որակների այն ամբողջությունն է, որն ընդգրկում է ինչպես զինվորականի ծառայողական, այնպես էլ բժշկական աշխատողի մասնագիտական պարտականությունները: Հետևապես իր ընդգրկման շրջանակով այն ավելի լայն է, քան քաղաքացիական բժշկինը: Ե՛վ ռազմաբժշկական պրակտիկայում, և՛ քաղաքացիական առողջապահության համակարգում հիվանդներն ունեն միևնույն կարգավիճակը, սակայն զինվորական ծառայության համակարգում նրանք իրենց կոչումով հաճախ ավելի ցածր դիրք են գրավում, քան բուժող բժիշկը: Այդ պարագայում աստիճանակարգությունը բացարձակապես չպետք է ազդի բուժման ընթացքի վրա:

Ռազմական բժշկությունն իր բնույթով ունի երկակի կիրառություն. հիվանդներին օգնություն է ցուցաբերվում ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմական իրավիճակում: Խաղաղ և պատերազմական պայմաններում սոցիալական դերերի աստիճանակարգությունը կարող է փոխվել, առավել ևս, որ սովորական և

³ Stou T. Parsons. The Social System. New York, 1951, Chap. I:

⁴ Stou T. Parsons. Система современных обществ. М., 1997, сс. 30, 80, 137:

ՀԻՎԱՆԴԻ ԵՎ ԲԺՇԿԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԴԵՐԵՐԸ

Բուժվող հիվանդի դերը	Արհեստավարժ բժշկի դերը
ցանկանալ բուժվել և որքան հնարավոր է արագ	ունենալ բարձր մակարդակի գիտելիքներ և կարողություններ՝ հիվանդի պրոբլեմների լուծման համար
օգտվել արհեստավարժ բժշկական օգնությունից և համագործակցել բժշկի հետ	գործել ոչ թե հանուն իր անձնական շահերի, այլ՝ հիվանդի և հասարակության առողջության
թույլատրվում է (անգամ սպասվում է) թողնել առօրյա գործունեությունը և սոցիալական պարտականությունների կատարումը (աշխատանք, ուսում, ծառայությունների մատուցում և այլն)	լինել օբյեկտիվ ու հավասարակշռված (չզնահատել բուժվող հիվանդի վարքագիծը իր արժեքային համակարգի տեսակետից կամ էլ չարձագանքել հույզերին)
դիտվում է որպես կարիքով պայմանավորված անհրաժեշտություն, ի վիճակի չէ ապաքինվելու իր որոշումներով ու ցանկություններով	գործել արհեստավարժ կերպով, ըստ պրակտիկայի և տեսության բոլոր հնարավոր մոտեցումների ու կանոնների

արտակարգ իրավիճակներում դերերի հիմնական հատկանիշները ձեռք են բերում տարբեր նշանակություն: Ռ-ազմաբժշկական պրակտիկայում հիվանդի ինքնուրույնության սահմանափակումը չունի բախումնաժին բնույթ, ընդհակառակը՝ ապահովում է պատշաճ որակով բժշկական օգնության տրամադրումը: Այդ վարկածը բազմաթիվ անգամներ է ապացուցվել տեսականորեն և գործնականում բժշկության սոցիոլոգիայի մեթոդներով:

Պատերազմի պայմաններում զինվորական բժիշկների սոցիալական դերերում տեղի է ունենում գերակայությունների փոփոխում. մարտական գործողությունների հետևանքով բժիշկ-զինծառայողի կարգավիճակում սկսում է գերակշռել նրա՝ որպես սպայի դերը: Հակառակ դրան՝ վիրավորների դեպքում հիվանդի սոցիալական դերը գերակշռում է զինծառայողի սոցիալական դերի նկատմամբ: Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ նրանք կարիք ունեն շտապ բժշկական օգնության և ի վիճակի չեն կատարելու իրենց ծառայողական պարտականությունները՝ պայմանավորված զինծառայողի կարգավիճակով:

Զինվորական բժշկի և հիվանդի հարաբերություններում կարևոր է նաև այն հարցը, թե զինվորական բժիշկը ծառայության անցնելուց հետո ինչ ժամանակահատվածում է հարմարվում զինվորական կյանքին: Տվյալ դեպքում մասնագետների հարմարումն ունի բավական բարդ հոգեֆիզիոլոգիական հիմք և, կախված ելակետային շարժառիթավորումից, կարող է լիարժեք կերպով ձևավորվել ծառայության 5-6-րդ տարիներին: Ռ-ազմաբժշկական բուհերի շրջանավարտները շատ ավելի մեծ դժվարությամբ են հարմարվում զինծառայող-սպայի դերին, քան բժշկի: Պետք է առանձնակի ուշադրություն դարձնել այս խնդրի վրա, քանի որ տվյալ հանգամանքը կարող է անմիջականորեն անդրադառնալ ՀՀ ՁՈՒ-ի ռազմաբժշկական համակարգում կադրային ներուժի ամրապնդման վրա⁵:

⁵ Զինվորական բժիշկ-մասնագետների գիտելիքների ու գործնական հմտությունների մակարդակի բարձրացման հիմնախնդիրների գիտական վերլուծությունը տես *Ս. Փարսադանյան*, ՀՀ ՁՈՒ-ի ռազմաբժշկական ծառայության զարգացման որոշ հայեցակարգային հարցեր: «ՀԲ», 2011, հմ. 4:

Ռ-ազմական բժշկության ոլորտում հիվանդի իրավունքների իրացումը գործնականում կախված է ոչ թե նրա կողմից որոշում ընդունելու ունակությունից, այլ այդ որոշումն ընդունող բժշկի ընտրությունից: Ընդհանրապես, առողջապահության ոլորտում կարելի է առանձնացնել երեք կատեգորիայի հիվանդների.

– նրանք, ովքեր ի վիճակի չեն որոշում ընդունելու ֆիզիոլոգիական պատճառներով,

– նրանք, ովքեր ֆիզիոլոգիապես ի վիճակի են որոշում ընդունելու, սակայն հասու չեն դրան,

– նրանք, ովքեր որպես հիվանդ կարող են և ցանկանում են իրենց հայեցողությամբ տնօրինել իրենց առողջության ճակատագիրը:

Ռ-ազմաբժշկական բնագավառում գերակշռում են առաջին և երկրորդ կատեգորիաների հիվանդները: Կարելի է հետևություն անել, որ թեև ամառողջ զինծառայողի գերակա ու վարքագիծը որոշող սոցիալական դերը նրա հիվանդ լինելն է, սակայն բուժաստիճանի գործընթացում նրա համար առկա են օբյեկտիվ, անհրաժեշտությամբ պայմանավորված սահմանափակումներ:

Քաղաքացիական բժշկի և զինվորական բժշկի դերերի տարբերությունը հիմնականում պայմանավորված է վերջինիս բնորոշ այն առանձնահատկությամբ, որ նա միաժամանակ կատարում է երկու սոցիալական դերերի գործառույթներ՝ մասնագետ-բժշկի և զինծառայող-սպայի, ընդամեն խաղաղ պայմաններում դրանք հավասարակշռված են, իսկ պատերազմի ժամանակ գերակշռում է սպայի դերը, ինչն էլ պահանջում է կազմակերպչական ու կամային հատկությունների ավելի մեծ շեշտվածություն⁶: Ավելին. հիվանդ զինծառայողը կանգնած չէ ընտրության առջև՝ դիմելու կամ չդիմելու բժշկին, քանի որ դա անում է հրամանատարը:

Բժշկի և հիվանդի փոխհարաբերությունների ցանկացած տարբերակ ենթադրում է հարգանք հիվանդի առողջության և նրա իրավունքների նկատմամբ: Քաղաքացիական և ռազմական բժշկության մեջ հիվանդի բուժման ընտրությունը դրսևորվում է տարբեր ձևերով՝ խորհրդակցական տարբերակից մինչև որոշման միանձնյա ընդունում: Ռ-ազմական բժշկության մեջ բժիշկը պետք է առանձնակի ուշադրությամբ վերաբերվի հիվանդի շահերին, որովհետև այս դեպքում զինվորական բժշկի ծառայողական (մասնագիտական) պարտականությունների կատարման հենքը նրա կողմից հիվանդի բուժման կազմակերպումն է՝ վերջինիս ինքնուրույնության որոշակի սահմանափակումների պայմաններում:

Ջինվորական հոսպիտալներում անցկացված սոցիալական հարցումների* արդյունքներով՝ զինվորական բժիշկներն իրենց համարում են, առաջին հերթին, բժիշկ (հարցվածների 83 տոկոսը), ապա նոր՝ զինծառայող: Շատ դեպքերում նրանք հիվանդների հետ հարաբերություններում նախապատվությունը

⁶ Տես «Военно-медицинская подготовка (для студентов медицинских институтов)». Под ред. Ф. И. Комарова. М., 1984, с. 5:

* Ներկայացված հարաբերակցությունը որոշվել է ըստ հոսպիտալային օղակների զինվորական բժիշկների շրջանում 2012 թ. հեղինակի մասնակցությամբ կատարված սոցիոլոգիական հարցումների, որոնք ներկայումս գտնվում են ամփոփիչ վերլուծության փուլում:

տալիս են հրամայական տարբերակին: Հիվանդ զինծառայողները բժշկներին նույնացնում են հրամանատարների հետ (68 տոկոսը) և այդ հարաբերություններում նույնպես ընդունում են հիվանդի ստորադասությունը:

Մույն համատեղ վերլուծությունը վկայում է, որ ռազմաբժշկական պրակտիկայում բժիշկների ու հիվանդների հարաբերություններն ունեն որոշակի յուրահատկություն և այնպիսի կողմեր, որոնք բուժսպասարկման բարելավման համար պահանջում են անընդհատ կատարելագործում: Այս առումով ՀՀ ՁՈՒ-ի ռազմաբժշկական ծառայության զարգացման համար արդիական են զինծառայողներին ու նրանց ընտանիքներին բժշկական ծառայությունների տրամադրման, անհրաժեշտ տեխնիկայով հագեցման, նորագույն տեխնոլոգիաներով համալրման ու միասնական էլեկտրոնային տեղեկատվական համակարգի ներդրման հիմնախնդիրները, որոնց հետևողական լուծումը խթան կլինի նաև զինվորական բժիշկների սոցիալական կարգավիճակի և զինվորական բժիշկ-հիվանդ զինծառայող փոխհարաբերությունների որակի բարձրացման, ոլորտի կադրային քաղաքականության արդյունավետության, ուստի և Զինված ուժերի մարտունակության պահպանման հնարավորությունների մեծացման համար:

**ՇԱՔԱՐԱԽՏԱՅԻՆ ԵՐԻԿԱՄԱԽՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՊՋՈՒՄ
ՍԱԿԱՎԱՐՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԲՈՒԺՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ**

- Ք. Մ. ՍԱՅԱԿՅԱՆ, ք/ծ կապիտան, բժշկական գիտությունների թեկնածու, ԵՊԲՀ Ռ-ԴԹԱ դոցենտ, Վ. Վ. ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ, ք/ծ մայոր, բժշկական գիտությունների թեկնածու, ԵՊԲՀ Ռ-ԴԹԱ դոցենտ,*
- Ս. Գ. ԳԱԼՍՏՅԱՆ, ք/ծ գնդապետ, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊԲՀ ռազմաբժշկական ֆակուլտետի պետ*

Շաքարախտը բավական տարածված հիվանդություն է. դրանով տառապում է ամբողջ աշխարհի բնակչության մոտ 10 %-ը: Մասնավորապես՝ ՀՀ-ում կա շուրջ 100 հազ. հիվանդ¹: Այդ հիվանդության տարածվածությունը տարեցտարի աճում է: Ինչպես 1-ին, այնպես էլ 2-րդ տիպի շաքարախտի բնորոշ բարդությունն է երիկամախտությունը: Ջարգացած երկրներում շաքարախտային երիկամախտությունը այսօր դարձել է սահմանային երիկամային անբավարարության հիմնական պատճառը: Ուստի պետք է սպասել, որ շաքարախտով հիվանդների թվի աճման համեմատ կաճի նաև սահմանային երիկամային անբավարարության պատճառների կառուցվածքում շաքարախտային երիկամախտության դերը:

¹ Տես *Դ. Դավիթյան*, Մի քանի տարի անց կունենանք 300 մլն շաքարախտով հիվանդ: «Առավոտ», 2011 թ. նոյեմբերի 14 (<http://www.aravot.am/2011/11/14/6354/>):

Երիկամների քրոնիկական հիվանդություններով հիվանդների մոտավորապես կեսը տառապում է սակավարյունությամբ: Դա նշանակում է, որ երիկամային սակավարյունության գլխավոր պատճառներից մեկը կարելի է համարել շաքարախտը: Մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ շաքարախտային երիկամախտության ժամանակ սակավարյունությունը զարգանում է ավելի հաճախ ու վաղ և ընթանում է ավելի ծանր, քան երիկամների այլ բնույթի հիվանդություններով հիվանդների դեպքում², ինչը հաստատվում է նաև մեր ուսումնասիրություններով: Սակավարյունությունը անցանկալի ազդեցություն է գործում հիվանդների կյանքի որակի վրա, նվազեցնում է նրանց աշխատունակությունը և ֆիզիկական ծանրաբեռնվածության նկատմամբ դիմադրողականությունը, ճնշում է սեռական ու ճանաչողական ֆունկցիաները, ուղեկցվում է տարբեր տեսակի ախտանիշներով (հևոց, գլխապտույտ, վատ ախորժակ և այլն): Շաքարախտով հիվանդների դեպքում սակավարյունությունը հանգեցնում է մեծ ռիսկայնությամբ անբարեհաջող ելքերի կանխատեսման (անկախ երիկամախտության ծանրությունից): Երբ արյան միզանյութի ազոտը հասնում է 36 մմոլ/լ և ավելի արժեքների, իսկ կրեատինի շիճուկային կոնցենտրացիան գերազանցում է 265–442 մկմոլ/լ արժեքները, հեմոգլոբինի կոնցենտրացիան դառնում է 70 գ/լ-ից փոքր: Դա պայմանավորված է երկու պատճառներով՝ միզարյունության ֆոնի վրա էրիթրոցիտների կյանքի կտրուկ կրճատմամբ և երիկամների ախտահարման հետևանքով էրիթրոպոետինի արտադրության նվազմամբ³:

Քանի որ երիկամային սակավարյունության ախտաձագումը (պաթոգենեզը) մեծապես պայմանավորված է երիկամներով արտադրվող էրիթրոպոետինի (սպիտակուց) պակասությամբ, ուստի արվել է ենթադրություն, որ երիկամախտով հիվանդների դեպքում դրա վաղ կիրառումը կարող է հանգեցնել ավելի բարեհաջող կանխատեսումների⁴:

Սակավարյունության ախտորոշման չափանիշն է հեմոգլոբինի մակարդակի նվազումը. կանանց համար՝ 120 գ/լ-ից և տղամարդկանց համար՝ 130 գ/լ-ից ցածր⁵: Եթե առաջնորդվենք այդ չափանիշով, ապա կստացվի, որ սակավարյունությունը հատուկ է 1-ին կամ 2-րդ տիպի շաքարախտով տառապող յուրաքանչյուր չորրորդ հիվանդին:

Սակավարյունության զարգացման ռիսկը էապես մեծանում է շաքարախտային երիկամախտության նշաններ չի հայտ գալու դեպքում (երիկամների ֆունկցիայի նվազում և/կամ սպիտամիզություն (ալբումինուրիա)):

Թեև շաքարախտավորների երիկամային սակավարյունությունը կարող է պայմանավորված լինել տարբեր պատճառներով (երկաթի պակասությամբ,

² Տես «Анемия при заболеваниях (болезнях) почек» (humbio.ru/humbio/har/00061e20.htm#00699104.htm):

³ Տես նույն տեղում:

⁴ Տես, օրինակ, *J. Q. Hudson, R. M. Samery. Darbepoetin alfa, a new therapy for the management of anemia of chronic kidney disease. «Pharmacotherapy», September 2002 (www.nebi.nlm.nih.gov/pubmed/12222584?dopt=Abstract)*:

⁵ Տես, օրինակ, *Б. И. Шунтко, С. В. Макаренко. Стандарты диагностики и лечения внутренних болезней. 3-е доп. изд. СПб., 2005:*

թաքնված արյունակորուստ և այլն), դրա զարգացման գործում առաջնային դեր է խաղում էրիթրոցիտների առաջացումը կարգավորող և երիկամների կեղևային շերտի շուրջխողովակային (*перитубулярный*) թելքաբջիջներով (ֆիբրոադնոմա-ներով) արտադրվող էրիթրոպոետինի-գլիկոպրոտեինի պակասությունը:

Շաքարախտով հիվանդների օրգանիզմում էրիթրոպոետինի արտազատման խախտման պատճառը, հավանաբար, երիկամների խողովականերիյուսվածքի (*тубулоинтерстиция*) ախտահարումն է, որը, ինչպես և սակավարյունությունը, նախորդում է կծիկային զտման (*клубочковая фильтрация*) արագության նվազմանը: Կծիկային զտման արագությունը (ԿԶԱ) որոշվում է հետևյալ երկու բանաձևերով.

ա) Բոկրոֆտ-Գոլտի (*Cockcroft–Gault*) բանաձև.

$$\text{ԿԶԱ} = n \times \frac{(140 - \text{տարիք (տարի)}) \times \text{մարմնի զանգված (կգ)}}{\text{արյան կրեատինին (մկմոլ/լ)}}$$

որտեղ $n=1,23$ տղամարդկանց համար (նորման 90-150 մլ/ր),

$n=1,05$ կանանց համար (նորման 90-130 մլ/ր),

բ) *MDRD (Modification of Diet in Renal Disease)*-ի բանաձև.

$\text{ԿԶԱ} = 170 \times \text{շիճուկի կրեատինին (մգ/դլ)}^{-0,999} \times \text{տարիք}^{-0,176} \times \text{միզանյութի մնացուկային ազոտ}^{-0,17} (\text{մմոլ/լ}) \times \text{շիճուկի սպիրտի (ալբումին) կոնցենտրացիա}^{0,318} (\text{գ/լ}) \times 0,762$ (կանանց դեպքում)⁶:

Շաքարախտային երիկամախտության սկզբնական փուլերում նկատվում են ծորանների հիմնաթանթի (*базальная мембрана канальцев*) տափակացում, և կարելի է ենթադրել, որ էրիթրոպոետին արտադրող ներիյուսվածքային (*интерстициальных*) բջիջների վնասվելը կամ ծորանների, շուրջխողովակային թելքաբջիջների ու էնդոթելի միջև փոխգործության խախտումը նպաստում են էրիթրոպոետինի արտազատման նվազմանը: Որոշ հեղինակներ առաջարկում են այդ հորմոնի արտադրությունը դիտել որպես շաքարախտի ժամանակ տեղի ունեցող խողովականերիյուսվածքային փոփոխությունների ծանրության գծանշիչ:

Հավանաբար, սակավարյունության զարգացմանը կարող է հանգեցնել ոչ միայն խողովականերիյուսվածքի բջիջների վնասվածությունը, այլև հյուսվածքի թթվածնայնացման (*оксигенация*), էրիթրոպոետինի և հեմոգլոբինի միջև հետադարձ կապի մեխանիզմների խախտումը: Հօգուտ տվյալ վարկածի է խոսում այն փաստը, որ և՛ շաքարախտավորները, և՛ սակավարյունությամբ հիվանդները պահպանում են հակազդումը սուր թթվածնի սակավությանը: Անգիոտենզին վերափոխող ֆերմենտի (ԱՎՖ) ինհիբիտացումը քրոնիկական երիկամային անբավարարությամբ հիվանդների օրգանիզմում հանգեցնում է արյան մեջ *AcSDKP* էրիթրոպոետ-տետրապեպտիդ ֆիզիոլոգիական ինհիբիտորի մակարդակի կտրուկ բարձրացմանը: Ընդամին ԱՎՖ ինհիբիտորներով բուժման դեպքում հիվանդներին անհրաժեշտ է ավելի մեծ չափաբաժիններով էրիթրոպոետին:

⁶ Steu M. B. Шестакова, С. А. Мартынов. Анемия при диабетической нефропатии: диагностика и лечение. Под редакцией академика РАН и РАМН И. И. Дедова. с. 4 (http://www.voed.ru/anemia_nefr.pdf):

Պահպանվող երիկամային համախտանիշով հիվանդների օրգանիզմում սպիտակուցաէներգիական անբավարարության զարգացման դեպքում շրջանառող էրիթրոցիտների զանգվածը կարող է զգալի չափով նվազել, քանի որ հիմնական փոխանակման նվազմանը համապատասխան կնվազի էրիթրոպոետինի արտադրությունը: Սակայն սակավարյունության ծանրության մասին ստուգաբար կարելի է դատել միայն արյան պլազմայում սպիտի (ալբումին) բնականոն մակարդակի վերականգնումից հետո:

Սակավարյունությունը զուգորդվում է շաքարախտի այնպիսի անոթային բարդությունների զարգացման բարձր ռիսկի հետ, ինչպիսիք են շաքարախտային երիկամախտությունը, ցանցենախտությունը (ռետինոպաթիա) և նյարդախտը (*нейропатия*): 2-րդ տիպի շաքարախտով հիվանդների օրգանիզմում հեմոգլոբինի ցածր կոնցենտրացիայի դեպքում կարելի է կանխատեսել երիկամների ախտահարման արագ զարգացում: Հարկ է նշել, որ սակավարյունությունն ինքնին չի առաջացնում միկրոանոթախտ (միկրոանցիոպաթիա), այլ կարող է դիտվել որպես դրա դրսևորում: Դա հնարավորություն է տալիս հասկանալու, թե ինչու է սակավարյունությունը հանդես գալիս որպես միկրոանոթային բարդությունների ռիսկի գծանշիչ:

Երիկամային սակավարյունության հիմնական բուժումը մարդու ռեկոմբինատային էրիթրոպոետինի կիրառումն է: Էրիթրոպոետինի պատրաստուկները (*препараты*) օգտագործվում են ներերակային կամ ենթամաշկային ներարկմամբ: Շատ հաճախ երիկամային սակավարյունության բուժման համար օգտագործում են բետա էրիթրոպոետին (ռեկորմոն):

Երիկամային սակավարյունության բուժման վերաբերյալ եվրոպական հանձնարարականներում խորհուրդ է տրվում երիկամների բոլոր քրոնիկական հիվանդներին, որոնց հեմոգլոբինի մակարդակը 110 գ/լ-ից ցածր է, նշանակել էրիթրոպոետին*⁷: Ընդամենն նշանակվող չափաբաժինը պետք է սահմանվի ըստ հիվանդի արյան մեջ հեմոգլոբինի պարունակության և շտկման փուլում՝ ամսական 10-20 գ/լ աճման ապահովմամբ: Այդ փուլում արյան մեջ հեմոգլոբինի մակարդակը պետք է որոշվի յուրաքանչյուր 2-4 շաբաթը մեկ: Եթե հեմոգլոբինի մակարդակի բարձրացումը ամսական 10 գ/լ-ից քիչ է կամ 20 գ/լ-ից շատ, ապա պետք է կատարվի ներմուծվող էրիթրոպոետին խթանող ազեոնների չափաբաժնի փոփոխություն⁷: Էրիթրոպոետինը բարելավում է սրտամկանի աշխատանքը, վերականգնում աշխատունակությունը, լավացնում խոտրժակն ու քունը, մեծացնում սեռական ներուժը, նպաստում է ընկճվածության վերացմանը, բացառում է արյան փոխներարկումն ու դրա հետ կապված բարդությունները, վիրուսային ախտահարումները (ՄԻԱ-ախտահարումներ, B և C հեպատիտներ), չի ընկճում էրիթրոպոետինի ներածին արտադրությունը, կարգավորում է ցածր ճնշում ունեցողների արյան ճնշումը, բարելավում է արյունականգը (կրճատում է

* Հարկ է նշել, որ արյան միզանյութում ազոտի մակարդակի բարձրացման դեպքում անհրաժեշտ է համարվում դրա անհասպաղ իջեցումը, ինչի լավագույն միջոցներից է տրամալուծումը (դիալիզ):

⁷ *Stu D. D. Иванов. Рекомендации ERA-EDTA по лечению анемии у пациентов с хронической почечной недостаточностью (<http://transplantology.info/content/view/29/2/1/0/>):*

արյունահոսության տևողությունը, կարգավորում է արյան մակարդեղիությունը⁸:

Այսպիսով՝ սակավարյունությունը դասում են երիկամների քրոնիկական հիվանդությունների առավել հաճախակի արտահայտումների թվին: Դրա զարգացման գլխավոր պատճառը երիկամների հյուսվածքներում էրիթրոպոետինի անբավարար արտադրությունն է:

Երիկամների քրոնիկական հիվանդություններով, այդ թվում՝ շաքարախտային նյարդախտով, հիվանդների սակավարյունության շտկման արդյունավետ մեթոդ է էրիթրոպոետինի ենթամաշկային ներարկումը, ընդամին ենթադրվում է, որ դրա վաղ նշանակումը կարող է հանգեցնել սրտանոթային ախտաբանությունների նվազեցմանը:

⁸ Տես «Эритропоэтин (эпоэтин альфа, beta, omega)» (http://amt.allergist.ru/eritropoetin_1.html):

ՄՏԱՄՈՔՍԱՄՈՒՏՔԱՅԻՆ-ԿԵՐԱԿՐԱՓՈՂԱՅԻՆ ԱՆՑՈՒՄԻ ՔԱՂՑԿԵՂԻ ՎԻՐԱՀԱՏԱԿԱՆ ԲՈՒԺՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ՄԱՍԻՆ

Գ. Վ. ԹՈՒՆՅԱՆ, ք/ծ ավագ լեյդենանյր, բժշկական գիտությունների բեկնածու, ՀՀ ՊՆ ԿԿԶՀ ուռուցքաբանության գծով համադասող, վիրաբուժական բաժանմունքի ավագ օրդինատոր

Ստամոքսամուտքային-կերակրափողային քաղցկեղը (ՄԿՔ) ժամանակին ախտորոշելու բարդությունն այն է, որ հիվանդության կլինիկական դրսևորումները, հատկապես՝ վաղ փուլերում, դժվար է տարբերել ստամոքսի քրոնիկական հիվանդություններից: Վերջին 2 տասնամյակներում այդ տեղայնացմամբ քաղցկեղի ախտորոշման և բուժման գործում ձեռք են բերվել որոշակի հաջողություններ, որոնք պայմանավորված են ախտորոշման մեթոդների, օպերատիվ միջամտությունների տեխնիկայի, անզգայացման միջոցների կատարելագործմամբ, հիմնավորված նախավիրահատական պատրաստման և հետվիրահատական թերապիայի անցկացմամբ, բուժման զուգակցված մեթոդների ներդրմամբ¹: Սակայն այսօր էլ ՄԿՔ վիրահատական բուժման գործում կան մի շարք չլուծված խնդիրներ²:

¹ Տես *Г. И. Гафтон, О. Н. Волков*. Пути улучшения результатов лечения рака проксимального отдела желудка. «Биомедицинский журнал», 2003, т. 4. «Medline.ru» (<http://www.medline.ru/public-art/tom4/art121.phtml>); *Г. К. Жерлов, Д. В. Зыков и др.* Пути улучшения качества жизни после операций по поводу рака желудка. «Российский журнал Гастроэнтерологии, Гепатологии, Колопроктологии», 2009, т. 21, № 2; *В. Г. Лалетин*. Показания к расширенной лимфаденэктомии при операциях по поводу рака желудка. «Актуальные проблемы современной онкологии». 1991, вып. 8; *А. Ф. Черноусов, М. А. Киладзе*. Современные подходы к хирургическому лечению рака кардиоэзофагеальной области. «Хирургия», 1995, № 2:

² Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես *Գ. Վ. Թունյան, Ա. Մ. Փարսադանյան, Գ. Ս. Ոսկանյան և ուրիշներ*, Ստամոքսամուտքային-կերակրափողային անցումի քաղցկեղի վիրահատական բուժման փորձից: «ՀԲ», 2011, հմ 1–2:

Ներկայացնենք ստամոքսի պրոքսիմալ հատվածի քաղցկեղի վիրահատական բուժման, ստամոքսի ստամոքսամուտքային մասի բարորակ հիվանդությունների (քրոնիկական խոցեր, պոլիպներ) բուժման մեր փորձը: 2010 թ. ՀՀ ՊՆԿԿԶՀ ՎԲ-ում վիրահատվել է 28-ից 79 տարեկան 23 հիվանդ: Բոլոր հիվանդները անցել են ամբուլատոր հետազոտման փուլ, ստացիոնար նախահետազոտություն և նախավիրահատական պատրաստում՝ ըստ ընդունված ստանդարտների:

7 հիվանդ ունեցել է բարորակ ախտաբանություն՝ հսկայական, աղեղնափոսիկային, քրոնիկական խոցեր, ստամոքսի ստամոքսամուտքային և ենթաստամոքսամուտքային հատվածների պոլիպներ: Նրանցից երկուսի դեպքում կատարվել է անհետաձգելի օպերատիվ միջամտություն՝ ըստ կենսական ցուցանիշների (առատ խոցային արյունահոսություն):

16 դեպքում ախտահյուսվածքաբանորեն հաստատվել է չարորակ ախտաբանություն: Ըստ ախտաբանական պրոցեսի տեղայնացման՝ 12 դեպքում դիտվել է ստամոքսամուտքային, ստամոքսամուտքային-կերակրափողային տեղայնացում, որոնցից 4 դեպքում՝ անցմամբ կարդիալ սեղմանին, 3 դեպքում՝ կերակրափողի որովայնային հատվածին, 4 դեպքում՝ քաղցկեղի ստամոքսակարդիալ տեղայնացում:

Ըստ տարածվածության՝ *TNM* (քաղցկեղի զարգացման փուլերի միջազգային դասակարգում) հաշվառմամբ մեկ հիվանդ գտնվում էր 1-ին (6,2 %), 3-ը՝ 2-րդ (18,8 %), 8-ը՝ 3-րդ (50,0 %) և 4-ը՝ 4-րդ փուլում (25,0 %): Ըստ հյուսվածքաբանական կառուցվածքի՝ 14 դեպքում հայտնաբերվել է տարբեր աստիճանի տարբերակված գեղձային քաղցկեղ, 2 դեպքում՝ քաղցկեղի տափակ բջջային ձևը: 4 դեպքում հայտնաբերվել են ախտօջախավորումներ լյարդում, այլ օրգան համակարգերում, ենթաստամոքսային գեղձում, թոքերում եզակի օջախներով, որովայնամզով տարածվածությամբ:

Ուղեկցող ախտաբանություն հայտնաբերվել է 16 դեպքում (69,6 %): Գերակշռել են սրտաթոքային քրոնիկական հիվանդությունները, ստորին վերջույթների երակալայնքային ախտաբանություն՝ համակշռված և ենթահամակշռված վիճակներում: Նախկինում վիրահատված 4 հիվանդի մոտ որովայնախոռոչում դիտվել են հետվիրահատական արտահայտված կպումային պրոցեսներ:

Վիրահատական հասանելիություն ընտրելիս որոշիչ գործոններ են համարվել ստամոքսամուտքային սեղմանի ուռուցքային ախտահարումը, ուռուցքի անցումը կերակրափողի որովայնային հատվածին, ինչպես նաև հիվանդի կազմվածքի տեսակն ու ճարպային սնվածությունը: Առաջին դեպքում ըստ Սավինիխի վերնամիջնային որովայնահատմամբ առաջնահետային (սագիտալ) դիաֆրագմատոմիայի կիրառումը, և երկրորդ դեպքում՝ ձախակողմյան կրծքաորովայնային հատումը ապահովում են բավարար հասանելիություն, որպեսզի կատարվի ավշահատումով (ԱՀ) արմատական ծավալով վիրահատություն, կերակրափողի «հուսալի» ծայրակցման ձևավորում: 3 հիվանդի վիրահատել ենք՝ ապահովելով ձախակողմյան կրծքաորովայնային հասանելիություն, 7 հիվանդի՝ վերնամիջնային որովայնահատում ըստ Սավինիխի առաջնահետային դիաֆրագմատոմիայի կիրառմամբ: Մյուս հիվանդների վիրահատությունները կատար-

վել են վերնամիջնային որովայնային հասանելիության ապահովմամբ ՌՄԿ-10 վերքալայնիչով վիրահատական դաշտի անկյան ապարատային շտկմամբ:

Կատարված վիրահատությունների թիվը հետևյալն էր. ստամոքսի 1 մասնագերծում (գաստրեկտոմիա՝ ԳԷ)՝ ԱՀ R2 ծավալով ենթաստամոքսային գեղձի պատիճի մասնահատմամբ, ստամոքսի համակցված 1 ԳԷ՝ ԱՀ R2 ծավալով ենթաստամոքսային գեղձի հյուսվածքի ծայրամասային և փայծաղի մասնագերծմամբ (դիստալ պանկրեատոսպլենեկտոմիա), ԱՀ R2 ծավալով Գառլոկ-Օսավայի 2 վիրահատություն (կերակրափողի ստորին երրորդ հատվածի և ստամոքսի պրոքսիմալ սուբտոտալ մասնահատում), ԱՀ R2 ծավալով փայծաղի հեռացմամբ համակցված 1 և ԱՀ R2 ծավալով ստամոքսի պրոքսիմալ 5 սուբտոտալ մասնահատում, ԱՀ R2 ծավալով ստամոքսի համակցված պրոքսիմալ 3 սուբտոտալ մասնահատում՝ փայծաղի հեռացմամբ, ստամոքսի ընդլայնված համակցված պրոքսիմալ սուբտոտալ 1-ական մասնահատում՝ ԱՀ R3 ծավալով հաստ աղիքի, լայնակի խթաղիքի, ենթաստամոքսային գեղձի պատիճի մասնահատմամբ և ԱՀ R2 ծավալով ստոծանու մասնահատմամբ, ստամոքսի պրոքսիմալ 3 մասնահատում, խոցի 1 սեպածև հատում, ստամոքսի 2 խողովակածև պրոքսիմալ մասնահատում, առաջնային 1 պրոքսիմալ ստամոքսահատում և խոցի շրջակարում, 1 փորձնական որովայնահատում:

Կերակրափողաստամոքսային և կերակրափողաաղիքային ծայրակցման ընտրության դեպքում կարևոր գործոններ ենք համարել ուռուցքային պրոցեսի տեղային տարածվածության աստիճանը, կերակրափողի ախտահարման մակարդակը, բարակ աղիքի անոթային կառուցվածքի ընդհանուր վիճակը և անատոմիական առանձնահատկությունները, ուղեկցող ախտաբանության բնույթը և արտահայտվածությունը, հիվանդի տարիքը: Ստամոքսի ամբողջական ԳԷ-ի ժամանակ կատարվել է առաջնային գաստրոսպլաստիկա՝ կերակրափողաաղիքային համալիրի ձևավորմամբ ըստ Սիգալ-III-ի (երկու դեպք): Պրոքսիմալ սուբտոտալ մասնահատման ժամանակ կերակրափողային խողովակի անընդհատությունը վերականգնել ենք ուղղահայաց ծայրակողային կերակրափողաստամոքսային ծայրակցման ձևավորմամբ (12 դեպք) և կերակրափողաստամոքսային ներագուցումային ծայրակցմամբ (4 դեպք):

Վաղ հետվիրահատական շրջանում կատարվել է երկու կրկնակի որովայնահատում. մի դեպքում ստամոքսի մասնագերծումից հետո 7-րդ օրը ախտորոշվել է ենթաստոծանիական թարախակույտ, մյուս դեպքում պրոքսիմալ խողովակային մասնահատումից հետո 5-րդ օրն ախտորոշվել է փայծաղի ենթապատիճային հեմատոմայի պատվածք: Առաջին դեպքում կատարվել է կրկնակի որովայնահատում, թարախակույտի խոռոչի բացում, ախտահանում և դրենաժում, կերակրափողաաղիքային համալիրի կարանների ստուգում (կարանների անբավարարություն չի եղել): Երկրորդ դեպքում կատարվել է կրկնակի որովայնահատում, փայծաղագերծում, որովայնախոռոչի դրենաժում: Հիվանդները համակշռված վիճակում դուրս են գրվել, համապատասխանաբար, 23-րդ և 17-րդ օրերին՝ ըստ բնակավայրի ամբուլատոր վիրաբուժական վերջնաբուժման:

Թերապևտիկ բարդություններից 3 դեպքում կլինիկառենոգենաբանորեն

հայտնաբերվել է ստորին մասնային կանգային թոքաբորբ, որը բուժվել է թերապևտիկ մեթոդներով: Հարկ է նշել, որ բոլոր բարդացումները դիտվել են քրոնիկական սիրտ-թոքային ախտաբանությամբ մեծահասակ հիվանդների դեպքում:

12 հիվանդ հետվիրահատական շրջանում անցել է 0-թունավորությամբ պոլիքիմիաթերապիայի կուրս: Վիրահատություններից հետո մահացու ելքեր չեն եղել: Վերահսկվել է 11 հիվանդի հետագա առողջական վիճակը: Արձանագրվել է բոլոր հիվանդների քաշի ավելացում՝ 5-7 կգ-ով: Հիվանդներն անցել են ռենտգենաբանական, սոնոգրաֆիկ, ֆիբրոներոդիտակային հետազոտություն: Ըստ կերակրափողային ծայրակցման գոտու ԷԳԳՄ՝ ծայրակցման շրջանի կայուն բորբոքում, նեղացում չի գրանցվել: Արյան լաբորատոր ցուցանիշները առանց արտահայտված ախտաբանական փոփոխությունների էին:

Եվ այսպես. մեր փորձը ցույց է տալիս, որ քաղաքացիները սովորաբար ուշ են դիմում բուժօգնության, ինչի վկայությունն են ստամոքսի պրոքսիմալ բաժնի քաղցկեղի չբժշկված ձևերի (3-րդ և 4-րդ փուլերը կազմել են 75 %), «անուշադրության մատնված» ստամոքսամուտքային և ենթաստամոքսամուտքային խոցերի առաջնային հայտնաբերման ցուցանիշները: ՄԿԶ բուժման վիրահատական մեթոդը միակն է, որը ապաքինման, ուշ հետվիրահատական շրջանում հիվանդների կյանքի լավ որակի հույս է տալիս: Հիվանդի համակշռված ընդհանուր վիճակի դեպքում տարիքը, հեռավոր ախտօջախավորումները հակացուցում չեն կիսամիջոցային մասնահատումների և ստամոքսի մասնազերծումների համար: Համապատասխան վիրահատական հասանելիության ճիշտ ընտրությունը հնարավորություն է տալիս ապահովելու վիրահատությունների ուռուցքաբանական արմատականությունը, կերակրափողի ծայրակցումը ձևավորելու՝ առանց տեխնիկական սխալների ռիսկի: R2 ծավալով ավշահատումը համարվում է ստանդարտ՝ ստամոքսի քաղցկեղի մասնահատումներ կատարելու դեպքում, ինչը, ուռուցքաբանական արմատականության ապահովումից բացի, հնարավորություն է տալիս նաև ավելի ստույգ կերպով որոշելու ուռուցքի զարգացման փուլը, կազմելու հիվանդի բուժման պլանը և հետագա վարումը: Ստամոքսի մասնահատման դեպքում առաջնային գաստրոպլաստիկան ըստ Միզավ-III-ի և ծայրակողային ուղղահայաց կերակրափողային-ստամոքսային ծայրակցումը ստամոքսի պրոքսիմալ սուբտոտալ մասնահատման դեպքում վերին աստիճանի հուսալի են՝ բացառելով հետվիրահատական մոտ և հեռավոր փուլերում ծայրակցման շրջանում բարդությունների զարգացումը և ապահովելով հիվանդների կյանքի լավ որակ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Л. В. Служко*. Сравнительная оценка способов формирования пищеводно-кишечных анастомозов. Дис. кан. мед. наук. Астрахань, 2004.
2. *M. Ikeguchi, S. Oka, Y. Gomyo, S. Tsujitani, M. Maeta, N. Kaibara*. Postoperative morbidity and mortality after gastrectomy for gastric carcinoma. «Hepatogastroenterology». 2001, Vol. 48, № 41.
3. *O. Liannos, S. Guzman, F. Pimentel, L. Ibanez, I. Duarte*. Results of surgical treatment of gastric cancer. «Digestive Surgery», 1999, Vol. 16, № 5.

ВОЕННАЯ МЕДИЦИНА

**НЕКОТОРЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ
В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ КВАЛИФИЦИРОВАННОЙ
И СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЙ ПЕДИАТРИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ**

*К. Г. СИМОНЯН, кандидат медицинских наук, доцент кафедры педиатрии № 1 ЕГМУ
С. Г. ГАЛСТЯН, полковник м/с, доктор медицинских наук, профессор, начальник
Военно-медицинского факультета ЕГМУ*

РЕЗЮМЕ

Проблема создания эффективной системы педиатрической помощи напрямую связана с проблемой обеспечения комплектования ВС, в особенности в случае малых государств с ограниченными людскими ресурсами, каковым является и Республика Армения. Подобная система должна охватывать и перинатальный период, обеспечивая охрану здоровья матери и ребенка.

На основе многофункционального анализа истории болезней детей с соматической патологией, а также смертности по этой причине разработана математическая модель организации педиатрической помощи как для РА в целом, так и ее отдельных медико-географических районов. С учетом результатов моделирования разработана концепция развития системы педиатрической помощи, включающая основные принципы и направления, а также рекомендации по совершенствованию данной системы. В частности предлагается: привести общие положения и механизмы развития педиатрической службы республики в соответствие с законодательством и экономическими возможностями; обеспечить переход педиатрической службы РА от потребительского принципа к эффективному использованию финансовых, материальных и кадровых ресурсов; рационально использовать коечный фонд педиатрической службы в масштабах РА; создать постоянно действующую выездную педиатрическую бригаду; создать в удаленных от столицы марзах (областях) межмарзовые педиатрические центры, что позволит квалифицированную и специализированную педиатрическую помощь приблизить к сельскому населению; в качестве стратегического направления развития системы медобеспечения матери и ребенка рассматривать создание перинатальных центров и т. д.

**ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ
ВОЕННЫХ ВРАЧЕЙ И БОЛЬНЫХ И ИХ ВЛИЯНИЕ
НА ПРОЦЕСС МЕДОБЕСПЕЧЕНИЯ**

Р. Г. ХАЧАТРЯН, советник ректора ЕГМУ им. М. Герацци

РЕЗЮМЕ

Военная медицина имеет древнюю историю, и во все времена военные врачи входили в элиту армии. Они всегда имели офицерские звания, а наличие специальных знаний и профессионализм позволяли им быть достаточно

мобильными, пользоваться некоторыми дисциплинарными привилегиями. Военные врачи всегда пользуются уважением, и в то же время гражданская медицина всегда нуждается в них.

Представленное в статье исследование показывает, что отношения врачей и пациентов в военно-медицинской практике имеет свои особенности и содержит элементы, постоянно нуждающиеся в совершенствовании. Актуальны вопросы предоставления медицинских услуг военнослужащим и их семьям, необходимой оснащенности военно-медицинским оборудованием, передовыми технологиями, внедрения в военно-медицинской службе электронной информационной системы, последовательное решение которых послужит стимулом для повышения социального положения военных врачей, совершенствования кадровой политики и повышения качества взаимоотношений военных врачей-офицеров и пациентов-служащих.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ЛЕЧЕНИЯ АНЕМИИ ПРИ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ НЕФРОПАТИИ

К. М. СААКЯН, капитан м/с, кандидат медицинских наук, доцент кафедры ВПТ ЕГМУ, В. В. ЦАТУРЯН, майор м/с, кандидат медицинских наук, доцент кафедры ВПТ ЕГМУ, С. Г. ГАЛСТЯН, полковник м/с, доктор медицинских наук, профессор, начальник Военно-медицинского факультета ЕГМУ

РЕЗЮМЕ

При хронических заболеваниях почек одним из наиболее распространенных осложнений является анемия. Основная причина ее развития – недостаточная выработка почечными тканями эритропоэтина. При диабетической нефропатии анемия развивается чаще и протекает тяжелее, чем в случае других хронических заболеваний почек. Почечная анемия вызывает ухудшение качества жизни больного сахарным диабетом, понижение сексуальной и когнитивной функций, ухудшение аппетита и сна, снижение работоспособности и физической активности.

Одним из наиболее эффективных методов профилактики развития анемии при диабетической нефропатии является подкожное введение эритропоэтина. Согласно общепринятой гипотезе, раннее назначение эритропоэтина предотвращает развитие сердечно-сосудистых осложнений.

ОБ ОПЫТЕ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ КАРДИОЭЗОФАГЕАЛЬНОГО РАКА

Г. В. ТУНЯН, старший лейтенант м/с, кандидат медицинских наук, координатор по онкологии ЦКВГ МО РА, старший ординатор хирургического отделения

РЕЗЮМЕ

В работе представлены результаты хирургического лечения 23 больных раком проксимального отдела, доброкачественных заболеваний кардиального отдела желудка (хронические язвы, полипы) в возрасте от 28 до 79 лет

за период с 2010–2012 годы на базе ХО ЦКВГ МО РА. Определены показания и противопоказания к выполнению простой и комбинированной проксимальной резекции, гастрэктомии, трубчатой резекции желудка, критерии выбора хирургического доступа, объема резекции, выбора вида пищеводного соустья на основании анализа интраоперационных, послеоперационных осложнений в ближайшем и в отдаленном периодах. Рекомендованы наиболее оптимальные виды восстановления непрерывности пищеводной трубки, обеспечивающие хорошее функциональное состояние и качество жизни оперированных больных.

MILITARY MEDICINE

SOME CONCEPTUAL ISSUES OF ORGANIZING COMPETENT AND SPECIALIZED PEDIATRIC CARE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

K. H. SIMONYAN, PhD in Medicine, Associate Professor at the Pediatrics Department № 1, YSMU, S. G. GALSTYAN, Colonel of Medical Service, MD, Professor, Head of the Military and Medical Faculty, YSMU

SUMMARY

The problem of creation of an effective system of pediatric care is directly related to the problem of ensuring the recruitment of the Armed Forces, especially in the case of small states with limited human resources, as the Republic of Armenia is. Such a system should also cover the perinatal period ensuring the mother and child health protection.

Based on the multi-functional analysis of children's case histories with somatic pathology, as well as the consequent mortality a mathematical model is developed to organize pediatric care for both the Republic of Armenia in general and its individual medical-geographic areas. Taking into account the modeling results a concept for the development of the pediatric care system is elaborated inclusive of the basic principles and directions, as well as guidelines for improving the system. In particular it is proposed to: conform the general regulations and mechanisms of developing the Republic's pediatric service to the legislation and economic capacities; ensure the transition of the RA pediatric service from the consumer principle to the effective use of financial, material and human resources; make the most efficient use of the hospital stock of the pediatric service on the RA scale; form a standing mobile pediatric team; establish interdistrict pediatric centers in the districts (marzes) remote from the capital which will enable to bring the competent and specialized pediatric care closer to the rural population; consider the establishment of perinatal centers, etc. as a strategic direction to develop the mother and child healthcare system.

THE CHARACTERISTICS OF THE SOCIAL AND LEGAL RELATIONS
OF MILITARY PHYSICIANS AND PATIENTS AND ITS IMPACT
ON THE MEDICAL SERVICE PROCESS

R. G. KHACHATRYAN, Advisor to the Rector of the YSMU after M. Heratsi

SUMMARY

Military medicine has got an ancient history, and at all times, military physicians have been part of the army elite. They have always had officer ranks, and their expertise and professionalism have allowed them to be quite mobile and enjoy some disciplinary privileges. Military physicians have always been respected, and at the same time, civilian medicine is always in need of them.

Presented in the paper survey shows that the relations of physicians and patients in military-medical practice have its own characteristics and contain elements that constantly need improvement. The live issues are the provision of healthcare services for servicemen and their families, the necessity of the military-medical equipments and advanced technologies and the introduction of electronic information system in the military medical service, the consistent solution of which will serve as an incentive to enhance the social status of military physicians, develop the personnel policy and improve the quality of the relation of medical officers and employee-patients.

SOME ISSUES OF ANEMIA'S TREATMENT
IN DIABETIC NEPHROPATHY

K. M. SAHAKYAN, Captain of Medical Service, PhD in Medicine, Associate Professor of Field Therapy Department, Faculty of Military Medicine, YSMU,
V. V. TSATURYAN, Major of Medical Service, PhD in Medicine, Associate Professor of Field Therapy Department, Faculty of Military Medicine, YSMU, S. G. GALSTYAN, Colonel of Medical Service, MD, Professor, Head of the Military and Medical Faculty, YSMU

SUMMARY

One of the most common complications in chronic kidney diseases is anemia, the main cause of which is the lack of erythropoietin's production by renal tissue. In diabetic nephropathy anemia occurs more frequently and progresses severer than in other chronic kidney diseases. Renal anemia causes deterioration of the life quality of patients with diabetes mellitus, reduction of sexual and cognitive functions, poor appetite and sleep, decrease of efficiency and physical activity.

One of the most effective methods for preventing anemia in diabetic nephropathy is the subcutaneous injection of erythropoietin. According to the generally accepted hypothesis the early prescription of erythropoietin prevents the development of cardiovascular complications.

ON THE EXPERIENCE OF SURGICAL TREATMENT
OF CARDIOESOPHAGEAL CANCER

*G. V. TUNYAN, Senior Lieutenant of Medical Service, PhD in Medicine,
Coordinator of Oncology in Central Clinical Military Hospital of MOD, RA,
Senior Resident of Surgical Department*

SUMMARY

The author of the article discloses the end results of surgical treatment of 23 patients, who suffered from proximal cancer, benign diseases of forestomach cancer (*chronic ulcers, polyps*) at the age of 28 to 79 in the period of 2010–2012 on the basis of the practice in the Surgical Department of CCMH of MoD, RA. Indications and contraindications to simple and combined cardiectomy, gastrectomy, tubular gastrectomy, as well as the criteria of the alternatives of surgical approach, the extent of resection, alternatives of enterostomy on the basis of the analysis of intraoperative and post-surgical treatment complications for immediate and late periods are defined. The author recommends the most effective aspects of rehabilitation of continuity of esophagel tube providing a good functional state and an improved quality of life of those patients undergone surgical treatment.

Ի գիտություն հեղինակների և ընթերցողների

ՀՀ ՊՆ Գ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսն ընդգրկված է ԲՈՒՀ-ի կողմից հաստատված «Դոկտորական և քեկնածուական ատենախոսությունների արդյունքների հրապարակման համար ընդունելի ամսագրերի ցանկում»:

Հոդվածները պետք է ներկայացվեն հայերեն լեզվով, երկու օրինակով՝ շարված 1,5 ինտերվալով, մինչև 10 համակարգչային էջ ծավալով, հոդվածին կից պետք է լինեն նրա ռուսերեն և անգլերեն ամփոփումները մինչև 2 էջ ծավալով:

Հեղինակները պետք է վկայակոչեն օգտագործված առավել կարևոր աղբյուրները:

Հեղինակները պատասխանատու են հոդվածներում բերվող փաստերի հավաստիության և գաղտնիության պահանջների պահպանման համար:

Հեղինակների դիրքորոշումը պարտադիր չէ, որ համընկնի խմբագրության դիրքորոշման հետ:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը, նկարները, լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Հոդվածներում պետք է վերծանված լինեն օգտագործվող ռազմամասնագիտական հասպտումները:

Ձեռագրերը հետ չեն վերադարձվում:

Հոդվածները հրապարակվում են պարտադիր գիտական փորձաքննություն անցնելուց հետո:

Նյութերի մասամբ կամ ամբողջությամբ արտատպումը թույլատրվում է միայն խմբագրության գրավոր համաձայնությամբ:

К сведению авторов и читателей

Военно-научный журнал Института национальных стратегических исследований им. Д. Канаяна МО РА «Айкакан банак» включен в утвержденный ВАК-ом «Список приемлемых журналов для публикации результатов докторских и кандидатских диссертаций».

Статьи следует представлять на армянском языке, в двух экземплярах, в пределах 10 компьютерных страниц, напечатанных в 1,5 интервала, с приложением резюме на русском и английском языках объемом до 2-х страниц.

Авторы должны давать сноски на использованные наиболее важные источники.

Авторы ответственны за достоверность и несекретность фактов, приводимых в статьях.

Позиции авторов не обязательно совпадают с позицией редакции.

Диаграммы, схемы, чертежи, рисунки, фотоснимки должны быть исполнены в четком изображении, пригодными для печати.

В статьях должны быть раскрыты употребляемые военно-специальные аббревиатуры.

Рукописи не возвращаются.

Статьи публикуются после прохождения обязательной научной экспертизы.

Перепечатка частично или полностью материалов допускается только с письменного разрешения редакции.

For the information of the authors and readers

Defense-academic journal «Haikakan banak» of Drastamat Kanayan Institute for National Strategic Studies of the Defense Ministry of the Republic of Armenia is included into «The list of acceptable magazines for the publication of the results of doctors and candidates' dissertations», affirmed by the Superior Attesting Commission.

The articles should be submitted in Armenian. Please, supply two copies. Articles are to be 1,5 spaced and should not exceed 10 computer pages in length. Provide Russian and English summaries (2 pages maximum).

Authors should give footnotes for the sources used.

Authors are responsible for the accuracy and the non-confidential nature of the facts given in the articles.

Opinions expressed herein are those of the authors and are not necessarily those of the editorial board.

Diagrams, schemes, drawings, pictures and photos should be of clear print quality.

Please explain special military acronyms.

Manuscripts are not returned.

Articles get published after obligatory scientific examination.

Partially or fully re-printing of materials is allowed only by written permission of the editorial staff.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲՆՆԱԿ

Պատասխանատու քարտուղար՝ *Տ. Մ. Անրոնյան*
Ռ-ազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ *Ջ. Դ. Ասպրյան*
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ *Ա. Մ. Մովսիսյան*
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ *Ա. Պ. Նազարեթյան*

Չևավորող նկարիչ՝ *Դ. Ա. Փարվանյան*
Լուսանկարիչ՝ *Ա. Դ. Ներսիսյան*

Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագրումը՝ *Ա. Պ. Նազարեթյանի*
Տեքստերի թարգմանությունը՝ *Մ. Ս. Ավետիսյանի, Ա. Հ. Հակոբյանի, Ա. Մ. Մարտիրոսյանի,*
Լ. Հ. Պապիկյանի, Զ. Վ. Փիրոյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ *Վ. Ռ. Խալաֆյանի, Ն. Ջ. Ծարությունյանի*
Սրբագրիչներ՝ *Ն. Հ. Բաղդասարյան, Ա. Հ. Սարուխանյան*

Լուսանկարչական ապահովումը՝
ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչության

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, Կ. ՌԻՆԵՑՈՒ ՎՈՂՈՑ, 56/6, հեռ. 28-54-25, 28-12-94:
Էջ ՀՀ ՊՆ կայքում՝ <http://www.mil.am/arm/index.php?page=105>
Պաշտոնական բլոգ-կայք՝ <http://razmavaraget.wordpress.com>
Էլ. փոստ՝ haykakan_banak@mail.am

© ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների
ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2012 թ.

Ստորագրվել է տպագրության 05.10.2012: Թուղթը՝ օֆսեթային: Ձևաչափը՝ 70×100 1/16:
Տեքստը՝ 132 էջ+ 4 էջ ներդիր: Պայմանական տպագրական 10,5 մամուլ: Տպաքանակը՝ 500:
Տառատեսակները՝ «Արիալ», «Թայմս» և «Բարիկա»: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Վկայական՝ 523: Դ-ափի՝ 69263: ISSN 1829-0108

Տպագրվել է «Լիմուշ» տպարանում

ՀԱՊԿ-ի արագ արձագանքման ուժերի
«Փոխգործակցություն – 2012» համատեղ զորավարժության ժամանակ.
(առաջին շարքում՝ ձախից աջ
ՀՀ ԶՈՒ-ի Գլխավոր շտաբի պետ գեներալ-գնդապետ Յուրի Խաչատուրով,
ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյան,
ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյան,
ՀԱՊԿ-ի Գլխավոր քարտուղար Նիկոլայ Բորդյուժա,
ՌԴ Պաշտպանության նախարար Անատոլի Սերդյուկով,
ՀՀ Նախագահի Գլխավոր ռազմական տեսուչ
գեներալ-գնդապետ Միքայել Հարությունյան)

Երևան, 2012 թ. սեպտեմբերի 19

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ